

Nr 247.

Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående godkännande av avtal mellan kronan och Stockholms stad rörande dels vissa markbyten inom staden mellan broarna och å Kungsholmen m. m., dels ock grunder för exploateringen av viss del av Norra Djurgården m. m.; given Stockholms slott den 20 april 1928.

Kungl. Maj:t vill härmed, under åberopande av bilagda utdrag av statsrådsprotokollet över kommunikationsärenden för denna dag, föreslå riksdagen att bifalla de förslag, om vilkas avlåtande till riksdagen föredragande departementschefen hemställt.

Under Hans Maj:ts,
Min allernådigste Konungs och Herres frånvaro:

GUSTAF ADOLF.

C. Meurling.

Utdrag av protokollet över kommunikationsärenden, hållet inför Hans Kungl. Höghet Kronprinsen-Regenten i statsrådet å Stockholms slott den 20 april 1928.

Närvarande:

Statsministern EKMAN, ministern för utrikes ärendena LÖFGREN, statsråden THYRÉN, RIBBING, MEURLING, GÄRDE, PETTERSSON, ROSÉN, HAMRIN, ALMKVIST, LYBERG, VON STOCKENSTRÖM.

Departementschefen, statsrådet Meurling anför efter gemensam beredning med cheferna för samtliga övriga departement:

I skrivelse den 31 maj 1925, nr 264, anhöll riksdagen, att Kungl. Maj:t måtte vidtaga åtgärder dels för att få nu svävande frågor rörande äganderätten till och användningen av kronans inom Stockholms stads område be-

lägna markområden definitivt lösta, *dels ock* för att åstadkomma en revision av nu gällande avtal och uppgörelser mellan kronan och staden, i den mån en sådan revision efter närmare utredning befunnes ur kronans intressesynpunkt vara önskvärd.

Med anledning härav uppdrog Kungl. Maj:t den 12 juni 1925 åt en särskild kommission att i överensstämmelse med vissa i statsrådsprotokollet över finansärenden nämnda dag angivna riktlinjer ombesörja de utredningar och underhandlingar mellan staten och Stockholms stad, som avsåges i riksdagens berörda skrivelse.

Sedan nämnda kommission, som antog benämningen *kronans fastighetskommission av år 1925*, i skrivelse den 10 juli 1926 med redogörelse för sin dittillsvarande verksamhet framlagt förslag rörande sitt fortsatta arbete, bemyndigade Kungl. Maj:t den 23 september 1926 kommissionen att

dels förhandla med delegerade för Stockholms stad om åvägabringandet ej mindre av lämplig stadsplanereglering å Kungsholmen beträffande Norr Mälarstrand, Hantverkaregatan och mellanliggande mark än även om stadsplan i lämplig utsträckning för Norra Djurgården, så ock underhandla om erforderliga markdispositioner m. m. för stadsplaneregleringens respektive stadsplanens genomförande,

dels ock i avseende å övriga frågor, som tillhörde kommissionens uppdrag, fullfölja utredningsarbetet och i den omfattning, som chefen för finansdepartementet skulle äga att närmare bestämma, upptaga underhandlingar med staden, kommissionen dock obetaget att i underhandlingarna angående Kungsholmen och Norra Djurgården berörande frågor upptaga jämväl andra mellanhavanden, som ansåges lämpligen böra lösas i nämnda sammanhang.

Efter det kronans delegerade för underhandlingar med Stockholms stad angående vissa spörsmål i samband med frågan om nybyggnad för Kungl. Maj:ts kansli den 28 augusti 1926 avgivit förslag angående reglering av vissa tomtfrågor rörande nämnda nybyggnad ävensom ett på grundval av förda underhandlingar uppgjort kontrakt mellan kronan och Stockholms stad, uppdrog Kungl. Maj:t den 15 oktober 1926 åt kronans fastighetskommission av år 1925 att i enlighet med vad i ämnet anförts i statsrådsprotokollet över kommunikationsärenden för nämnda dag skyndsamt upptaga fortsatta underhandlingar med representanter för Stockholms stad rörande de i samband med frågan om nybyggnad för Kungl. Maj:ts kansli stående spörsmålen.

Fastighetskommissionen, vilken utgjorts av ledamoten av riksdagens första kammare, landshövdingen S. H. Kvarnzelius, ordförande, samt f. d. byggnadsrådet I. G. Clason, ledamoten av riksdagens andra kammare, f. d. general-krigskommissarien K. V. Rydén och ledamoten av riksdagens första kammare, grosshandlaren S. Stendahl, har med skrivelse den 17 mars 1928 överlämnat två mellan kommissionen för Kungl. Maj:t och kronan, å ena sidan, samt borgarråden Y. Larsson och H. Sandberg samt f. d. borgarrådet, direktören C. Juhlin Dannfelt såsom delegerade för Stockholms stad, å andra sidan, upprättade förslag till avtal mellan kronan och Stockholms stad med tillhörande kartor, stadsplaneförslag och beskrivningar. Det ena avtalet, dagtecknat den

22 februari 1928 och i det följande benämnt »Kanslihus-Kungsholmsavtalet», innefattar en reglering av *dels* vissa frågor, som sammanhånga med det nya kanslihusets åvägbringande, *dels* vissa stadsplane- och markregleringsfrågor, berörande kronans fastigheter å Kungsholmen, *dels ock* vissa kronans och Stockholms stads mellanhavanden rörande de av generaltullstyrelsen nu disponerade fastigheterna i kvarteret Argus vid Skeppsbron. Det andra avtalet, daterat den 17 mars 1928 och i det följande benämnt »Ladugårdsgärdesavtalet», avser en principiell uppgörelse mellan kronan och staden rörande grunderna för Ladugårdsgärdets intagande i stadsplanen i och för exploatering.

Över de upprättade avtalen hava utlåtanden avgivits av riksmarskalks-ämbetet, justitiekanslersämbetet, arméförvaltningen, medicinalstyrelsen, byggnadsstyrelsen, kammarkollegium, statskontoret, generaltullstyrelsen, mynt- och justeringsverket samt djurgårdskommissionen, den sistnämnda endast beträffande Ladugårdsgärdesavtalet.

Fastighetskommissionens ifrågavarande skrivelse av den 17 mars 1928 med bilagor och kartor torde få såsom bilaga fogas till statsrådsprotokollet.

Beträffande uppkomsten och utvecklingen av de frågor, som äro avsedda att vinna sin lösning genom de föreslagna avtalen, torde kunna hänvisas till den redogörelse därför, som av fastighetskommissionen lämnats (sid. 6—30, 32—43 och 48—54). Jag anser mig därför kunna vid behandlingen av avtalen inskränka mig till en kortfattad översikt över de omständigheter, som slutligen lett till avtalens upprättande.

Kanslihus-Kungsholmsavtalet.

Beträffande kanslihusfrågans behandling före år 1918 må här i korthet erinras om följande:

**Kanslihus-
frågan.**

Det nuvarande kanslihuset, som är uppfört å tomten nr 1 i kvarteret Vulcanus vid Mynttorget, disponerades ursprungligen av myntverket men uppläts år 1840 i samband med då vidtagen förändring av statsrådets organisation till lokal för flertalet av statsdepartementens expeditioner. Byggnaden, som således från början icke varit avsedd till ämbetslokal för Kungl. Maj:ts kansli, visade sig ganska snart vara såsom sådan mindre lämplig och otillräcklig. En av sakkunniga år 1893 verkställd besiktning rörande kanslihusets beskaffenhet utvisade jämväl, att byggnaden ägde väsentliga brister med hänsyn såväl till hållfasthet som trygghet mot eldfara och att dessa brister endast delvis kunde avhjälpas.

De sålunda förefintliga olägenheterna föranledde inom kort åtgärder i syfte att åstadkomma ny lokal för kansliet. Sedan det därvid emellertid visat sig omöjligt att erhålla tillräckligt utrymme i en byggnad å den nuvarande kanslihus-tomten och då varken de Stockholms stad tillhöriga fastigheterna i det intilliggande kvarteret Mars kunde förvärfvas eller förhandlingar rörande inköp av andra fastigheter ledde till något resultat, framlade på anmodan av Kungl. Maj:t dåvarande överintendentensämbetet år 1899 ett förslag till uppförande i norra delen av Kungsträdgården av en monumental kanslibyggnad för en kostnad av 3,950,000 kronor. År 1900 uppgjordes förslag till kanslihus å de av Stockholms stads auktionsverk respektive generalstaben då disponerade tomt-erna nr 7 och 8 i kvarteret Riddarholmen, men huvudsakligen med hänsyn

till de avsevärda kostnaderna — enligt ett alternativ mer än 5,200,000 kronor — för förslaget genomförande ansågs tanken på kanslihusets förläggande till nämnda tomter böra övergivas.

År 1901 utarbetades ett förslag till uppförande av ett kanslihus å det område av Riddarholmen, som då upptogs av kammarrättens och marinförvaltningens hus samt de Stockholms stad tillhöriga eller av staden disponerade tomterna nr 4 och 15 i kvarteret Riddarholmen. Kostnaderna för denna kanslibyggnad samt för en i samband därmed föreslagna byggnad å förenämnda tomt nr 7 i kvarteret Riddarholmen för kammarrätten, domänstyrelsen och kammarskrivarkivet beräknades till respektive 2,700,000 och 1,000,000 kronor.

Då det emellertid ansågs önskvärt att så vitt möjligt åt den nya kanslibyggnaden bevara dess nuvarande läge, verkställdes samtidigt utredning angående möjligheten att uppföra ett nytt kanslihus å den nuvarande tomt, tillökad med de delar av kvarteret Mars, som upptogs av överståthållarämbetets hus och Stockholms stads rannsakningsfängelse, ävensom Myntgränden. Byggnadsmarkens omfattning beräknades därvid bli omkring 4,000 kvadratmeter och byggnadskostnaderna 2,700,000 kronor, vartill komme kostnaden för förvärvet av den staden tillhöriga byggnadsmarken. Ehuru på så sätt kunde ernås ett ändamålsenligt och fullt tillräckligt kanslihus, ansågs denna plan ej böra komma till utförande, främst av den anledning, att en kanslibyggnad å ifrågavarande område för att erhålla tillräcklig storlek ansågs behöva uppföras i fem våningar, vilket med hänsyn till läget befanns olämpligt.

För 1902 års riksdag framlade Kungl. Maj:t förslag till lösande av kanslihusfrågan i enlighet med det år 1901 utarbetade förslaget till kanslihus å Riddarholmen. Förslaget bifölls ej av riksdagen, som anhöll om ny utredning i ämnet.

Efter ytterligare utredning framlade Kungl. Maj:t för 1905 års riksdag förslag till uppförande av ett kanslihus i Kungsträdgården, huvudsakligen utmed Hamngatan. Kostnaderna härför beräknades till 4,000,000 kronor, vartill skulle komma kostnader för inlösen av ateljébyggnadsaktiebolagets dåvarande hus samt vissa i enskild ägo varande tomter vid Västra Trädgårdsgatan. Ej heller detta förslag vann riksdagens bifall. Riksdagen anhöll i stället om fullständig utredning såväl angående behovet under den närmaste framtiden av lokaler för statens ämbetsverk i huvudstaden som ock beträffande statens därinom belägna fastigheter, som kunde för beredande av plats för eller medel till ämbetslokalers inrättande tagas i anspråk, samt om framläggande för riksdagen av förslag till de byggnadsföretag för statens räkning, vartill en sådan utredning kunde giva anledning.

Något förslag till nybyggnad för Kungl. Maj:ts kansli förelades ej sedermera riksdagen. Frågan var dock alltjämt föremål för särskilda utredningar, och upptogs därvid ånyo tanken på en förläggning av det nya kanslihuset till nuvarande tomt, utökad med vissa delar av angränsande mark. Sålunda anbefallde Kungl. Maj:t år 1911 överintendentensämbetet att uppgöra alternativa skisser jämte approximativa kostnadsförslag till nybyggnad för kansliet dels å de tomter, som upptogs av nuvarande kanslihuset, gamla polishuset och rannsakningsfängelset, eventuellt med användande även av den mellanliggande Myntgränden, och dels å nyssnämnda område med tillägg av kvarteret Aglaurus (Stockholms stads brandförsäkringskontors fastighet). Utredning igångsattes jämväl av överintendentensämbetet, men med hänsyn till tidsförhållandena överlämnades icke utredningens resultat till Kungl. Maj:ts prövning.

Med anledning av en av styrelsen för statsförvaltningens tjänstemannaförening gjord framställning om utredning rörande ett av nämnda styrelse avgivet förslag till kanslibyggnad uppdrog Kungl. Maj:t den 4 oktober 1918 åt

byggnadsstyrelsen att utarbета förslag till program för en tävlan mellan svenska arkitekter i fråga om nybyggnad för Kungl. Maj:ts kansli.

Byggnadsstyrelsen framlade därefter år 1920 förslag till tävlingsprogram.

Enligt detta program var det blivande kanslihuset avsett att uppföras å kvarteret Vulcanus (nuvarande kanslihus-tomten), den del av kvarteret Mars, som upptages av f. d. polishuset och f. d. cellfängelset (d. v. s. tomterna nr 2 och 4 samt 3 och 5), kvarteret Aglaurus samt något eller några av kvarteren Cephalus, Lychaon, Nessus och Minotaurus (sistnämnda fem kvarter begränsade av Myntgatan, Mynttorget, Västerlånggatan, Storkyrkobrinken och Rid-darhustorget) eller de delar av samma kvarter, som förslagsställaren kunde finna nödvändiga för byggnadsprogrammets lösande. Såsom eventuell byggnadsplats hade även angivits det tomtkomplex, som utgöres av kvarteren Vulcanus, Mars (tomterna nr 2 och 4, 3 och 5), Aglaurus ävensom vissa tomter utmed Västerlånggatan och Storkyrkobrinken, nämligen Neptunus större (tomterna nr 4—10) och Neptunus mindre (tomterna nr 1 och 2) samt delar av tomterna nr 3 och 4 (Oxenstiernska huset). Likaledes hade antytts möjligheten att låta f. d. rådhuset (kvarteret Mars, numera Nemesis, tomt nr 1) ingå i det blivande kanslihuskomplexet. Några nämnvärda förändringar av denna byggnad finge dock ej vidtagas.

Det nya kanslihuset skulle enligt förslaget inrymma lokaler för statsministern, konsultativa statsråd och statsrådsberedningen samt för samtliga statsdepartement med undantag av utrikesdepartementet, ävensom en del gemensamma lokaler, bostäder för vaktmästare, reservutrymmen m. m., allt i enlighet med i förslaget angivna önskemål. Vidare angåvos vissa riktlinjer för ordnandet av de trafikleder, som skulle komma att beröras av kanslihusbygget, samt för förfarandet med de nuvarande byggnaderna å ifrågavarande områden.

Med bifall till Kungl. Maj:ts förslag i ämnet anvisade 1921 års riksdag för anordnande i huvudsaklig överensstämmelse med det av byggnadsstyrelsen föreslagna programmet av tävlan mellan svenska arkitekter i fråga om nybyggnad för Kungl. Maj:ts kansli ett anslag å 65,000 kronor.

Sedan tävlingen ägt rum och byggnadsstyrelsen till Kungl. Maj:t överlämnat prisdomarnas utlåtande ävensom de prisbelönta och inköpta tävlingsförslagen, anförde vid ärendets föredragning den 16 november 1923 dåvarande chefen för kommunikationsdepartementet bland annat följande:

Tävlingen finge anses hava visat, att för eventuellt uppförande av en nybyggnad för Kungl. Maj:ts kansli i första hand borde komma i fråga det område, som omfattade dels kvarteret Vulcanus, där den nuvarande kanslihusbyggnaden vore belägen, och dels de delar av kvarteret Mars, som upptoges av förutvarande polishuset och rannsakningsfängelset. För ett närmare bedömande av spörsmålet, i vilken omfattning nämnda markområde kunde tagas i anspråk i händelse av behov, vore det emellertid nödvändigt, att klarhet vunnes beträffande vissa i samband därmed stående stadsplane-frågor ävensom beträffande den mellan staten och Stockholms stad oavgjorda frågan om äganderätten till nu ifrågavarande delar av kvarteret Mars m. m. Utredning i dessa hänseenden syntes lämpligast kunna ernås genom förhandlingar mellan utsedda delegerade för staten, å ena, och Stockholms stad, å andra sidan.

I enlighet med därom gjord hemställan bemyndigade Kungl. Maj:t departementschefen att utse högst tre delegerade för att i enlighet med vad sålunda angivits med representanter för Stockholms stad förhandla i vissa i samband med frågan om nybyggnad för Kungl. Maj:ts kansli stående spörsmål.

Sedan härefter förhandlingar upptagits mellan representanter för kronan och Stockholms stad, de s. k. kanslihusdelegerade, överlämnade dessa med skrivelse den 28 augusti 1926 det i inledningen omförmälda förslaget angående reglerandet av vissa tomtfrågor berörande ny byggnad för Kungl. Maj:ts kansli jämte preliminärt kontrakt mellan kronan och Stockholms stad.

Enligt det framlagda förslaget skulle *staden* med äganderätt överlämna gamla rådhuset med tillhörande tomtdelar av fastigheten nr 1 i kvarteret Nemesis ävensom samtliga de i stadens hand nu befintliga fastighetsområden, vilka vore belägna inom vissa av staden medgivna gränser för det nya kanslihuset, eller gamla polishuset (fastigheten nr 2 och 4 i kvarteret Mars och vidliggande gatumark), gamla rannsakningsfängelset (delar av fastigheten nr 3 och 5 i kvarteret Mars och vidliggande gatumark), ett mindre område av kanslikajen utanför kvarteret Mars, ungefärligen motsvarande den del av rannsakningsfängelsets torn, som skjuter över tomtgränsen, ett mindre område av kanslikajen nedanför kvarteret Vulcanus jämte en obetydlig del av Mynttorget utanför den nuvarande yttertrappan till kanslihuset, den del av den i tomten nr 3 och 5 i kvarteret Mars numera ingående s. k. Lilla Mynthustomten, som erfordras för det nya kanslihuset, jämte å sagda tomtdel befintlig byggnad och slutligen den behövliga delen av Myntgränden.

Kronan skulle till staden med äganderätt överlåta följande för breddning av Hantverkaregatan erforderliga markområden å Kungsholmen, nämligen ett område av Kungl. Myntets tomt utmed Hantverkaregatan (del av fastigheten nr 1 i kvarteret Munklägret), ett stycke av Eirasjukhusets tomt, likaledes utmed Hantverkaregatan (del av fastigheten nr 4 i kvarteret Munklägret), en invid Hantverkaregatan belägen del av garnisonssjukhusets tomt (delar av fastigheterna nr 1 och 2 i kvarteret Bergamotträdet) och fastigheten nr 3 i kvarteret Pärönträdet (Hantverkaregatan 27), vidare dels fastigheten nr 2 i kvarteret Pärönträdet (Kungl. Fatburen) jämte den rätt till strand, vatten och utfyllningar i sjön Mälaren, som kunde tillkomma fastigheten, dels ock ett för breddning av Myntgatan erforderligt område av kvarteret Vulcanus (nuvarande kanslihuset), ävensom slutligen fastigheten nr 1 i kvarteret Brandklipparen vid Tegelbacken (ecklesiastikdepartementets byggnad).

Rörande anledningen till att även gamla rådhuset ansetts erforderligt för tillgodoseende av lokalbehovet för Kungl. Maj:ts kansli framhöllo kanslihusdelegerade, att inom det i enlighet med stadens krav begränsade området i kvarteret Vulcanus och Mars kunde beredas plats för en kanslihusbyggnad inrymmande statsrådsberedningen och samtliga i tävlingsprogrammet angivna departement med undantag av ett större departement, exempelvis försvarsdepartementet, därvid dock allmän lokalreserv komme att saknas. Därest alla de begärda lokalerna skulle samlas inom ett och samma byggnadskomplex, vore den naturliga och praktiskt taget enda utvägen att förvärva kvarteret Nemesis (gamla rådhuset), varest utrymme dock ej kunde beredas för mer än ett större departement. Det kunde därvid ifrågasättas, huruvida icke med uppoffrande av önskemålet om departementens samlande i ett byggnadskomplex den allmänna lokalreserven först borde komma i åtanke vid utnyttjandet av den föreslagna utvidgningen.

I utlåtanden över kanslihusdelegerades förslag förebragte såväl kronans fastighetskommission av år 1925 som byggnadsstyrelsen utredning om att erforderlig lokalreserv kunde i skälighetsomfattning påräknas inom ett å kvarteren Vulcanus och Mars uppfört kanslihus utan att gamla rådhusets utrymmer därför behövde tagas i anspråk, och framhölls på grund härav, att förvärv av sistnämnda byggnad för detta ändamål icke syntes påkallat.

Vid anmälan i statsrådet den 15 oktober 1926 av denna fråga anförde jag bland annat, att tillräckliga skäl icke syntes föreligga för fullföljande av förslaget, att kronan skulle förvärva gamla rådhuset jämte därtill hörande tomt. Då vid sådant förhållande vissa jämkningar erfordrades i avtalsförslaget, lämnade Kungl. Maj:t på min hemställan åt kronans fastighetskommission av år 1925 det i inledningen omförmälda uppdrag att upptaga fortsatta underhandlingar i denna fråga med Stockholms stad.

Kungholmsfrågorna äsyfta i första hand fastställandet av stadsplan eller stadsplaner, varigenom dels Hantverkaregatan skulle vidgas även utmed vissa kronan tillhöriga tomter vid nämnda gata, dels ock Norr Mälarstrand skulle framdragas från Kungsholmstorg västerut förbi eller genom kronans tomter inom kvarteren Asplunden (Garnisonssjukhuset) och Göken (Svea ingenjörskårs gamla tomt) till Rålambstorg.

Den 10 december 1880 fastställdes den första egentliga stadsplanen för Kungsholmen, därvid från fastställelse undantogs de gator och gatudelar, som blivit ifrågasatta att dragas över eller eljest beröra kronan tillhörig mark. Detta innebar, *dels* att *Norr Mälarstrand* ej fick framdragas utmed de kronan tillhöriga fastigheterna i kvarteren Glasbruket (Karolinska institutet), Bryggaren, numera Munklägret (Kungl. Myntet och sjukhuset Eira), Asplunden (Garnisonssjukhuset) och Göken (ingenjörskårens tomt), *dels* att ifrågasatt vidgning av Hantverkaregatan ej tilläts vid de delar av kvarteren Glasbruket och Bryggaren samt kvarteren Bergamotträdet och Körsbärsträdet (Garnisonssjukhuset), som tillhörde kronan, *dels* att ifrågasatt vidgning av *Parmmätaregatan* och *Pilgatan* ej fick ske vid de delar av kvarteren Bryggaren (Eira) samt Bergamotträdet och Asplunden (Garnisonssjukhuset), som tillhörde kronan, *dels* slutligen att den i kvarteret Körsbärsträdet belägna gamla Fabriksgränden och den i kvarteret Göken belägna Jaktvarvsgränden ej skulle få igenläggas.

Den 25 maj 1885 och den 26 mars 1887 medgav Kungl. Maj:t utläggning av Norr Mälarstrand förbi kvarteren Glasbruket och Bryggaren, varigenom staden fick möjlighet att framdraga denna gata till Garnisonssjukhusets tomt i kvarteret Asplunden, alltså till Kungsholmstorg.

Sedermera antogo stadsfullmäktige den 30 juni 1911 förslag till ändring av stadsplanen för de delar av Kungsholmen, som äro belägna mellan Kungsholmstorg, Norr Mälarstrand samt Fridhems- och Hantverkaregatorna, men blev detta förslag av Kungl. Maj:t den 29 september 1911 avslaget.

Den 23 maj 1921 antogo stadsfullmäktige ett nytt stadsplaneförslag, omfattande västra delen av Norr Mälarstrand mellan Kungsholmstorg och Rålambstorg samt delar av S:t Eriksgatan, Jaktvarvsgränden och Polhemsgatan. Förslaget avsåg utläggande av ett 78 meter brett hamnplan från Kungsholmstorg till Rålambstorg. Den i förhållande till tidigare förslag större bredden motiverades av ökade krav för hamnrörelsen. Den yttre delen av detta hamnplan var avsedd att användas för sagda hamnrörelse och den inre delen *dels* för införande av en spårvägslinje från Bromma till Tegelbacken och *dels* för en trafikgata, avsedd att från Hantverkaregatan avlasta genomgående och tyngre trafik. Trafikgatan, vars bredd var föreslagen till 18 meter, var delvis belägen i ett högre plan, vilket förlagts så, att blivande uppfartsgator till kvarteret Göken kunde erhålla tillfredsställande profiler. Med denna höjning av profilen för trafikgatan följde även, att profilerna för norra delen av Rålambstorget samt S:t Eriksgatan, Jaktvarvsgränden och Polhemsgatan ändrades i sina angränsande delar.

Kungs-
holmsfrå-
gorna.

Förslaget tillstyrktes med tvekan av byggnadsstyrelsen. Kammaradvokat-fiskalsämbetet åter bestred å kronans vägnar, att förslaget vunno fastställelse, då förslaget syntes innebära dels direkta skador för kronan, för vilka ersättning ej kunde utkrävas enligt gällande fastighetsbildnings- eller annan lag, dels icke löste hela det föreliggande regleringsproblemet, varigenom kronan skulle avhändas alla garantier att få sina fullt ut lika rättmätiga intressen som stadens tillgodosedda.

Den 29 februari 1924 meddelade Kungl. Maj:t följande beslut:

Det av stadsfullmäktige den 23 maj 1921 antagna stadsplaneförslaget innefattade icke någon lösning av spörsmålet om utformningen av de byggnadskvarter, som komme att bliva belägna intill den ifrågasatta strandgatan. Vad särskilt anginge den ifrågasatta terrassgatan, kunde lämpligheten av denna anordning i dess föreslagna skick icke nöjaktigt bedömas, förrän förslag till stadsplan för kvarteret Göken föreläge. Även om anordnandet av nämnda terrassgata ej skulle komma att äga rum förrän i samband med exploateringen av kvarteret Göken, skulle dock dess fastställande enligt det nu föreliggande förslaget kunna tänkas medföra olägenhet. Ifrågavarande terrassgata med därtill hörande ramp skulle enligt förslaget taga sin början framför kvarteret Körsbärsträdet för att därifrån fortsätta utmed kvarteret Göken. Om inom kvarteret Körsbärsträdet byggnader uppfördes i anslutning till terrassgatans profil, komme detta att hindra eller i allt fall väsentligt försvåra ett borttagande eller en ändring av terrassgatan utanför kvarteret Göken, där est sådan åtgärd skulle vid utarbetandet av stadsplan för detta kvarter visa sig vara av behovet påkallad. Jämväl de uttalade betänkligheterna däremot, att regleringen av Norr Mälarstrand särskildes från ordnandet av de inre delarna av angränsande kvarter, syntes vid prövningen av det föreliggande stadsplaneförslagets lämplighet vara förtjänta av beaktande. Även den i ärendet omförmälda frågan om regleringen av vissa delar av Hantverkaregatan syntes äga sådant samband med förevarande regleringsfråga, att dessa båda frågor lämpligen borde i ett sammanhang upptagas till lösning. Med hänsyn till nu anförda förhållanden funne Kungl. Maj:t frågan om det nu föreliggande stadsplaneförslagets lämplighet ur stadsplanesynpunkt icke kunna i ärendets dåvarande skick till fullo bedömas och förty fastställelse icke kunna meddelas å berörda förslag. Då det emellertid syntes vara av vikt att snarast möjligt finna en lösning, som på tillfredsställande sätt tillgodosåge samtliga i ärendet berörda allmänna intressen, ville Kungl. Maj:t taga under omprövning frågan om lämpliga åtgärder för vinnande av detta syfte, i första hand genom upptagande av förhandlingar mellan representanter för å ena sidan kronan och å andra sidan Stockholms stad.

Den 3 oktober 1924 bemyndigade därefter Kungl. Maj:t chefen för kommunikationsdepartementet att utse högst tre delegerade för att med representanter för Stockholms stad förhandla i de i beslutet den 29 februari 1924 omförmälda frågor.

De jämlikt detta bemyndigande utsedda delegerade för kronan avgåvo den 14 januari 1926 betänkande i ämnet. I detta betänkande gjorde kronans och stadens delegerade följande uttalande:

»Delegerade å ömse sidor äro ense om att det av arkitekterna Dahl och Hedqvist på uppdrag av kronans delegerade och under byggnadsstyrelsens medverkan utarbetade utkastet till stadsplan för Norr Mälarstrand samt kvarteren Asplunden, Körsbärsträdet och Göken är i huvudsak lämpligt att läggas till grund för dylik stadsplan.

Sedan kronans delegerade förklarat sig icke vilja tillstyrka, att kronan för erhållande av dylik ändrad stadsplan å sina områden i nämnda kvarter skulle, i enlighet med av staden i allmänhet följd praxis, med staden träffa s. k. stadsplaneavtal, varigenom kronan såsom tomtägare iklädde sig särskild kostnad för stadsplanens genomförande, hava vid förhandlingarna till behandling upptagits frågan om fastställande av stadsplan för Norr Mälarstrand utan samband med stadsplan för kronans ifrågavarande områden.

Kronans delegerade hava därvid förklarat sig finna stadsplaneutkastet och i samband därmed verkställd utredning giva vid handen, dels att med strandgata enligt detta förslag *kan* förenas en för de intilliggande områdena lämplig stadsplan, dels att de av kammarkollegii advokatfiskal framställda betänkligheterna mot det förra förslaget till strandgata med ramp icke kunna anföras mot det nu upprättade utkastet. Sålunda torde, om en stadsplan å strandgatan enligt detta förslag antoges, sådan stadsplan kunna ensamt för sig fastställas utan att angränsande områdens ägares intressen ur stadsplanesynpunkt trädas för nära. De skäl, som åberopats vid avslaget å stadsfullmäktiges senaste förslag till Norr Mälarstrands framdragande västerut, kunna, enligt kronans delegerades mening, därför icke andragas mot ett förslag till strandgata enligt det av delegerade å ömse sidor gillade stadsplaneutkastet.

Under förhandlingarna har vidare, efter uppdrag av delegerade å ömse sidor, utarbetats förslag till byte av fastigheter mellan kronan och staden, innefattande, bland annat, överlåtelse till staden av kronans områden i kvarteret Göken.

Härvid hava vid värderingen av kronans mark i kvarteret Göken jämte den rätt till strand, vatten och utfyllningar, som kan tillhöra densamma, vissa principiella skiljaktigheter yppats mellan de av delegerade tillkallade sakkunniga.

Med hänsyn härtill och då kronans delegerade av här ovan anförda skäl icke ansågo erforderligt att för vinnande av det syfte, som föranlett ifrågavarande förhandlingars upptagande, träffa något köpeavtal angående kronans egenom i kvarteret Göken, hava kronans delegerade förklarat sig icke önska ingå å förhandlingar angående ett dylikt köpeavtal. Därefter hava stadens delegerade anhallit om meddelande, huruvida och till vilket pris — oberoende av nyss antydda principiella skiljaktigheter — kronans delegerade vore villiga att tillstyrka försäljning till staden av kronans mark i kvarteret Göken jämte den rätt till strand, vatten och utfyllningar, som kan tillhöra tomten nr 7 i samma kvarter. Med anledning härav hava kronans delegerade, under framhållande att förhandlingar i sålunda ifrågasatt syfte numera fölle utanför ramen av det dem lämnade uppdraget, förklarat sig komma att till statsrådet och chefen för kommunikationsdepartementet överlämna bytesförslaget med tillhörande handlingar.»

Berörda betänkande med tillhörande handlingar överlämnades den 15 januari 1926 till kronans fastighetskommission av år 1925 för att tagas i övervägande vid fullgörande av det kommissionen meddelade uppdraget. Sedermera överlämnades till kommissionen jämväl ett av Stockholms stadsfullmäktige den 31 maj 1926 antaget förslag till stadsplan för Norr Mälarstrand mellan Kungsholmstorg och Rålambstorg, vilket förslag icke innefattade någon reglering av områdena mellan Norr Mälarstrand och Hantverkaregatan.

Fastigheterna nr 3 och 7 i kvarteret Argus med adressnummer 38 vid Skeppsbron och 49 vid Österlånggatan disponeras för närvarande av general- Fastigheter-
tullstyrelsen. Rörande äganderätten till dessa fastigheter och vad därmed 7 i kvarteret Argus.
äger sammanhang må här erinras om följande:

För anskaffande för kronans räkning av ett nytt tullhus inköptes genom köpebrev den 19 maj 1686 den greve N. Brahe tillhöriga fastighet, genom vars delning sedermera tomterna nr 3 och 7 i kvarteret Argus uppkommit. Dessförinnan hade Kungl. Maj:t genom resolution den 25 mars 1686 medgivit, att Stockholms stad finge bibehålla viss tolagsförmån, därest staden i enlighet med gjord utfästelse bekostade såväl ett tullhus som ett därtill anslutet packhus.

Berörda köpebrevs innehåll utmynnar i en förklaring, att säljaren avhände sig fastigheten, utan att därvid angives, till vem äganderätten skulle övergå. Att Stockholms stad erlagt köpeskillingen, är ostridigt; omtvistat är däremot huruvida staden skall anses härvid hava handlat för egen räkning i egenskap av köpare eller allenast fullgjort betalningen för kronans räkning. A ena sidan göres sålunda gällande, att staden förvärvat fastigheten för att därå upplåta för tullverket erforderliga lokaler, å andra sidan, att kronan förvärvat fastigheten för en köpeskillning, som staden enligt Kungl. Maj:ts återopade resolution haft att erlägga.

Något särskilt fastebrev antages icke vara utfärdat i anledning av köpet, men köpebrevet har påträffats bland *stadens* handlingar.

De nuvarande byggnaderna, »stora tullhuset» Skeppsbron nr 38 och »accis-huset» Österlånggatan nr 49, hava tillkommit, den förra under åren 1783—1788 och den senare under åren 1805—1808. Då kostnaderna för uppförandet av dessa byggnader bestritts med tre fjärdedelar av kronan och en fjärdedel av staden, har äganderätten till byggnaderna ansetts tillkomma kronan och staden till motsvarande andelar. Byggnaderna hava under gångna tider tagits i anspråk av såväl den centrala som den lokala tullförvaltningen. Sedan sistnämnda tullförvaltning till största delen överflyttats till av staden på annat håll anskaffade lokaler, är endast en mindre bevakningsavdelning inrymd i huset Skeppsbron 38. För övriga utrymmen inom ifrågavarande fastigheter erlägger generaltullstyrelsen jämlikt Kungl. Maj:ts brev den 8 augusti 1924 och den 20 mars 1925 till staden en fjärdedel av det enligt särskild värdering uppskattade hyresvärdet av utrymmena. Härutöver förhyr styrelsen lokaler i huset Skeppsbron nr 36 och i tullpackhuset i Stadsgården.

I syfte att erhålla utvidgade och i övrigt förbättrade lokaler inom fastigheten i kvarteret Argus gjorde generaltullstyrelsen år 1922 framställning om uppdrag för byggnadsstyrelsen att upprätta förslag till ombyggnad av sagda fastigheter. I utlåtande häröver framhöll statskontoret, att innan en dylik utredning igångsattes underhandlingar borde inledas med Stockholms stad rörande kronans övertagande av all den rätt, staden kunde äga till ifrågavarande fastigheter.

Den 31 december 1925 överlämnades generaltullstyrelsens berörda framställning till kronans fastighetskommission av år 1925 för att tagas i övervägande vid fullgörande av det kommissionen givna uppdraget.

Föreliggande avtal.

Det mellan fastighetskommissionen och Stockholms stads delegerade träffade Kanslihus-Kungsholmsavtalet innebär beträffande området för det nya kanslihuskomplexet i huvudsak ingen annan ändring i förhållande till kanslihusdelegerades förslag än att Stockholms stad icke överlåter gamla rådhuset samt att av det nuvarande kvarteret Mars en smal remsa om 80 kvadratmeter utmed Rådhusgränden utlägges till nämnda gränd, varemot kvarteret utmed Kanslikajen ökas med en smal kil om 95 kvadratmeter.

Kronan skall till staden överlåta — förutom de i kanslihusdelegerades förslag avsedda områdena, nämligen *dels* den del av nuvarande kanslihusstomten, som skall utläggas till Myntgatan, *dels* de för Hantverkaregatans breddning

erforderliga delarna av fastigheten nr 1 och 4 i kvarteret Munklägret samt av fastigheterna nr 1 och 2 i kvarteret Bergamoträdet ävensom fastigheterna nr 2 och 3 i kvarteret Päronsträdet, den förra jämte densamma tillkommande rätt till strand, vatten och utfyllningar i sjön Mälaren, *dels* ock fastigheten nr 1 i kvarteret Brandklipparen — *ej mindre* fastigheterna nr 5, 6, 7 och 11 i kvarteret Göken samt en i samma kvarter invid Hantverkaregatan och tomten nr 7 belägen tomtedel om 297.9 kvadratmeter, allt jämte dessa fastigheter tillkommande rätt till strand, vatten och utfyllningar i sjön Mälaren, *än även* viss del av fastigheten nr 5 och 17 i kvarteret Mälaren (Konradsberg).

Härutöver innefattar avtalet biläggande av tvistigheter mellan kronan och staden rörande vissa markområden, till vilka bägge parterna gjort anspråk på äganderätten, nämligen ett område av kvarteret Bergamoträdet och Asplunden utmed Pilgatan, vissa områden vid västra och södra gränserna av tomten nr 4 i kvarteret Munklägret, fastigheten nr 3 och 7 kvarteret Argus samt vissa markområden inom och invid området för det nya kanslihuset.

Beträffande nu nämnda marköverlåtelse och tvistigheter anför *kronans fastighetskommission* av år 1925 i huvudsak följande:

De föreliggande stadsplanefrågorna å Kungsholmen hade — under förutsättning att staden komme att förvärva kronans tomter nr 2 och 3 i kvarteret Päronsträdet — för kronans del i huvudsak berört kronans fastigheter inom kvarteret Göken (de senast av Svea ingenjörskår disponerade fastigheterna) samt kvarteren Asplunden och Bergamoträdet (Garnisonssjukhusets tomter).

Beträffande kvarteret *Göken* hade den av kronans representanter hävdade ståndpunkten varit att härleda ur kronans önskan att kunna snarast möjligt och på ett ekonomiskt gynnsamt sätt exploatera detta kronans fastighetskomplex. Enligt riksdagens beslut 1915 skulle dessa fastigheter, eventuellt med vissa undantag, försälgas, varjämte 1918 års riksdag beslutat, att av inflytande köpeskillingsmedel ett belopp av 4,000,000 kronor skulle användas till täckande av kostnader för uppförande av kasernetablisement för vissa infanteriregementen (riksdagens skrivelse nr 252), vilka kostnader tillsviðare bestritts av tillfälliga lånemedel (jfr 1925 års riksdagsrevisionsberättelse del I, sid 192 o. ff.). I sitt den 18 mars 1925 framlagda betänkande angående ordnandet av statens byggnadsverksamhet inom Stockholm (Statens offentliga utredningar 1925: 15) hade statens byggnadssakkunniga också (sid. 94—95 samt sid. 308—311) framlagt förslag rörande exploateringen av kronans fastigheter inom kvarteret Göken. Förutsättningen för en exploatering av fastigheterna hade då ansetts vara, att för desamma bleve uppgjord och fastställd en fullständig stadsplan. Från kronans sida hade därvid hävdats den meningen, att en stadsplan avseende Norr Mälarstrands sträckning utanför kvarteret Göken icke borde få komma till stånd, utan att samtidigt skedde en fullständig stadsplanereglering av hela kvarteret Göken mellan Norr Mälarstrand och Hantverkaregatan, samt att kostnaderna för iordningställandet av de därvid fastställda gatorna icke borde, i den utsträckning stadens myndigheter förfäktat, bestridas av kronan.

Beträffande kvarteren *Asplunden-Bergamoträdet* hade kronans intressen vid den ifrågasatta stadsplaneregleringen i huvudsak varit en reglering i det sammanhanget av kronans tomter därhän, att kronan av staden finge förvärva marken mellan kronans nuvarande tomter inom dessa kvarter samt Norr Mälarstrand och Pilgatan, sådana dessa gator komme att fastställas. Därjämte hade det för kronan varit angeläget att få förvärva stadens rätt till den del

av Garvaregatan, som inginge i det av Garnisonssjukhuset nu disponerade området, samt att få denna del av Garvaregatan i stadsplan utlagd som tomtmark.

Kommissionen hade vidare haft att beakta, att kronans och stadens representer, var för sin respektive huvudman, gjort anspråk på äganderätten till utfyllningar, strand och vatten utanför tomten nr 7 i kvarteret Göken, dels och vissa utmed Pilgatan belägna delar av de utav Garnisonssjukhuset disponerade fastigheterna inom kvarteren Asplunden-Bergamotträdet.

En överenskommelse mellan parterna borde alltså taga sikte på huvudsakligen följande. Å ena sidan borde överenskommelsen bereda staden möjlighet att genom utläggandet av Norr Mälarstrand och övriga gator lösa de för staden viktiga trafikproblemen rörande ifrågavarande delar av Kungsholmen. Å andra sidan borde överenskommelsen för kronan möjliggöra exploateringen av kronans fastigheter inom kvarteret Göken samt vara förbunden med den erforderliga regleringen av kronans fastigheter inom kvarteren Asplunden-Bergamotträdet. Tillika borde genom överenskommelsen såvitt möjligt biläggas de tvister om bättre rätt till mark, strand och vatten, som förefunnnes mellan kronan och staden rörande omförmälda fastigheter.

I det nu ingångna avtalet hade parterna sökt beakta samtliga angivna synpunkter.

Vad då först anginge frågorna rörande kvarteret *Göken*, så innebure avtalet, att staden förvärfvade samtliga kronans fastigheter inom detta kvarter, nämligen tomterna nr 5, 6, 7 och 11 jämte en invid tomten nr 7 belägen tomt del om 297,9 kvadratmeter, som staden utan ersättning år 1867 överlätit å kronan. Sammanlagda arealen utgjorde 46,138 kvadratmeter.

Härtill komme den omtvistade rätten till utfyllningar, strand och vatten utanför tomten nr 7. Av dessa utfyllningar och vattenområden hade i de senast uppgjorda stadsplaneförslagen omkring 16,660 kvadratmeter intagits i stadsplan, 2,800 kvadratmeter som kvartersmark och resten såsom gata och hamnplan.

Värdet av dessa fastigheter hade de av kronan och staden utsedda särskilda värderingsmännen, kaptenen G. Ernst Eggert och arkitekten Arvid Sjöqvist, år 1925 uppskattat till 3,500,000 kronor, därvid emellertid värderingsmännen varit av olika mening angående vad som innefattades i detta värde.

Vid träffandet av det nu ingångna avtalet hade parterna enats om ett försäljningspris å samtliga kronan tillhöriga fastigheter inom kvarteret Göken, jämte dessa fastigheter tillkommande rätt till strand, vatten och utfyllningar i sjön Mälaren, av 4,200,000 kronor, att likvideras med $\frac{1}{5}$ vid tillträdet samt därefter $\frac{1}{5}$ årligen tills full betalning skett, *allt dock under förutsättning av en överenskommelse i övrigt i enlighet med vad avtalet innehöller*.

Bland dessa avtalets bestämmelser kunde i detta sammanhang, såsom direkt sammanhörande med bland annat Norr Mälarstrandsfrågan, beröras överlåtandet å staden av viss del av den kronan tillhöriga tomten nr 5 och 17 i kvarteret *Mälaren* (Konradsberg). Från stadens sida hade framhållits, att den ifrågavarande tomtdelen — som vore avskild från det av Konradsberg i övrigt disponerade området genom den till viss bredd redan utlagda Lindhagensgatan — vore för staden erforderlig för lösningen av vissa trafikproblem, bland annat framdragandet av en förbindelseled från Norr Mälarstrand till Drottningholmsvägen, samt för en blivande godsbangård å Kungsholmen. Enligt det år 1923 träffade s. k. bangårdsavtalet mellan kronan och Stockholms stad hade kronan beträffande större delen av denna tomt del förbundit sig att icke vidtaga sådana åtgärder, att användandet av någon del därav för järnvägsändamål därigenom försvårades eller fördröjades, utan att underhandlingar dessförinnan upptoges i frågan.

På anmodan av kommissionen hade kaptenen Eggert och arkitekten Sjöqvist värderat jämväl ifrågavarande markområde samt därefter meddelat, att enligt deras mening området, som innehölle en areal av cirka 12,000 kvadratmeter, skäligen borde åsättas ett värde av 600,000 kronor, under förutsättning tillika, att kronan befriades från utgivande av gatumarkersättning för den mark, vilken av området komme att utläggas till gata, som angränsade kronans behållna del av tomten nr 5 och 17 i kvarteret Mälaren.

Kommissionen hade för sin del funnit det nu överlåtna området på grund av sin belägenhet icke kunna anses erforderligt för något kronans eget ändamål samt att kronan därför lämpligen borde försälja detsamma. Då vidare staden hade behov av området för lösningen av angivna trafikfrågor, hade kommissionen ansett kronan böra tillmötesgå stadens önskan att i förevarande sammanhang få förvärva området till ovanangivna pris och på de villkor i övrigt, som avtalet innehölle.

Beträffande de av Garnisonssjukhuset disponerade tomterna i kvarteren *Bergamotträdet* och *Asplunden* innebure avtalet i huvudsak följande:

Kronan förvärvade till en början den del av Garvaregatan, som ehuru staden tillhörig inhägnats till kronans ifrågavarande tomter och varå också själva huvudbyggnaden vore uppförd, allt till den del Garvaregatan icke skulle enligt den med avtalet förbundna stadsplanen bibehållas som gata. Den förvärvade marken hade, i enlighet med den av kaptenen Eggert och arkitekten Sjöqvist verkställda ovanberörda värderingen, i avtalet ingått med ett värde av 105,000 kronor.

Vid den *södra* och *sydvästra* gränsen förvärvade kronan all den mark, som vore belägen mellan kronans nuvarande tomter samt Norr Mälarstrand och Pilgatan enligt den sträckning, dessa skulle erhålla enligt de till avtalet knutna stadsplaneförslagen. Enligt det av kaptenen Eggert och arkitekten Sjöqvist upprättade värderingsinstrumentet kunde nu ifrågavarande markområde, utgörande omkring 3,195 kvadratmeter, åsättas ett värde av 165 kronor kvadratmetern.

Överenskommelsen innebure, att kronan förvärvade en del om cirka 2,286 kvadratmeter av området till ett pris av 165 kronor per kvadratmeter eller tillhopa 378,000 kronor, varemot likviden för återstående cirka 909 kvadratmeter utgjordes av dels att desamma tagits i beräkning vid biläggande av äganderättstvisterna, varom härnadan vidare förmälades, dels ock att kronan lämnat vissa medgivanden om särskilda stadsplanebestämmelser för delar av Garnisonssjukhusets tomter.

Mellan kronan och staden hade nämligen yppat sig olika meningar om rätten till en smal remsa om cirka 185 kvadratmeter utmed tomternas nuvarande västra gräns, vilken markremsa hävdades av kronan, men staden ansåge utgöra en olaga inkräktning från den staden tillhöriga Pilgatan. Enligt den av kaptenen Eggert och arkitekten Sjöqvist gjorda värderingen kunde denna markremsa anses äga ett värde av 23,500 kronor. Denna tvist hade nu bilagts förlikningsvis i samband med ovanberörda överenskommelse rörande övriga marktvister.

Vidare hade emellertid från stadens sida tidigare framställts förslag om vidgning av Pilgatan, enligt vilket en del av kronans ifrågavarande tomter skulle utläggas som gata. Detta förslag hade rönt motstånd från särskilt byggnadsstyrelsens och statens byggnadssakkunnigas sida, enär förslaget skulle medföra spolierandet av den vackra allé, som funnes utmed tomternas västra gräns, och som utgjorde en motsvarighet till allén utmed tomternas östra gräns. För att å ena sidan bevara västra trädallén och å andra sidan bereda staden möjlighet till medgivande av högre byggnadshöjd å tomterna utmed Pilgatans västra sida hade i det föreliggande avtalet, med biläggande jämväl av ovanberörda ägande-

rättstvist, överenskommits följande. Staden hade å kronan överlätit den rätt, staden kunde äga till den av kronan nu hävdade marken vid Pilgatan, och denna mark hade i den med avtalet förbundna stadsplanen utlagts till kvartersmark. Staden överlät därjämte, på sätt ovan nämnts, å kronan all den mark, vilken vore belägen mellan kronans nuvarande tomter och södra delen av Pilgatan, och vilken i sagda stadsplan alltså intoges som kvartersmark. Kronan å sin sida medgäve, att utmed hela den sålunda fastställda, nya kvarterslinjen vid Pilgatan av kronans tomter en remsa om 8 meter belades med byggnadsförbud.

Tillika innebure uppgörelsen, att mellan Hantverkaregatan och Garvaregatan utmed kronans tomtmark men utan kostnad för kronan upptoges en ny gata om 8 meters bredd, varjämte av kronans tomtmark utmed den nya gatan i hela dess längd en remsa om 4 meter belades med byggnadsförbud.

Såsom förut angivits hade vidare genom avtalet staden av kronan förvärvat den mark, som erfordrades för Hantverkaregatans breddning.

Genom vad sålunda överenskommits hade kronan ernått, att de ifrågavarande tomterna erhållit lämpligare gränser. Genom den nya gatan mellan Garvaregatan och Hantverkaregatan hade trafiken till och från den nuvarande entrén till sjukhuset i hög grad underlättats, varjämte uppförandet av brandgavlar i ifrågavarande del av Garnisonssjukhusets östra tomtgräns förhindrats. Allén utmed västra gränsen komme att kunna bibehållas och i en framtid även utsträckas ända ned till Norr Mälarstrand.

Vidkommande den av sjukhuset Eira disponerade tomten nr 4 i kvarteret *Munklägret* hade staden förmenat, att av denna tomt en remsa utmed Parmmätaregatan och Kungsholms hamnplan om ungefär 205 kvadratmeter ävensom visst område vid fastighetens södra gräns vore en olaga inkräktning från gatan, respektive stadens tomt söder om Eirafastigheten, och rätteligen tillhörde staden. Av förstnämnda område om 205 kvadratmeter skulle ungefär 180 kvadratmeter enligt den i avtalet förutsatta stadsplanen utläggas till Parmmätaregatan, medan återstoden skulle tilläggas sjukhusets tomt. Den del, som skulle utläggas till Parmmätaregatan och vartill kronans rätt genom avtalet förvärvades av staden, hade parterna, med ledning av kaptenen Eggerts och arkitekten Sjöqvists värdering ansett jämte den kronan ostridigt tillhöriga mark, ungefär 140 kvadratmeter, som ytterligare skulle utläggas till Parmmätaregatan, kunna sättas ett värde av 49,000 kronor, varav på det tvistiga området alltså belöpte omkring 27,600 kronor. Den del av den tvistiga marken, som enligt avtalet skulle tilläggas sagda tomt nr 4 i kvarteret *Munklägret*, kunde enligt värderingsmännens utlåtande anses äga ett värde av omkring 3,100 kronor.

Vidare hade mellan kronan och stadens representanter yppats olika meningar, huruvida Eirafastigheten numera — efter fastställandet av Norr Mälarstrands framdragande utmed kvarteret *Munklägret* — alltjämt ägde kvar fönster- och takfallsrätt mot stadens söder om fastigheten belägna tomtmark.

Den nu ingångna överenskommelsen innebure i huvudsak, att beträffande fastighetens *västra gräns* kronan avstode den till Parmmätaregatans—Kungsholms hamnplans breddning erforderliga marken, varemot staden avstode alla anspråk å den omtvistade marken i övrigt, som härvid tillades kronans ifrågavarande tomt. Beträffande Eirafastighetens *södra gräns* innebure avtalet, att kronan till staden avstode ett område om ungefär 45 kvadratmeter, varemot staden till kronan avstode ett område om ungefär 235 kvadratmeter. Tillika fastställdes sådana byggnadsbestämmelser för marken utmed denna nya södra gräns, att ett visst område — beläget till ungefär $\frac{1}{4}$ å kronans område och $\frac{3}{4}$ å stadens område, allt enligt den nya gränsen — belades med byggnadsförbud samt Eirafastigheten därigenom erhöle fasadrätt utmed hela det med byggnadsförbud sålunda belagda området.

I fråga om fastigheterna nr 3 och 7 i kvarteret *Argus* hade kaptenen Eggert och arkitekten Sjöqvist värderat tomterna till 972,000 kronor och byggnaderna till 700,000 kronor eller tillhoppa 1,672,000 kronor. Enligt en av byggnadsstyrelsens utredningsbyrå verkställd utredning skulle genom ändringsarbeten i byggnaderna generaltullstyrelsens hela nuvarande lokalbehov kunna tillgodoses i samma byggnader, och beräknades hyran efter 6 procent å summan av nuvarande fastighetsvärdet, 1,672,000 kronor, och kostnaden för ändringsarbetena, 128,000 kronor, eller 1,800,000 kronor till 108,000 kronor. Därest ny byggnad för generaltullstyrelsen skulle uppföras, syntes böra beräknas tomtkostnad förslagsvis 400,000 kronor och byggnadskostnad 663,300 kronor eller tillhoppa 1,063,300 kronor, motsvarande en hyra efter 7 procent av 74,500 kronor.

Vid den nu föreliggande överenskommelsens träffande hade kommissionen, med hänsyn ej minst till att fastigheten i kvarteret *Argus* ostridigt inköpts av staden och därefter överlämnats till kronan för att användas till tullförvaltningen och att staden numera kostnadsfritt upplåtit utrymmen för den lokala tullförvaltningen i andra fastigheter *samt under förutsättning att övriga i avtalet berörda tvistigheter och markbyten reglerades i enlighet med bestämmelserna i avtalet*, ansett sig kunna tillstyrka ett biläggande av tvisten rörande nu ifrågakvarande fastigheter efter de — jämväl av stadens delegerade godkända — grunder, att kronan avstode från all rätt till tomtmarken, men ansåges äga $\frac{3}{4}$ av de därå uppförda byggnaderna.

På grund av vad byggnadsstyrelsens utredningsbyrå anfört rörande generaltullstyrelsens lokalfråga hade kommissionen — med utgående från att kronans och stadens sålunda antagna samäganderätt beträffande tomterna och byggnaderna borde upplösas genom att endera parten utlöste den andra — för sin del ansett sig kunna tillstyrka, att staden i enlighet med den nu träffade överenskommelsen finge övertaga kronans andel i byggnaderna efter det av parternas värderingsmän åsatta värdet. Staden skulle alltså för kronans andel i byggnaderna erlagga ett belopp av 525,000 kronor.

Beträffande slutligen de i *området för det nya kanslihuset* ingående omtvistade områdena vore i enlighet med verkställda utredningar dessa områdens areal och deras av kaptenen Eggert och arkitekten Sjöqvist uppskattade värden följande:

	Areal kvm.	Värde kronor.
a. Mark, som ostridigt ingått i den s. k. Lilla Mynthustomten	740	484,700
b. Områden, vilka antingen tillhöra Lilla Mynthustomten eller ock stadens tomt nr 2 och 4 i kvarteret Mars eller ock Kanslikajen	74	48,500
c. Område utgörande del av Kanslikajen	9	5,900
d. Myntgränden	452	226,000
e. Mynttorget	18	15,300
Summa	1,293	780,400

Vid dessa såväl som efterföljande beräkningar rörande områden för det nya kanslihuset, om vilka rätt tvist, hade man av praktiska skäl utgått från de arealer och värden, som skulle gälla, därest den förut omförmälda jämkningen av det av kanslihusdelegerade föreslagna området för kanslihuset icke ägt rum.

De omtvistade olika områdena inom kvarteren Asplunden—Bergamoträdet och Munklägret samt inom kanslihusområdet vore alltså följande:

	Areal kvm.	Beräknat värde kronor
a. Områden inom kvarteren Asplunden och Bergamoträdet, som staden avstode till kronan	185	23,500
Områden inom kvarteret Munklägret, tomten nr 4, utmed Parmmätaregatan, som		

	Areal kvm.	Beräknat värde kronor.
b. kronan avstode till staden	180	27,600
c. staden avstode till kronan	25	3,100
d. Områden, som skulle ingå i nya kanslihusets komplex och staden avstode till kronan	1,293	780,400
Summa		834,600

Det nu träffade avtalet innebure, att staden till kronan avstode de ovan under a), c) och d) angivna områdena, att kronan till staden avstode det under b) angivna området, samt att kronan till staden utgäve ett belopp av 404,200 kronor.

Kommissionen finge emellertid understryka, att överenskommelsen beträffande samtliga tvistigheter rörande omförmälda fastigheter vore att anse som en enda enhet, vari ena partens medgivande på en punkt motsvarades av motpartens medgivande å en annan punkt, dels ock att de av parterna sålunda gjorda medgivandena lämnats, endast under förutsättning av bifall till avtalets övriga bestämmelser och villkor.

I enlighet med det ovanstående hava följande av kronan till staden överlåtna fastigheter m. m. i bytet ingått med följande värden:

del av kv. Vulcanus	kr.	108,000
Brandklipparen n:r 1	»	2 600,000
del av tomten n:r 1 kv. Munklägret:		
mark	»	145,500
byggnader	»	183,000
delar av tomten n:r 4 i kv. Munklägret, mark till vidgning av Hantverkaregatan . .	»	102,600
d:o d:o till vidgning av Parmmätaregatan	»	21,400
del av kv. Bergamotträdet	»	117,200
Päronträdet n:r 2	»	285,000
» 3	»	200,000
Gäken n:ris 5, 6, 7, 11, samt tomt del invid n:r 7	»	4 200,000
del av kv. Mälaren n:r 5 och 17	»	600,000
kronans rätt till byggnader å kv. Argus n:ris 3 och 7	»	525,000
Summa kronor		9,087,700

Följande av staden till kronan överlåtna fastigheter hava i bytet ingått med följande värden:

kv. Mars n:r 2 och 4, mark	kr.	489,000
byggnader	»	252,000
del av kv. Mars n:r 3 och 5	»	499,700
del av kanslikajen	»	97,800
del av Garvaregatan	»	105,000
mark söder och sydväst om kv. Asplunden	»	378,000
Summa kronor		1,821,500

Då staden för biläggandet av vissa tvister rörande mark inom och invid området för det nya kanslihuset samt kronans fastigheter inom kvarteren Munklägret, Asplunden och Bergamotträdet därjämte skall vid uppgörelsen tillgodoräknas ett kontant belopp av 404,200 kronor, uppgår den mellangift, som staden skulle utgiva till kronan, till 6,862,000 kronor.

Tillträdet av de överlåtna fastigheterna skall ske den 1 oktober 1928. Dock skall staden tillträda fastigheten nr 1 i kvarteret Brandklipparen och fastigheterna nr 3 och 7 i kvarteret Argus den 1 oktober 1932 respektive den 1 ok-

tober 1934, eller, om kronan senast den 1 oktober 1931 respektive den 1 oktober 1933 tillsäger staden därom, den 1 oktober 1933 respektive den 1 oktober 1937. Området i kvarteret Mälaren skall tillträdas den 1 oktober 1933, med rätt för staden att tidigare, sex månader efter tillsägelse tillträda detsamma, och det för Myntgatans breddning erforderliga området av kvarteret Vulcanus första dagen i andra månaden efter det den därå nu befintliga byggnaden blivit av kronan borttagen.

Byggnad, plank och staket å sistnämnda område samt å de för Hantverkaregatan breddning upplåtna områdena av fastigheterna nr 1 och 4 i kvarteret Munklägret (Kungl. Myntet och sjukhuset Eira) samt fastigheterna nr 1 och 2 i kvarteret Bergamotträdet (Garnisonssjukhuset) medfölja ej i överlåtelsen. Kronan skall på egen bekostnad borttaga byggnaden å området i kvarteret Vulcanus (nuvarande kanslihuset) i samband med kanslihusets förestående ombyggnad och byggnaden, det s. k. Owenska huset, å Myntets tomt senast ett år efter tillsägelse, vilken ej får ske tidigare än å omförmälda tillträdesdag, den 1 oktober 1928.

Stadens mellangift å 6,862,000 kronor skall erläggas med 509,000 kronor den 1 oktober 1929, med 840,000 kronor den 1 oktober vart och ett av åren 1930—1932 samt med respektive 2,600,000, 108,000, 600,000 och 525,000 kronor å tillträdesdagarna för de med motsvarande belopp i bytet ingående fastigheterna nr 1 i kvarteret Brandklipparen, områdena i kvarteren Vulcanus och Mälaren samt fastigheterna i kvarteret Argus.

För arkadanordning i det nya kanslihuset utmed Myntgatan mellan Mynttorget och Myntgränden samt för underhåll av denna anordning utom golv skall staden till kronan utbetala 100,000 kronor.

Kronan skall för utläggande av mark från nuvarande kanslihusetomten till breddning av Myntgatan erlægga gatumarksansättning med 27,000 kronor.

Ersättning för mark till vidgning av Myntgatan i övrigt och Hantverkaregatan samt Parmmätaregatan och Kungsholms hamnplan framför kronan nu tillhöriga eller genom detta avtal av kronan förvärvade fastigheter skall utgå i den ordning, som lag bestämmer.

Däremot skall gatumarksansättning icke utgå från de kronan nu tillhöriga eller genom detta avtal av kronan förvärvade områdena för mark, som enligt de i detta avtal förutsatta båda stadsplaner rörande Kungsholmen skall utläggas dels till Norr Mälarstrand, Pilgatan samt den nya gatan mellan Garvaregatan och Hantverkaregatan, dels ock till Lindhagensgatan, Drottningholmsvägen och Mariebergsgatan.

Beträffande dispositionen av medel, som av staden skola gäldas till kronan, må erinras, att 1907 års riksdag (skrivelse nr 64) medgav, *ej mindre* att den för kungl. hovhållningens räkning disponerade tomten nr 1 i numera kvarteret Brandklipparen med å tomten varande stall och andra byggnader finge i den ordning, Kungl. Maj:t prövade skäligt bestämma, för kronans räkning försäljas, *än även*, i sammanhang därmed, att av de medel, som inflöte vid försäljning av nämnda egendom, *dels* finge utgå högst 522,200 kronor, varav 28,000 kronor

för inrymmande av Hans Kungl. Höghet Kronprinsens stall i kungl. hovstallet, 470,000 kronor för uppförande å egendomen nr 3 i kvarteret Europa i Stockholm av nybyggnad till kungl. hovhållningens disposition i stället för det därstädes befintliga f. d. Indebetouska huset. och 24,200 kronor till beredande av hyresersättning åt de i sistnämnda hus då boende personer för den tid, de på grund av byggnadsarbetet vore förhindrade disponera för dem avsedda lägenheter i samma hus, *dels ock* 550,000 kronor finge ställas till Hans Kungl. Höghet Kronprinsens disposition, och skulle dessa belopp förskjutas av tillgängliga medel. Vidare medgav 1911 års riksdag (skrivelse nr 130), att den för hovhållningens räkning disponerade tomten nr 2 i kvarteret Pärönträdet med å tomten varande byggnader finge i den ordning, Kungl. Maj:t prövade skäligt bestämma, för kronans räkning försäljas samt att av de medel, som beräknades inflyta vid försäljningen av nämnda egendom, finge utgå högst 143,000 kronor, varav 137,000 kronor till inrättande av ny tvättinrättning för hovhållningens räkning genom påbyggnad å det å tomten nr 4 i kvarteret Neptunus mindre belägna s. k. Oxenstiernska huset och 6,000 kronor till beredande av hyresersättning åt de i nämnda hus då boende personer tillhörande slottsbetjäningen för den tid, de på grund av tillbyggnaden av detsamma vore förhindrade att disponera för dem avsedda lägenheter i samma hus. Beträffande bägge dessa fastighetsförsäljningar beslöt riksdagen, att i den mån utgifterna för de sålunda angivna arbetena understege de därför beräknade kostnaderna överskottet skulle besparas statsverket samt att återstoden av de medel, som inflöte vid nämnda fastighetsförsäljningar, skulle överföras till fonden för anordnande av lokaler för statens ämbetsverk i huvudstaden.

Sedermera medgav 1915 års riksdag (skrivelse nr 4 punkt 36), att det å Kungsholmen belägna, kronan tillhöriga området om 45,839 kvadratmeter, som då disponerades av Svea ingenjörkår, finge i den ordning och med de undantag, som framdeles kunde varda av Kungl. Maj:t och riksdagen bestämda, försäljas; att av de genom försäljningen inflytande medel ett belopp av högst 4,000,000 kronor finge tagas i anspråk för fortsatt arbete å utav 1906 års riksdag beslutade kasernetablisement för femton infanteriregementen; att möjligen återstående försäljningsmedel finge ingå till lantförsvarets fond för byggnader och andra försvarsändamål; samt att, i mån av behov, de medel, som erfordrades till bestridande av omförmälda byggnadskostnader, högst 4,000,000 kronor, finge efter Kungl. Maj:ts beprövande av arméförvaltningen eller statskontoret förskjutas av tillgängliga medel. Därefter har 1918 års riksdag (skrivelse nr 252 punkt 5) för täckande av det sålunda förskjutna beloppet, 4,000,000 kronor, å tilläggsstat för år 1918 anvisat ett förslagsanslag, högst, 4,000,000 kronor att utgå av tillfälliga lånemedel.

Fastighetskommissionen anför nu följande:

Enligt från statskontoret och riksgäldskontoret till kanslihusdelegerade lämnade uppgifter hade sålunda på grund av särskilda kungl. brev den 4 oktober 1907, den 30 oktober 1908, den 8 maj 1908, den 22 oktober 1909, den 9 augusti 1912 och den 11 oktober 1912 av statsmedel utanordnats

1) hyresersättningar åt boställshavare i det så kallade Indebetonska huset	kronor	28,489: 51
2) kostnader för ändringsarbeten i hovstallet å gamla artilleriplanen	»	28,000: —
3) till täckande av brist i vävarande kronprinsens hovhållning	»	550,000: —
4) kostnad för uppförande av nybyggnad å egendomen nr 3 i kv. Europa	»	470,000: —
5) kostnad för en ny tvättinrättning för hovhållningens räkning	»	137,000: —
6) hyresersättning åt boställshavare i det s. k. Oxenstiernska huset	»	4,350: —

Summa kronor 1,217,839: 51

Av dessa belopp skulle de fyra förstnämnda täckas av försäljningsmedel för fastigheten i kvarteret Brandklippan och de två sistnämnda av dylika medel för fastigheten i kvarteret Pärönträdet.

Vidare finge kommissionen erinra om innehållet i det föreliggande avtalets mom. 8:o stycket 1, enligt vilket kronan skulle till staden utgiva viss gatumarkersättning med 27 000 kronor.

Kommissionen anmärkte tillika, att för de under arméförvaltningens vård och inseende ställda, i avtalet avsedda fastigheterna inom kvarteren Göken och Bergamoträdet komme att inflyta 4 200 000 + 117 200 kronor eller sammanlagt 4 317 200 kronor. Av dessa medel torde 4 000 000 kronor böra disponeras för täckandet av nämnda förskott för vissa försvarskostnader, medan återstående 317 200 kronor torde böra anses disponerade för förvärvet av de områden, vilka genom avtalet av kronan förvärvades för att tilläggas de under arméförvaltningens disposition stående, för garnisonssjukhuset anvisade fastigheterna inom kvarteren Asplunden och Bergamoträdet. Dessa sistberörda områden hade nämligen ingått i avtalet med ett värde av kronor 378 000 + 105 000 eller tillhopa kronor 483 000.

Av de enligt avtalet inflytande penninglikviderna torde förty enligt kommissionens mening böra täckas samtliga här ovan angivna förskott samt gatumarkersättning, och därvid av först inflytande medel det sagda förskottet å 4 000 000 kronor för vissa försvarskostnader. Återstående likvidmedel syntes lämpligen böra avsättas såsom bidrag till täckande av de utgifter för ämbetslokalers anskaffande, vilket torde uppkomma, därest det föreliggande avtalet godkändes av parterna.

De över avtalet hörda myndigheterna hava tillstyrkt godkännande av detta. Yttranden.
samma, därvid dock några myndigheter framställt vissa detaljanmärkningar.

Beträffande detaljerna har sålunda *kammarkollegium* förklarat sig icke vilja lämna oanmärkt, att utredning icke syntes hava förebragts om riktigheten av det av fastighetskommissionen godtagna påståendet om stadens bättre rätt till den del av Garvaregatan, varå garnisonssjukhuset vore uppbyggt och som tydligen sedan gammalt besuttes av kronan och vilket markområde enligt avtalet skulle av kronan förvärfvas efter ett beräknat värde av 105,000 kronor.

Medicinalstyrelsen har anført, att upplåtelsen till staden av området i kvarteret Mälaren medförde en minskning av Stockholms hospitals parkområde samt skyldighet för hospitalet att vid Lindhagensgatans utläggning till full bredd uppsätta nytt stängsel längs samma gata men att dessa olägenheter vore så ringa, att de icke borde utgöra hinder för avtalets godkännande.

Mynt- och justeringsverket har anført, att enligt avtalet kronan kunde bli skyldig att redan den 1 oktober 1929 borttaga Owenska huset, vari inrymdes dels lokaler för verkets kontrollavdelning, dels ock bostadslägenheter för myntdirektören och en förste ingenjör. Då erforderliga nya lokaler för verkets behov näppeligen kunde färdigställas i så god tid, att de gamla kunde hinna utrymmas och Owenska huset bli borttaget inom den nämnda tiden, syntes det erforderligt, att medgivande utverkades för kronan att exempelvis först den 1 april 1930 hava borttagit sagda hus. Denna tidpunkt hade beräknats under

den bestämda förutsättning, att redan vid 1928 års riksdag beviljades medel för nybyggnad för verket.

Arméförvaltningen har framhållit, att ett genomförande av det föreslagna markbytet komme att för lantförsvarets del medföra vissa kostnader, i det att dels andra expeditiionslokaler måste beredas för de ämbetsverkets avdelningar, som nu hade sådana lokaler sig tilldelade inom fastigheten nr 1 i kvarteret Brandklipparen, dels ock andra utrymmen måste anskaffas för uppläggande av den materiel, som nu funnes förvarad i vissa byggnader å kronans tomter å kvarteret Göken.

Statskontoret har i fråga om de belopp, som i anledning av avtalet skola inflyta till kronan, anfört, att dessa medel syntes böra förvaltas av statskontoret samt, i den mån de icke toges i anspråk för täckande av de av fastighetskommissionen omförmälda förskotten, innestå å statsverkets giroräkning i avvaktan på deras tagande i anspråk för anordnande av ämbetslokaler i Stockholm.

*Departement-
mentschefen.*

Sedan lång tid tillbaka förefinnas mellan kronan och Stockholms stad åtskilliga ekonomiska mellanhavanden, beträffande vilka på senare tid behovet av en definitiv reglering alltmer framträtt. Särskilt är detta förhållandet beträffande ett flertal svävande frågor rörande inom Stockholms stad belägna markområden. Bland dessa spörsmål äro vissa markfrågor å Kungsholmen, vilka nära sammanhånga med viktiga stadsplanespörsmål av trängande natur. Ett ändamålsenligt ordnande av de kronans fastigheter berörande huvudtrafiklederna å södra Kungsholmen — Hantverkaregatan och Norr Mälarstrand — vilka på grund av bebyggelsens utveckling åt väster blivit otillräckliga, anses nämligen ofrånkomligt, och frågan härom har redan länge varit föremål för myndigheternas handläggning, utan att slutligt resultat ernåtts. Starka betänkligheter hava därvid gjorts gällande mot att upprättade stadsplaneförslag, avseende breddning av Hantverkaregatan och Norr Mälarstrands framdragande från Kungsholmstorg västerut till Rålabstorg, skulle fastställas, utan att dessförinnan klarhet vunnits angående stadsplanereglering i erforderlig utsträckning av de mellan dessa gator belägna, delvis kronan tillhöriga områdena. En definitiv reglering av dessa frågor är sålunda av stor betydelse för staden, som därigenom skulle beredas möjlighet att lösa de trängande trafikproblemen i dessa delar av Kungsholmen. Men även för kronan är ett ordnande av markfrågan i denna stadsdel av vikt. Kronan äger här betydande marktillgångar, vilka äro avsedda att i en eller annan form exploateras i enlighet med särskilda, av riksdagen tidigare därom fattade beslut, och de påräknade försäljningsmedlen hava delvis redan i förväg disponerats för särskilda ändamål. För att kronan skall kunna draga nytta av dessa i huvudsak räntelösa markområden, är det emellertid nödvändigt, att sådana åtgärder träffas, att den av riksdagen beslutade användningen av desamma möjliggöres och underlättas. En dylik exploatering påkallas även av det skälet, att statsverket, som till största delen av tillfälliga lånemedel bestritt kostnaderna för ovanberörda särskilda ändamål, årligen nödgas gälda ränta å dessa medel med ej obetydliga belopp.

Men även andra såväl kronan som staden berörande markfrågor äro i behov av en lösning inom den närmaste tiden. Främst är därvid att märka den mark-

fråga, som uppkommit i samband med strävandena att bereda nya lokaler för Kungl. Maj:ts kansli. Behovet av större och ändamålsenligare lokaler för kansliet är uppenbart; detta behov, som förefunnits sedan årtionden tillbaka, har med åren blivit alltmera trängande. Av alla de utredningar, som verkställts i denna fråga, har framgått, att det enda tillfredsställande sättet att lösa frågan är att uppföra en nybyggnad. Beträffande läget för en dylik nybyggnad torde tvivel ej råda om att platsen för det nuvarande kanslihuset är den för en regeringsbyggnad lämpligaste. I fråga om möjligheten att därstädes åstadkomma en i avseende å utrymme tillräcklig nybyggnad har den anordnade tävlingen givit vid handen, att inom området mellan Mynttorget, Myntgatan, Rådhusgränden och Kanslikajen, d. v. s. inom kvarteren Vulcanus och Mars kan åstadkommas en byggnad, tillräcklig för Kungl. Maj:ts kansli — med undantag av utrikesdepartementet, vilket icke avsetts skola förläggas dit, och ett större departement — samt med erforderlig lokalreserv för de i byggnaden inrymda departementen. Då lokaler för ett dylikt större departement, försvarsdepartementet, redan nu finnas i närheten av kanslihuset, torde den omständigheten, att icke, såsom ursprungligen varit avsett, alla departementen utom utrikesdepartementet kunna förläggas till den nya kanslihusbyggnaden, icke behöva innebära någon olägenhet av avgörande betydelse. Jag anser mig därför böra förorda, att ny byggnad för Kungl. Maj:ts kansli uppföres samt att denna byggnad förläggas till kvarteren Vulcanus och Mars. För att sistnämnda kvarter må kunna tagas i anspråk för dylikt ändamål, erfordras emellertid klarhet i vissa i samband därmed stående stadsplanefrågor ävensom beträffande den mellan kronan och staden oavgjorda frågan om äganderätten till vissa delar av kvarteret Mars m. m.

Genom det nu framlagda Kanslihus-Kungsholmsavtalet och de i samband därmed upprättade stadsplaneförslagen vinnes en definitiv reglering av alla dessa frågor. Staden erhåller sålunda möjlighet att genom Norr Mälarstrands framdragande västerut och Hantverkaregatans breddning lösa de aktuella trafikfrågorna å södra Kungsholmen, varjämte lättnad i trafiksvårigheterna vid Tegelbacken kan beredas genom stadens förvärvande av fastigheten nr 1 i kvarteret Brandklipparen. För kronan möjliggöras exploateringen av dess betydande fastigheter inom kvarteret Göken samt erforderlig reglering av dess fastigheter inom kvarteren Bergamotträdet och Asplunden. Vidare kan för kronan ernås en ändamålsenlig lösning av frågan om nybyggnad för Kungl. Maj:ts kansli samtidigt som en välbehövlig breddning av Myntgatan kan åvägbringas. Slutligen vinnes en uppgörelse i rådande tvister mellan kronan och staden rörande åtskilliga markområden å Kungsholmen och inom staden mellan broarna. Även om de i avtalet innefattade marköverlåtelseerna från kronan till staden medföra kostnader för anskaffande helt eller delvis av nya ämbetslokaler för vissa av nämnda marköverlåtelser berörda ämbetsverk, synas mig fördelarna av att på sätt i avtalet överenskommits erhålla en uppgörelse i stort beträffande så många, delvis tvistiga mellanhavanden mellan kronan och Stockholms stad vara så stora, att jag anser mig kunna tillstyrka ett godkännande för kronans del av avtalet i fråga.

Såsom nyss omförmålt tarvas, därest avtalet blir slutligen godkänt, åtgärder för anskaffande helt eller delvis av nya lokaler för vissa statens ämbetsverk, nämligen för ecklesiastikdepartementet, mynt- och justeringsverket, generaltullstyrelsen och vissa avdelningar av arméförvaltningen, ävensom för viss lantförsvaret tillhörig materiel. För ecklesiastikdepartementet skulle lokaler beredas i det av mig här ovan förordade nya kanslihuset. Vad beträffar mynt- och justeringsverket, skulle nya lokaler i stället för de av verket i det Owenska huset disponerade behöva vara iordningställda redan före den 1 oktober 1929. Emellertid torde det bli nödvändigt att underkasta verkets lokalfråga i dess helhet en ingående utredning, vilken synes böra verkställas av byggnadsstyrelsen i samråd med nämnda verk samt bedrivas så, att därav föranledda förslag kunna föreläggas 1929 års riksdag. I avvaktan på ett definitivt ordnande av denna lokalfråga läser verkets lokalbehov provisoriskt kunna tillgodoses antingen så, att staden lämnar kronan medgivande att erforderlig tid efter den 1 oktober 1929 fortfarande få nyttja det Owenska huset, eller ock genom tillfällig flyttning av verkets kontrollavdelning till annan fastighet. Vidkommande övriga ovan omförmålda lokalfrågor synas särskilt med hänsyn till att god tid för deras ordnande förefinnes svårigheter därutinnan icke behöva uppstå; i fråga om tillgodoseendet av generaltullstyrelsens lokalbehov torde byggnadsstyrelsen böra anbefallas att efter samråd med nämnda ämbetsverk verkställa utredning och inkomma med förslag.

Vad slutligen beträffar dispositionen av de till följd av avtalet till kronan inflytande penningmedlen, vilka av staden skola erläggas successivt i olika poster, torde dessa medel i enlighet med vad riksdagen förutsatt böra användas i första hand till återbetalning av det anslag av tillfälliga lånemedel å 4,000,000 kronor, som på sätt förut nämnts anvisats på tilläggstat för år 1918, samt där- efter till täckande av de av fastighetskommissionen omförmålda förskotten å sammanlagt 1,217,839 kronor 51 öre och vidare till bestridande av den gatumarksansättning å 27,000 kronor, som kronan enligt avtalet skall utgiva till staden för breddning av Myntgatan utmed kvarteret Vulcanus. Återstående belopp, 1,617,160 kronor 49 öre, synes lämpligen böra i sinom tid tillföras statsverkets fond för anordnande av lokaler för statens ämbetsverk i huvudstaden för att på sådant sätt komma till användning för de byggnadsföretag, som på grund av ifrågavarande avtal bli erforderliga.

Utredningar rörande nybyggnad för Kungl. Maj:ts kansli.

Beträffande frågan om nybyggnad för Kungl. Maj:ts kansli får jag erinra, att Kungl. Maj:t i innevarande års statsverksproposition (sjätte huvudtiteln, punkt 40) föreslagit riksdagen att i avbidan på den proposition, som kunde komma att avlåtas i ämnet, för utredningar rörande en dylik nybyggnad för budgetåret 1928—1929 beräkna ett extra reservationsanslag av 60,000 kronor.

Genom beslut den 22 oktober 1927 uppdrog Kungl. Maj:t åt byggnadsstyrelsen att efter samråd med vederbörande statsdepartement på grundval av utav förste pristagarna i tävlingen om nybyggnad för Kungl. Maj:ts kansli, arkitekterna G. Clason och W. Gahn upprättade skissförslag till sådan nybyggnad samt efter överarbetning av tidigare uppgjort förslag till plandisposition av

utrymmena inom byggnaden utarbета och till Kungl. Maj:ts inkomma med ett av kostnadsberäkningar åtföljt förslag till ifrågavarande nybyggnad.

Med skrivelse den 19 januari 1928 har *byggnadsstyrelsen* överlämnat ett av arkitekterna Clason och Gahn upprättat, å 17 ritningar med tillhörande kortfattad beskrivning framställt förslag till nytt kanslihus ävensom en inom styrelsens byggnadsbyrå verkställd beräkning av kostnaderna för förslaget genomförande.

Enligt det sålunda framlagda förslaget, som upprättats i samråd med vederbörande statsdepartement, skall byggnaden förläggas inom kvarteren Vulcanus och Mars med de ändringar av kvartersgränserna, som överenskommits i det av mig här ovan förordade Kanslihus-Kungsholmsavtalet. Beträffande byggnaden inhämtas av berörda beskrivning vidare följande:

Byggnadskomplexet har enligt förslaget uppdelats i tre byggnadskroppar, en huvudbyggnad, ungefär motsvarande nuvarande kanslihuset, samt tvenne med huvudbyggnaden förbundna flygelpartier. Motivet för denna gruppering har varit dels att kunna utföra nybyggnadsarbetena i två perioder, varigenom nuvarande kanslihuset skulle kunna kvarligga medan flyglarna byggdes, dels ock att åt stadsbilden bevara något av dess nuvarande utseende.

Genom denna uppdelning kommer byggnadskomplexet att gruppera sig kring tvenne gårdar, en övre inom huvudbyggnaden belägen, till formen rund gård, och en nedre i kajgatans nivå liggande, av de båda flyglarna inramad gård, vilken öppnar sig mot gamla rådhusets östra fasad.

Byggnadens huvudingång är liksom nu genom portiken mot Mynttorget. Från denna yttre entréport leder sedan en portgång fram till den runda gården, i vars fond en dubbelarmad fritrappa för upp till själva huvudentrén. Gårdarna stå genom en överväld trappgång i förbindelse med varandra.

Byggnadernas yttre karaktär är med hänsyn till det omgivande stadspartiet hållen enkel. Den arkitektoniska utformningen har dikterats av de i densamma ingående äldre byggnadspartierna, framför allt Mynttorgskolonnaden. Byggnadernas höjd kommer att med omkring $\frac{1}{2}$ meter överskjuta det nuvarande kanslihusets höjd, d. v. s. taklisten kommer att ligga på samma nivå som f. d. polishuset, vilken byggnad enligt förslaget är bibehållen och ingår som en del av södra flygeln. För fasaden mot Mynttorget innebär denna ökning av byggnadshöjden, att kolonnaden måste ställas på en något högre trappunderbyggnad än den nuvarande, ett förhållande, vilket knappast kan sägas vara en försämring av denna fasads proportioner, snarare tvärt om.

Är byggnadskomplexet utåt hållet enkelt och utan mera framträdande utsmyckning, har det däremot inåt kring gårdarna erhållit en rikare arkitektonisk utformning, å den övre genom en kolonnad för att markera gårdens karaktär av förplats till huvudentrén, å den nedre genom en till gamla rådhuset ansluten pilasterarkitektur.

Byggnadens plandisposition är i huvudsak följande:

Genom huvudentrén kommer man direkt in i ett genom hela huset gående ljus och rymligt trapphus, vid vilket samtliga entréer till de olika departementen, statsrådsberedningen, bibliotek, arkiv och frukostlokaler äro förlagda.

Utom huvudentrén finnes i byggnadskomplexet ytterligare en del entréer, vilka huvudsakligen äro avsedda för tjänstemännen.

Sålunda finnes i södra flygeln en entré från Myntgatan samt i norra flygeln en entré från Rådhusgränd. Båda dessa ingångar bevakas av vaktmästarbostäder, av vilka den i södra flygeln belägna även bevakar en mitt emot dess fönster liggande entré till huvudbyggnadens trapphus.

Våningarnas antal är sex, souterrain och vindsvåning medräknade. Då souterrainvåningen mot kajen och den nedre gården kommer att ligga omkring 0.60 meter över marken, har denna våning delvis kunnat utnyttjas för inrymmande av arbetslokaler. Övriga i byggnadens inre eller mot Myntgatan belägna lokaler ha utnyttjats till arkiv, bokmagasin samt värmecentral.

De lokaler, vilka komma att ligga bakom den mot Myntgatan anordnade portiken, äro utnyttjade till gemensamt bibliotek.

Vindsvåningen har helt utnyttjats till arbetslokaler samt i norra flygeln till gemensamma frukostlokaler.

I fråga om dispositionen av byggnaden m. m. anför byggnadsstyrelsen följande:

»I den föreslagna huvudbyggnaden skulle beredas plats för justitie-, finans- och jordbruksdepartementen samt statsrådsberedningen, i den södra flygelbyggnaden för kommunikations- och handelsdepartementen samt i den norra flygelbyggnaden för social- och ecklesiastikdepartementen. Utöver de tjänstelokaler, som skulle tilldelas statsrådsberedningen och de olika departementen, skulle varje departement erhålla två större kommittérum ävensom i de flesta fall ett antal reservrum, varjämte skulle anordnas frukostlokaler samt två vaktmästarlägenheter.

Med avseende å reservutrymmena får byggnadsstyrelsen erinra därom, att i det av kanslihusdelegerade år 1926 framlagda omarbetade förslaget i frågan, varöver byggnadsstyrelsen den 15 oktober 1926 avgav infordrat utlåtande, reservutrymmena beräknades uppgå till 42 å 48 rum med en golvyta av sammanlagt 760 kvadratmeter, vartill emellertid skulle komma ett till följd av tjänsteindragningar inom departementen uppkommet reservutrymme, som av byggnadsstyrelsen beräknades till 30 rum. Med de jämkningar beträffande de olika departementens lokalutrymmen, som gjorts i det nu framlagda förslaget, skulle det sammanlagda antalet reservrum uppgå till omkring 30. Genom minskning av kommittérummens antal, så att varje departement endast finge ett sådant rum, samt genom slopande av frukostlokalerna skulle emellertid kunna erhållas en ytterligare reserv av omkring 18 rum.

I detta sammanhang får byggnadsstyrelsen meddela, att regeringsrätten i skrivelse till byggnadsstyrelsen den 17 november 1927 framhållit, att, då uppförandet av nybyggnad för Kungl. Maj:ts kansli vid Mynttorget vore nära förestående och det på grund av regeringsrättens med statsdepartementen delvis gemensamma kansli måste anses önskvärt, att regeringsrättens ämbetslokaler förlades så nära Kungl. Maj:ts kansli som möjligt, i samband med nämnda byggnadsfråga syntes böra komma under övervägande, huruvida icke viss särskild del av det tilltänkta nya byggnadskomplexet lämpligen borde reserveras för regeringsrättens räkning. Med anledning härav får byggnadsstyrelsen, utan att vilja nu uttala sig rörande en definitiv lösning av regeringsrättens lokalfråga, framhålla, att regeringsrättens lokalbehov tillsvidare skulle kunna tillgodoses inom omförmälda reservutrymmen, men att en sådan anordning dock förutsätter vissa jämkningar beträffande de i det föreliggande förslaget angivna lokaldispositionerna, varför särskild utredning härom torde bli erforderlig.

Såsom av ovannämnda kostnadsberäkning inhämtas, hava kostnaderna för det här framlagda förslagets genomförande av byggnadsstyrelsen beräknats uppgå till sammanlagt 4,500,000 kronor.

Slutligen tillåter sig byggnadsstyrelsen erinra därom, att, innan den föreslagna nybyggnaden kan komma till utförande, vissa ytterligare, i en av styrelsen till kommunikationsdepartementet tidigare ingiven promemoria angivna utredningar måste verkställas, nämligen dels noggranna undersökningar rö-

rande grundförhållandena å tomtmarken och utarbetande av konstruktionsritningar m. m. till erforderliga grundläggnings- och grundförstärkningsarbeten, dels ock upprättande av huvudritningar jämte kostnadsberäkningar och arbetsbeskrivningar rörande den nya kanslihusbyggnaden. Det för dessa utredningars verkställande erforderliga beloppet har av byggnadsstyrelsen beräknats uppgå till 60,000 kronor eller samma belopp, som för ändamålet i fråga beräknats i statsverkspropositionen för 1928.»

Jag anser mig böra tillstyrka, att den av mig förut förordade nya kanslibyggnaden utföres i huvudsaklig överensstämmelse med det av byggnadsstyrelsen nu framlagda förslaget. Rörande den föreslagna dispositionen av byggnaden lära måhända vissa jämkningar visa sig önskvärda; vid den utredning, som i sådant syfte torde bli erforderlig, synes därjämte böra undersökas, huruvida åt regeringsrätten skulle kunna beredas lokaler inom det nya kanslihuset. Departementschefen.

Med hänsyn härtill och till de övriga utredningar och undersökningar, som i enlighet med vad byggnadsstyrelsen anfört måste verkställas, innan uppförandet av byggnaden kan påbörjas, erfordras för budgetåret 1928—1929 intet byggnadsanslag, utan torde för samma budgetår böra anvisas allenast det för nämnda utredningar m. m. erforderliga beloppet, 60,000 kronor.

Ladugårdsgärdesavtalet.

Rörande dispositionen av Norra Djurgården från och med 1800-talets senare hälft samt de olika strävandena å ena sidan att möjliggöra för kronan ett ekonomiskt exploaterande av delar av Norra Djurgården och å andra sidan att bibehålla vissa delar av Djurgården såsom naturpark i egentlig mening eller ock såsom parkområde må här i korthet erinras följande: Historik.

Konungens dispositionsrätt över Djurgården grundar sig numera på rikets ständers skrivelse den 1 december 1809, varigenom ständerna erbjödo Karl XIII att till bestridande av samtliga utgifter för hovhållning m. m. emottaga en viss årlig summa mot det att till ständerna överlämnades »såsom en i evärdeliga tider åt dem förbehållen rättighet» förvaltningen och användandet av de kungs- och kungsladugårdar m. m., som förut stått under Konungens omedelbara styrelse, med iakttagande dock, att »den här vid huvudstaden belägna Djurgården bör förbli under Kungl. Maj:ts enskilda disposition». I sammanhang härmed anhöll emellertid ständerna, »att den s. k. Djurgårdskassan måtte endast få användas till Djurgårdens förbättring och förskönnande samt därvarande broars och vägars underhåll, och icke graveras med särskilda avlöningar eller gratifikationer till några vissa personer». Enligt statsrådsprotokollet den 26 februari 1810 antog Kungl. Maj:t ständernas erbjudande på sätt och med villkor ovannämnda skrivelse innehöll.

Emellertid hava beträffande Norra Djurgården olika delar såväl upplåtits för särskilda, allmänna eller enskilda ändamål som ock, under medverkan av riksdagen, med äganderätt överlåtits till Stockholms stad eller enskilda.

Sålunda har alltsedan den tid, då trupper först började förläggas i garnison till huvudstaden, Ladugårdsgärdet utgjort exercis- och manöverplats för dessa, och så småningom togs för detta ändamål i anspråk större delen av Norra

Djurgårdens odisponerade område. I samma mån som delar av Norra Djurgården sedermera blevo upplåtna för andra ändamål — hamnanläggningen vid Värtan, järnvägsanläggningar, Sturevägen, kaserntomterna m. m. — inskränktes Stockholmstruppernas övningsterräng i någon mån och består numera av området från Laduviken till Stora Hundudden. I Kaknässkogen är upplåten plats för skjutbanor. Vidare hava utöver dessa områden, för vilkas begagnande särskild årlig ersättning utgår till Djurgårdskassan, tid efter annan tagits i anspråk vissa delar av Norra Djurgården för andra militära behov, såsom för kasernområden, generalstabens stall, förrådsbyggnader, begravningsplatser och ammunitionslaboratorium. På sätt nyss nämnts hava åtskilliga områden med nyttjanderätt upplåtits eller med äganderätt överlåtits å särskilda allmänna institutioner eller ock andra.

De första stegen till Norra Djurgårdens exploatering i egentlig mening torde de bägge avtal få anses vara, som jämlikt riksdagens beslut åren 1879 och 1888 träffades mellan kronan och Stockholms stad rörande Värtahamnen respektive Hjorthagen. Därefter kom frågan om fortsatt exploatering av Norra Djurgården att i allt högre grad utgöra föremål för särskilt riksdagens intresse, i regel i samband med fråga om finansiering av utgifter i följd av de tid efter annan beslutade nya arméorganisationerna. Sedan under 1890-talet väckta förslag om upplåtelse av Ladugårdsgärdet eller vissa delar därav förfallit, anförde 1901 års riksdag i skrivelse i anledning av Kungl. Maj:ts proposition om ny härordning, bland annat, att i och för bestridande av de med den nya härordningen förenade extra utgifter vissa delar av det kronan tillhöriga, norr om Djurgårdsbrunnsviken och Djurgårdsbrunnskanalen belägna området borde kunna med fördel för staten försäljas. Med anledning härav uppdrog Kungl. Maj:t den 8 april 1902 åt en kommitté bland annat *att*, efter föregående utredning, avgiva yttrande, huruvida några och, i sådant fall, vilka av de kronan tillhöriga områdena inom den s. k. Norra Djurgården med Ladugårdsgärdet lämpligen kunde styckas och, indelade till tomter, försäljas, samt angiva, vilka av dessa områden borde till försäljning i första rummet ifrågakomma, ävensom verkställa beräkningar av den inkomst, som genom en dylik försäljning kunde för statsverket uppstå, *samt att* tillika avgiva förslag å sådan i Stockholms närhet belägen plats, som, under förutsättning att Ladugårdsgärdet i framtiden icke komme att användas såsom övningsområde för de i Stockholms förlagda truppförband, kunde anses lämplig såsom övningsfält för dessa trupper.

Berörda kommitté, den s. k. Ladugårdsgärdeskommittén, föreslog i sitt betänkande den 19 maj 1903 Ladugårdsgärdets ersättande såsom övningsfält med det s. k. Järvafältet. Beträffande Norra Djurgården ansåg kommittén, att densamma, så snart ske kunde, borde upplåtas till bebyggande samt att försäljningen borde så ordnas, att de områden först avyttrades, vilka kunde undvaras för truppernas övningar, och föreslog kommittén i sådant hänseende försäljning av trakterna närmast norr och öster om Östra stationen ävensom mellan Valhallavägens förlängning samt Djurgårdsbrunnsviken och Djurgårdsbrunnskanalen fram till Lilla Värtan. I utlåtande häröver föreslog riksmarskalksämberet, som ansåg det huvudsakliga av Norra Djurgården böra bibehållas såsom park- och skogsområde, att därav omedelbart måtte intagas i stadsplanen och upplåtas till bebyggande endast vissa mindre delar, nämligen dels det sedermera s. k. Karlaplansområdet, dels ock det område vid Djurgårdsbrunnsviken, som skogsinstitutet då disponerade, jämte den närmast öster därom belägna marken fram utöver Källhagens område ungefär till gränsen av kavallerietablisementets tomt.

I enlighet med Kungl. Maj:ts förslag beslöt 1905 års riksdag därefter bland annat dels upplåtandet av det s. k. Järvafältet till övningsplats för Stock-

holmstrupperna, dels försäljning av oförmälda två områden av Norra Djurgården, dels ock att av därvid inflytande försäljningsmedel finge täckas vissa kostnader för Järvafältet och nytt skogsinstitut, varefter återstoden skulle tilläggas lantförsvarets fond för byggnader och andra försvarsändamål.

Därefter medgav 1906 års riksdag i enlighet med Kungl. Maj:ts därom framställda förslag försäljning av veterinärinstitutets dåvarande område vid Karlaplan.

I anledning av väckt motion anhöll 1913 års riksdag, under uttalande av den önskan, att Djurgården i så stor utsträckning som möjligt bibehölles som naturlig park, att utredning måtte verkställas, så att snarast möjligt en lämplig gräns kunde fastslås för de områden, som borde för all framtid bevaras såsom park.

De med anledning härav tillkallade s. k. Djurgårdssakkunniga hemställde i sitt betänkande den 15 maj 1917 beträffande Norra Djurgården, bland annat, att vissa angivna områden, däribland Smedsbacken och Kampementsbacken samt området omkring skjutbanorna vid Kaknäs fram till Lilla Värtan måtte för framtiden bevaras såsom naturlig park, att andra angivna områden, däribland ett område från Göta livgardes kasern utmed Djurgårdsbrunnsviken och — med ett mindre avbrott — Djurgårdsbrunnskanalen fram till Lilla Värtan, måtte i den mån de erfordrades för byggnadsändamål, bebyggas så glest och till så ringa höjd, att byggnaderna kunde sägas underordna sig trädvegetationen, att för bebyggande med slutet byggnadssätt måtte, i mån så erfordrades, endast tagas i anspråk det nuvarande Ladugårdsgärdet från Sturevägen till Lilla Värtan med undantag av nyss angivna områden samt att upplåtelse för bebyggande eller varje annat ändamål icke vidare måtte äga rum, förrän stadsplan för den trakt, som av upplåtelsen berördes, blivit vederbörligen fastställd.

Frågan om exploateringen av Norra Djurgården har alltsedan år 1914 varit i icke ringa grad sammankopplad med frågan om landets försvarsorganisation på så sätt, att vissa engångskostnader m. m. för försvaret täckts eller avsetts skola täckas genom exploatering av Norra Djurgården.

I proposition nr 230 till 1914 års senare riksdag utvecklades sålunda, på vad sätt anvisandet av medel till vissa byggnader vid armén tänktes skola täckas medelst försäljning av vissa, för militära ändamål då disponerade kronans fastigheter, till övervägande del genom försäljning av de områden å Norra Djurgården, som dels den s. k. Ladugårdsgärdeskommittén ansett böra försäljas, dels disponerades som kasernområden.

I propositionen framhölls, att det icke syntes oavvisligen nödvändigt att beslut redan vid ifrågavarande riksdag fattades om den försäljning av vissa områden, som sålunda vore avsedd att bereda medel för byggnadskostnadernas definitiva bestridande. Fast hellre syntes det vara tillräckligt att för det dåvarande fastslå den principen, att dessa kostnader, vilka under de därpå närmast följande åren kunde förskottsvis utgå av värnskattemedel, skulle framtiden täckas av inkomsten genom försäljning av ifrågavarande, för lantförsvaret då disponerade fastigheter.

Därefter föreslogs bland annat, att riksdagen skulle dels avsätta eller anvisa för år 1915 vissa belopp för särskilda försvarsändamål, dels ock förklara, att samtliga ifrågavarande belopp skulle förskottsvis utgå av värnskattemedel och sedermera ersättas av lantförsvarets fond för byggnader och andra försvarsändamål eller annan fond, dit köpeskillningarna för då till lantförsvaret anslagna fastigheter, vilka med riksdagens samtycke bleve försålda, kunde komma att inflyta.

Såväl den sålunda angivna allmänna principen beträffande ifrågavarande försvarskostnaders täckande som ock vad föreslagits rörande täckande av de för år 1915 beviljade medlen godkändes av riksdagen.

Utöver vad som i följd därav kom att anvisas att förskottsvis utgå av värnsskattefonden och sedermera täckas i ovan angiven ordning hava från och med år 1917 avsevärda belopp anvisats att utgå för försvarsändamål och därvid förskjutas av tillgängliga medel eller tillfälliga lånemedel för att sedan ersättas på omförmälda sätt.

Rörande dessa sistnämnda anslag må hänvisas till den i fastighetskommissionens skrivelse å sid. 72 och 73 intagna tablån.

1918 års riksdag biföll ett av Kungl. Maj:t i proposition angående anläggning av ny docka vid flottans station i Stockholm framlagt förslag till godkännande av vissa mellan delegerade för kronan och Stockholms stad träffade avtal om markbyten. Enligt dessa skall kronan av staden för avsedd flottstation och docka m. m. förvärva vissa delar av den s. k. Djurgårdsstaden samt Beckholmen och Fjäderholmarna, varemot kronan till staden skall överlåta vissa områden å Djurgården, avsedda för blivande hamnanläggningar m. m. I dessa områden ingå en betydande del av de områden vid Kaknäs och Lindarängen, som Djurgårdssakkunniga föreslagit skola bibehållas såsom park; i övrigt utgöras de överlåtna områdena av mark, som Djurgårdssakkunniga ansett kunna upplåtas för huvudsakligen slutet byggnadssätt.

I syfte att förbereda den vidare exploateringen av vissa delar av Ladugårdsgärdet anbefallde Kungl. Maj:t den 23 januari 1920 Djurgårdskommissionen att i samråd med byggnadsstyrelsen samt, beträffande här nedan under punkterna 2), 3) och 4) lämnade uppdrag, jämväl med riksmarskalksämberet,

1) inleda underhandlingar med Stockholms stad beträffande ekonomiska frågor, som stode i samband med införlivande med stadens planlagda område av nya delar utav Norra Djurgården, samt avgiva de förslag, som härav kunde föranledas, eventuellt innefattande ändring i gällande lag om fastighetsbildning i stad,

2) uppgöra förslag till sådana oundgängligen nödvändiga trafikleder å Norra Djurgården, av vilka trängande behov föreläge,

3) uppgöra program till pristävlan om upprättande av en skelettplan för de genomgående trafiklederna över Norra Djurgården,

4) på grundval av nämnda pristävlans resultat uppgöra ett förslag till dylik skelettplan, samt

5) därefter träffa preliminära överenskommelser med kommuner eller enskilda, som kunde hava intresse av kommunikationsfrågans lösning, om utförandet, såväl över Norra Djurgården som i fortsättningen intill anknytningspunkterna med befintliga trafikleder, av de trafikleder, vilka inginge i det under 4) nämnda förslag till skelettplan och ansåges böra inom en närmare framtid komma till utförande.

I anledning därav överlämnade Djurgårdskommissionen med utlåtande av den 27 januari 1925 förslag till program för en allmän pristävlan rörande skelettstadsplan för Norra Djurgården.

I sitt den 18 mars 1925 avgivna betänkande hava även statens byggnads-sakkunniga berört frågan om Norra Djurgårdens vidare exploatering och därvid anført bland annat, att ett viktigt moment vid ordnandet av statens byggnadsverksamhet å Ladugårdsgärdet vore, att valet av institutioner och tomt-plats skedde med hänsyn även till institutionens förmåga att stimulera bostadsbyggande och till den omgivande terrängens lämplighet härför samt att en absolut nödvändig förutsättning för tillämpandet av denna metod emellertid vore, att Ladugårdsgärdet i sin helhet definitivt upphörde att vara övningsfält. I och med det åt Djurgårdskommissionen lämnade uppdraget att upprätta förslag till program för en allmän pristävlan rörande skelettstadsplan för Norra Djurgården syntes hela frågan om dessa områdens ordnande delvis som park

och delvis enligt fastställd stadsplan sålunda sent omsider vara förd in på rätta spår.

Såväl Djurgårdssakkunnigas betänkande den 15 maj 1917 som Djurgårdskommissionens förslag till program för pristävlan rörande skelettstadsplan hava remitterats till kronans fastighetskommission av år 1925.

Beträffande det mellan fastighetskommissionen och Stockholms stads delegerade träffade Ladugårdsgärdesavtalet anför *fastighetskommissionen* till en början följande:

**Föreliggande
avtal.**

Med hänsyn till gällande offentlighetsrättsliga såväl som privaträttsliga bestämmelser hade Ladugårdsgärdesavtalet befunnits böra givas den form, det nu erhållit. Det utstakade vissa allmänna grunder rörande kronan-markägarens samt stadens förpliktelser beträffande antagandet samt genomförandet av stadsplan för det ifrågavarande området, men förutsatte träffandet av särskilda, i anslutning till det nu slutna avtalet utformade bestämmelser rörande de olika delområdenas intagande i stadsplan.

Avtalet förbunde på grund av nyss angivna offentlighetsrättsliga lagbestämmelser icke formligen staden att intaga någon del av Norra Djurgården i stadsplan. Men genom att i avtalet reglerats mellan kronan-markexploatören och staden de ekonomiska konsekvenserna av det nu ifrågavarande områdets intagande i stadsplan, undanröjdes för staden skälig anledning att motsätta sig områdets intagande i stadsplan. Vidare kunde framhållas betydelsen av att Kungl. Maj:t, som ju å ena sidan utgjorde högsta stadsplanmyndighet och å andra sidan företrädde kronan, vid en såsom högsta stadsplanmyndighet företagen prövning av blivande stadsplanefrågor rörande den del av Djurgården, avtalet avsåge, kunde såsom företrädare för kronan hänföra sig till vad avtalet innehölle.

Avtalet avser den del av Norra Djurgården, vilken å den vid statsrådsprotokollet fogade kartan avgränsats med grön linje, eller i huvudsak den sydost om Sturevägen belägna delen av Norra Djurgården. Denna del omfattar 1) de åt Livregementet till häst, Svea artilleriregemente, Svea livgarde, Göta livgarde, f. d. Livregementets dragoner upplåtna områdena, 2) hela Ladugårdsgärdet, Smeds- och Kampementsbackarna, Borgen, Drottningberget, Lindarängsknösen samt Kaknäs skjutbaneområde, vilka områden enligt kontrakt äro upplåtna till de militära myndigheterna, 3) utarrenderade Djurgårdslägenheterna Lido, Bergshyddan, Djurgårdsbrunn, Djurgårdsbrunns vårdshus, Rosenhill, Johansdal och Fridhem, 4) norr och väster härom mot Stockholms stads blivande gräns belägna skogsområden, 5) Djurgårdsarbetareboställena Grindstugan, Bergstugan och Lilla Sjötullen samt 6) Valhallavägens alléområde, som för närvarande är upplåtet till staden mot årlig avgift till Djurgårdsskassan, delar av de till Tekniska högskolan, Sophiahemmet och Stadion upplåtna områdena samt det å nämnda karta med röd färg betecknade området norr om Karlavägen, det s. k. Karlaplansområdet.

Härom anför *fastighetskommissionen*:

Vid övervägande av frågan, vilka delar av Djurgården, som borde intagas i stadsplan, hade kommissionen stannat för en lösning, enligt vilken stadsplaneavtalet skulle omfatta i huvudsak den del av Norra Djurgården, som vore belägen sydost om Sturevägen. Kommissionen hade därmed åsyftat att möjliggöra en av ekonomiska skäl för kronan nödvändig successiv exploatering av

vissa Djurgårdsområden, samtidigt som en väl även ur Stockholms stads synpunkt önskvärd utvidgning skedde av stadsplaneområdet över ifrågavarande område. Men kommissionen hade vidare föreställt sig, att just genom detta områdes öppnande för exploatering och stadsbebyggelse såväl övriga delar av Norra Djurgården som ock Södra Djurgården skulle kunna i möjligaste mån skyddas mot vidare exploatering och sålunda huvudsakligen bevaras som naturparks- och folkparksområden.

Enligt avtalet skall kronan vid exploatering av ifrågavarande område, innan fråga om stadsplan av kronan väckes, låta i samråd med stadens myndigheter utarbeta förslag till stadsplan för delområde efter delområde, vilket, där icke särskilda förhållanden annat påkalla, bör omfatta en areal av omkring sjuttio-fem hektar.

Vidare stadgas, att kronan skall till staden utan ersättning överlåta för gator, allmänna platser och stadens offentliga byggnader enligt fastställd stadsplan erforderlig mark, motsvarande högst en tredjedel av hela områdets areal. Skulle enligt fastställd stadsplan för angivna ändamål erfordras ytterligare mark, avstår kronan denna till staden mot ersättning med belopp, som i brist på åsämjande bestämmes i den ordning, som då gällande stadsplanelagstiftning föreskriver i fråga om värdering av gatumark, som till staden skall avstås.

Beträffande dessa bestämmelser anför *fastighetskommissionen* följande:

Avtalet innebure i vad avsåge avståendet av mark för gator, parker och andra allmänna platser, att de ekonomiska konsekvenserna av vissa områdens inom ifrågavarande avsnitt av Djurgården utläggande till park och dylikt icke komme att utöver en viss gräns falla på kronan utan fördelas mellan kronan och Stockholms stad. I den mån parkreservationerna inom det i avtalet angivna området befunnes icke kunna jämte gator och övriga allmänna platser samt tomter för stadens offentliga byggnader hållas inom den överenskomna gränsen av $33\frac{1}{3}$ procent av områdets totala areal, skulle staden enligt avtalet ersätta kronan den överskjutande arealen.

Då kronans skyldighet att inom det nu ifrågavarande området utan ersättning tillhandahålla mark för parker, gator och stadens offentliga byggnader begränsats på angivet sätt, hade detta skett under beaktande av att kronan omedelbart invid exploateringsområdet utan ersättning för parkändamål upplåte synnerligen avsevärda arealer såväl på Norra Djurgården i övrigt som å Södra Djurgården. Erinras borde också, att kronan tillgodosett Stockholms stads parkbehov genom upplåtandet av högst avsevärda och dyrbara områden även på åtskilliga andra håll inom och omedelbart invid Stockholm än å Djurgården. Inom ingen av rikets städer torde kronan i sådan utsträckning som just inom Stockholm, utan någon avsevärdare kostnad för kommunen, tillhandahålla för kommunen erforderliga parkområden.

Såsom av avtalet jämte tillhörande karta framginge, innebure detsamma en revidering av de grunder, vilka vid 1905 och 1906 års riksdagar godkändes rörande stadsplanläggandet av det s. k. Karlaplansområdet, däri inberäknat gamla veterinärinstitutets område. Vid genomförandet av stadsplan för sagda område hade nämligen av detsamma till gator och allmänna platser utlagts så stor andel, att från riksdagens och dess revisorers sida med styrka gjorts gällande, att denna andel icke varit rimlig.

Det nu träffade avtalet innebure i punkt 2 det medgivandet från stadens sida, att i den mån kronan inom Karlaplansområdet till gator och allmänna platser avstått mer än en tredjedel av området, detta skulle tillgodoräknas kronan, så

snart av det till exploatering i avtalet nu avsedda området minst sjuttiofem hektar av den väster om den å kartan angivna linjen d—e, d. v. s. Banérgatans förlängning norrut, belägna marken intagits i stadsplan.

Av bestämmelserna i sagda punkt 2 framginge, att vid den avsedda exploateringen kronans och stadens mellanhavanden beträffande jämväl det s. k. Valhallavägens alléområde skulle slutligt regleras. Alléområdet vore för närvarande upplåtet till staden mot en årlig avgäld av allenast 2,660 kronor, samt finge av kronan återtagas endast för så vitt och i den mån detsamma erfordrades för statligt ändamål. Enligt den nu träffade överenskommelsen skulle sagda avgäld upphöra att utgå från och med det överenskommelsen blivit av Kungl. Maj:t och kronan samt Stockholms stad slutligt godkänd (punkt 2 sista stycket). Däremot svarade, att alléområdet — till den del det vore beläget väster om Sturevägen tillsammans med viss intilliggande, av Stadion, Sofiahemmet och Tekniska högskolan disponerad mark — skulle inräknas i exploateringsområdet och alltså, i den mån detsamma i stadsplan utlades till gata (allé eller plantering), gå i avräkning på den tredjedel av exploateringsområdet, som staden för dylikt ändamål ägde att utan ersättning erhålla av kronan.

Ytterligare torde i detta sammanhang böra påpekas, att vid uträknandet av den areal, som staden ägde utan ersättning erhålla för gator, allmänna platser samt stadens offentliga byggnader, skulle inräknas halva bredden av de gator i övrigt, vilka, å kartan belagda med gul färg, låge i gränsen av det nu föreslagna exploateringsområdet.

Beträffande dettas gränser kunde tillika framhållas, att därest gränsen framginge i viss för allmän trafik upplåten, men i stadsplan ej ingående väg, till exploateringsområdet räknades hälften av sådan väg.

I syfte att för staden underlätta likvideringen av den mark, som för gator och dylikt erfordras utöver en tredjedel av hela områdets areal, innehåller avtalet vissa bestämmelser om rättighet för staden att ersätta sådan mark med viss staden tillhörig fast egendom. I sådant hänseende stadgas nämligen, att staden skall äga helt eller delvis ersätta den avstådda marken *antingen*, efter värdering i den ordning i fråga om bestämmandet av kontant ersättning stadgats, med sådan kvartersmark inom det å kartan med brun färg betecknade området vid Kaknäs, vilken enligt fastställd stadsplan äger anslutning till kronans mark, eller ock med annan sådan fastighet inom stadens planlagda område, vilken skäligen kan såsom vederlag godtagas, *eller*, om den avstådda marken är belägen öster om linjen a—b—c, d. v. s. öster om f. d. Livregementets dragoners kasernetablisement och Drottningberget, kvadratmeter mot kvadratmeter med så belägen kvartersmark efter kronans val inom det å kartan med brun färg betecknade området, som nyss är sagt; och skall kronan äga tillträda marken så snart efter fastställandet av stadsplan för delområde den av kronan avstådda markens areal kunnat till sin storlek bestämmas.

Beträffande bestämmelsen om ersättning för mark »öster om linjen a—b—c» anför *fastighetskommissionen*:

Denna bestämmelse åsyftade att underlätta för staden att till park i stadsplan avsätta och därefter till kronan likvidera en markremsa utmed Djurgårdsbrunnskanalen och Djurgårdsbrunnsviken från Värtan och fram till f. d. Livregementets dragoners kasern. Bestämmelsen hade syntts kommissionen godtagbar, enär i förevarande fall den av kronan avstådda och den av staden i ersättning lämnade marken kunde rimligen äsättas ungefär enahanda värde.

Från stadens sida hade ifrågasatts, att staden skulle med mark inom det å kartan med brun färg betecknade området få likvidera »överskottsmark» jämväl inom det område utmed Djurgårdsbrunnsviken, som omfattade sagda kasernområde jämte området väster därom utmed Djurgårdsbrunnsviken fram till den s. k. diplomatstaden. Detta förslag hade tydligen utgått från den förutsättningen, att jämväl ifrågavarande strandremsa skulle i stadsplanen intagas som park.

Då kommissionen för sin del funnit sig icke kunna tillmötesgå detta förslag, hade detta berott bland annat därpå, att kommissionen icke ansett det lämpligt att genom godtagandet av sagda förslag redan nu så att säga giva på hand, att ifrågavarande område skulle i blivande stadsplan utläggas till park. Kommissionen hade nämligen icke kunnat undgå att fästa sig vid att kasernområdet jämte övriga delar av strandremsan i fråga rätt väl kunde lämpa sig för *offentlig byggnad* samt *utställnings- och demonstrationsområde*, var till det såväl inom den närmaste framtiden komme att användas som ock i det av Djurgårdskommissionen utarbetade förslaget till skelettstadsplan ifrågasatts.

Det syntes då vara för både kronan och Stockholms stad föga önskvärt att nu, innan utredning i ämnet föreläge, träffa en överenskommelse, som i sig innebure ett ståndpunktstagande *emot* de framkomna planerna på ifrågavarande områdes reserverande för angivna ändamål.

Avräkning av det ersättningsbelopp, som staden skall till kronan utgiva, skall äga rum första gången tjugufem år efter den första härfter skeende fastställelsen av stadsplan för delområde och därefter vart tjugufemte år. Den första avräkningen skall omfatta samtliga de stadsplaner, vilka härfter och intill sagda dag komma att fastställas, och en var senare avräkning de stadsplaner, vilka blivit fastställda efter tidpunkten för närmast föregående avräkning.

Fastighetskommissionen anför i denna del, att bestämmelserna om såväl avräkningsperiodens längd — 25 år — som ock normalarealen för stadsplanedelområde — omkring 75 hektar — tillkommit huvudsakligen ur utjämningssynpunkt. Inom olika parceller av exploateringsområdet torde nämligen behovet av mark för gator, allmänna platser och stadens offentliga byggnader komma att växla högst väsentligt. Genom nyssnämnda bestämmelser komme staden emellertid att ernå en ur avräkningssynpunkt önskvärd utjämning mellan olika stadsplaneområden.

Kostnaderna för iordningställande av gator och andra allmänna platser inom område, för vilket stadsplan fastställles, skola fördelas så, att staden bekostar iordningställande av parker och likartade planteringar samt kronan bekostar iordningställande av gator, av andra allmänna platser än parker ävensom av alléområde, enstaka träd, gräsmattor och dylikt, tillhörande gator, dock i fråga om beläggning och plantering endast intill halva gatubredd, eller högst nio, i visst fall tolv meter, utmed tomt i kronans hand.

Kostnaderna för kloakledningar skola inom område, för vilket stadsplan härfter fastställles, bestridas av kronan med iakttagande av att ersättningsskyldighet endast må avse kloakledning, som anlagts efter fastställandet av stadsplan för området i fråga, och att kronan icke må belastas med större andel av kostnaderna än som kan anses belöpa å avloppet från området, jämfört med

avloppet från andra områden, för vilka kloakledningen tilläventyrs jämväl är avsedd.

Därest kronan så önskar, må nu nämnda arbeten för gator och dylikt, vilka i viss utsträckning skola bekostas av kronan, utföras genom kronan och under sedvanligt entreprenörsansvar.

Skulle förutsättningarna för denna överenskommelse genom ny lagstiftning angående förhållandet mellan kommun och markexploatör eller på grund av andra nytillkommande omständigheter så väsentligt förändras, att överenskommelsen icke längre kan anses skälig, skola mellan kronan och staden upptagas förhandlingar om jämkning av överenskommelsen med hänsyn härtill.

Slutligen framhåller *fastighetskommissionen*, att därest avtalet vunne slutligt godkännande, åtgärder snarast möjligt torde böra vidtagas i syfte att bringa den avsedda exploateringen i verkställighet. Sålunda syntes böra upprättas en exploateringsplan och i det sammanhanget avgöras bland annat, i vad mån och i vilken ordning dels militärens dispositionsrätt över de ifrågavarande områdena borde upphöra, dels Djurgårdsförvaltningens vård och inseende över området borde upphöra samt Djurgårdskassan eventuellt beredas ersättning för mistade inkomster, dels av vilken myndighet exploateringen borde handhåvas, dels ock huru de med exploateringen förenade kostnaderna skulle bestridas samt huru de vid exploateringen inflytande medlen skulle disponeras.

I avgiven reservation har en av stadens delegerade, direktören C. Juhlin *Reservation*. Dannfelt anført:

Då en tillfredsställande stadsplan över det i avtalet avsedda området måste antagas komma att innefatta betydande parkområden, torde hela arealen gatu- och parkmark inom exploateringsområdet komma att väsentligt överstiga den tredjedel därav, som enligt de föreslagna avtalsgrunderna utan ersättning skulle överlämnas till staden. Med hänsyn till tomtpriserna inom de hittills exploaterade delarna av norra Djurgården kunde befaras, att de ersättningsbelopp, som komme att fastställas för antydda överskjutande parkareal, kunde bliva mycket stora. Enligt reservantens mening borde den i avtalet beträffande viss del av exploateringsområdet stadgade principen, att staden lämnade en kvadratmeter mark av sitt område vid Kaknäs för varje kvadratmeter den nödgades lösa, tillämpas inom de delar av exploateringsområdet, varest större avsättningar till park kunde förväntas bliva nödvändiga, såsom särskilt området vid Djurgårdsbrunnsvikens norra strand mellan dragonkasernen och den s. k. Diplommatstaden, där köpeskillingen för erforderlig parkareal redan med nu kända och beräkneliga tomtpriser skulle röra sig om ett stort antal miljoner kronor.

Då sålunda i ett, såvitt nu kunde förutses, synnerligen betydelsefullt hänseende omfattningen av stadens ekonomiska förpliktelser enligt avtalet icke blivit på något sätt fixerad och följaktligen konsekvenserna av avtalet icke låte sig överskådas, hade reservanten för sin del icke kunnat ansluta sig till avtalet.

Justitiekanslersämbetet, kammarkollegium och arméförvaltningen hava ej *Yttranden*. funnit anledning till erinran mot avtalet. Arméförvaltningen har därvid framhållit, att ett fortsatt bebyggande av Ladugårdsgärdet komme dels att nödvändiggöra, att nya kasernetablisement uppfördes å Järvafältet för de till Stockholm förlagda truppförband, vilkas nuvarande kasernetablisement vore belägna intill Ladugårdsgärdet och vilka därför hade oundgängligt behov av

detta såsom övningsfält, dels ock att utgöra en ytterligare anledning till att Stockholms ammunitionsförråd snarast möjligt förflyttades från sin nuvarande plats.

Byggnadsstyrelsen och *Djurgårdskommissionen* hava tillstyrkt godkännande av avtalet. *Djurgårdskommissionen* har därvid anført, att den första, en exploatering av ifrågavarande område föregående åtgärden vore att uppgöra en generalplan över de viktigare trafikleder, som skulle i ett eller annan avseende beröra sagda område, samt att det vore kommissionens avsikt att efter avtalets godkännande inkomma med förslag, huru dylik generalplan lämpligen borde komma till stånd.

Byggnadsstyrelsen har anført:

Enligt byggnadsstyrelsens mening hade det varit önskligt, att detta avtal kunnat träffas under bindande förutsättning, att Kungl. Maj:t skulle äga fastställa de förslag till stadsplan, som kronan efter samråd med stadens myndigheter framlade, även om staden skulle vägra antaga planen i fråga. *Byggnadsstyrelsen* förutsatte därvid givetvis, att staten skulle tillmötesgå stadens önskemål beträffande trafikleder, öppna platser och parker inom den ram, som överenskommits, eller i den större omfattning, staden mot skälig ersättning därutöver kunde önska, samt att beträffande stadsplanens bedömande givetvis skulle iakttagas det tillvägagångssätt och de föreskrifter, som i allmän lag och författning vore eller bleve stadgade.

Med hänsyn till gällande såväl offentlig-rättsliga som privat-rättsliga förhållanden hade emellertid avtalet, såsom fastighetskommissionen framhölle, befunnits böra givas den form, det fått, även om detsamma icke formligen förbunde staden att intaga någon del av Norra Djurgården i stadsplanen. Genom antagandet av avtalet komme dock de ekonomiska konsekvenserna av områdets intagande i stadsplan att regleras, varigenom enligt fastighetskommissionens mening anledning icke föreläge för staden att motsätta sig områdets intagande i stadsplanen. Enligt byggnadsstyrelsens mening kunde dock härvid andra intressen än de med områdets exploatering samhörande ekonomiska mellanhandena komma att göra sig gällande, förhållanden som emellertid den blivande lagstiftningen torde upprepa.

Ehuru sålunda svårigheter mött att åstadkomma en för staden mer bindande överenskommelse om områdets intagande i stadsplan, måste avtalet dock i detta avseende innebära en viss säkerhet härför, då stadens biträdande av stadsplanläggningen vore avtalets huvudändamål.

Avtalet hade även värde genom att det angåve riktlinjerna för kronans markexploatörens åtagande beträffande avstående av gatumark och mark för allmänna platser och parker samt för ersättning rörande avlopp m. m. Vad avtalet härom stipulerade syntes byggnadsstyrelsen i detta fall vara väl grundat på den praxis, som, oberoende av att lagbestämmelser härom ej föreläge, vunnit en viss hävd, och som även kommit till uttryck i de senast framkomna förslagen till revidering av fastighetsbildningslagen. Avtalet syntes enligt byggnadsstyrelsens mening vara för staden förmånligt, särskilt med hänsyn till att, såsom ock av fastighetskommissionen påpekats, kronan omedelbart invid exploateringsområdet, utan ersättning, för parkändamål uppläte synnerligen avsevärda arealer såväl på Norra Djurgården i övrigt som å Södra Djurgården, förhållanden, som icke torde bliva ändrade. Med hänsyn till dessa fakta syntes styrelsen den avgivna reservationen mindre motiverad.

Fastighetskommissionen hade i nyssberörda yttrande även berört liknande markupplåtelser inom själva stadsområdet. Enligt vad byggnadsstyrelsen inhämtat avsåges härvid Bellevueparken men icke kronan tillhörig kvartersmark,

såsom Kungsträdgården och Humlegården, vilka tillsvidare upplåtits till allmänna parker; dessa områden hade icke på något sätt berörts vid avtalet om Djurgårdsområdenas inläggande i stadsplanen. Byggnadsstyrelsen ansåge detta förhållande böra vid avtalets antagande särskilt framhållas.

Värdet av det gjorda avtalet beträffande kronans skyldigheter i egenskap av markexploatör syntes byggnadsstyrelsen i viss mån förringas genom den bestämmelsen i avtalet, att om förutsättningarna för avtalet genom ny lagstiftning angående förhållandet mellan kommun och markexploatör eller på grund av andra nytillkomna omständigheter så väsentligt förändrades, att överenskommenheten icke längre kunde anses skälig, förhandlingar om jämkning av överenskommelserna med hänsyn härtill skulle upptagas mellan kronan och staden. Även om genom ny lagstiftning i vissa fall kunde komma att föreskrivas, att vid högt bebyggande mer än en tredjedel av området — exempelvis hälften — skulle avstås till gator, allmänna platser och parker, torde dock denna högre siffra knappast komma i tillämpning som genomsnittsnorm och i varje fall ej böra tillämpas här, detta med hänsyn till de omkringliggande parkområdena, som ställdes till disposition. Utan att göra någon hemställan om ändring ville byggnadsstyrelsen dock hava påpekat, att sagda bestämmelse här syntes mindre behövlig.

Beträffande det område, som avtalet gällde, hade byggnadsstyrelsen ej något att erinra.

Beträffande föreskrifterna om utarbetande av stadsplan för delområde efter delområde samt bestämmelsen, att dessa delområdens omfattning skulle utgöra omkring 75 har, ville byggnadsstyrelsen framhålla följande. I sin skrivelse den 18 december 1918 med tillstyrkan till pristävlan rörande stadsplan för vissa delar av Norra Djurgården hade byggnadsstyrelsen framhållit, att det icke vore tillrådligt att stadsplanlägga någon del av Norra Djurgården utan att studera konsekvenserna härav för övriga delar av området; härför erfordrades först, att en skelettplan för trafikleder m. m. för hela området närmare utreddes. I skrivelse den 14 maj 1924 till Djurgårdskommissionen översände byggnadsstyrelsen ett omarbetat förslag till program för tävlan för stadsplan för viss del av Norra Djurgården, i vilket förslag styrelsen påpekade, att styrelsen funne stadsplanläggning av områden å Norra Djurgården ej kunna ske annat än i samband med utredning rörande huvudtrafikleder å Norra Djurgården i dess helhet, varför styrelsen i konsekvens härmed fann, att en tävlan rörande ett lämpligt anordnande av huvudtrafikleder m. m. borde ingå i tävlan rörande en stadsplanläggning av Ladugårdsgärdet.

I anslutning till vad styrelsen sålunda tidigare erinrat ansåge styrelsen sig böra framhålla, att, även om det ansåges obehövt, att överenskommelse om dylikt förfarande intoges i avtalet, det vore ofrånkomligt, att, innan stadsplan för delområde framlades, en dylik skelettplan upprättades, helst efter föregående tävlan. Det syntes styrelsen även påtagligt, att plan för delområde ej kunde framläggas, förrän en utredning rörande dispositionen av hela det område avtalet nu gällde (generalplan) kommit till stånd. Först därefter kunde plan för delområde uppgöras och dess definitiva storlek bestämmas. Byggnadsstyrelsen hade velat framhålla behovet av denna skelett- och dispositionsplan såsom ett första led i stadsplanläggningen och såsom ett förtydligande av kommissionens uttalande, att »en exploateringsplan lär böra upprättas».

Riksmarskalksämberet har åberopat ett yttrande av intendenten för Djurgården, däri denne förklarar sig icke kunna tillstyrka exploatering och stadsplans uppgörande för den del av Norra Djurgården, som avsåges i avtalet. Intendenten har hemställt, att vissa områden inom ifrågavarande del av Djur-

gården måtte i sin helhet undantagas från exploatering och stadsplan, nämligen bland annat området öster om f. d. Livregementets dragoners kasern och söder om Kaknäs skjutbaneområde samt att från exploatering vid stadsplans uppgörande måtte undantagas bergåsen Smedsbacken—Kampementsbacken samt större delen av skogsbältet Borgen, Drottningberget och Lindarängsknösen.

För egen del har riksmarkskalksämbetet särskilt med hänsyn till möjligheten att för framtiden fullgöra den Djurgårdskassan numera enligt statsmakternas beslut åliggande skyldigheten att med avsevärda belopp årligen bidra till de kungl. slottens underhåll kraftigt betonat nödvändigheten, att nämnda kassa erhöles ersättning för genom eventuell exploatering av ifrågavarande område minskade inkomster.

Departementschefen.

Liksom å Kungsholmen äger kronan å Norra Djurgården betydande marktillgångar, vilka äro avsedda att i en eller annan form exploateras i enlighet med särskilda, närmast av riksdagen därom fattade beslut. Emellertid har exploaterandet av dessa marktillgångar hittills kunnat ske i jämförelsevis ringa omfattning. Sålunda hava jämlikt medgivande av 1905 års riksdag och överenskommelse samma år med Stockholms stad exploaterats endast några mindre områden av Norra Djurgården, nämligen de s. k. Karlaplans-, Fredrikshovs- och Skogsinstitutsområdena. Till följd av bestämmelserna i nyssberörda överenskommelse med Stockholms stad har kronan av den dyrbara marken inom dessa områden nödgats för gator och allmänna platser utan ersättning avstå icke mindre än 54 procent av hela markarealen ävensom för iordningställande av gator och allmänna platser måst nedlägga högst betydande belopp. Det har därför framstått såsom angeläget att vid exploatering av ytterligare markområden å Norra Djurgården söka erhålla sådan överenskommelse med staden, som tillförsäkrar kronan möjlighet att på ett mera effektivt och ekonomiskt fördelaktigt sätt utnyttja markområdena i fråga.

Det nu framlagda förslaget till avtal med staden avser exploaterandet av de delar av Norra Djurgården, som äro belägna norr om östra delen av Östermalm, Djurgårdsbrunnsviken och Djurgårdsbrunnskanalen. Genom avtalet möjliggöres sålunda en för kronan behövlig exploatering av ytterligare mark å Norra Djurgården samtidigt som större utsikt vinnes att bevara övriga delar av Djurgården såsom natur- och folkpark. För Stockholms stad tillgodoses det nu föreliggande behovet av ytterligare mark för stadsbebyggelsens utveckling över Ladugårdsgärdet, vilket omedelbart ansluter till den nordöstra delen av Östermalm. Därjämte möjliggöres för staden att få frågorna om tillfartsvägar över Norra Djurgården till frihamnen och de genom särskild överenskommelse år 1918 förvärvade områdena vid Kaknäs på ett definitivt sätt ordnade.

Från riksmarkskalksämbetets sida har ifrågasatts, att de skogbevuxna delarna av exploateringsområdet måtte undantagas från exploatering och bibehållas såsom naturlig park. Med anledning härav torde böra framhållas, att vid en blivande exploatering naturligen i första hand synes böra tagas i anspråk de närmast staden belägna delarna av området eller det icke trädbevuxna Ladugårdsgärdet samt att vid de övriga delarnas intagande i stadsplan och ex-

exploatering givetvis all skälig hänsyn bör tagas till deras egenskap av naturlig park. Ett godkännande av det nu föreliggande avtalet utgör i varje fall icke hinder för tillgodoseende av de utav ämbetet uttalade önskemålen.

Såsom av det föregående framgår, har avtalet icke erhållit formen av en detaljerad överenskommelse rörande ifrågavarande områdes exploatering, utan har det befunnits lämpligt att låta avtalet endast innefatta vissa allmänna grunder, som skola lända till efterrättelse vid uppgörandet av de särskilda överenskommelser, som sedermera måste träffas mellan kronan och staden rörande områdets stadsplanläggning och exploatering. Med hänsyn till behovet och fördelen för staden att för sin ytterligare utveckling kunna taga i anspråk ett område sådant som det nu ifrågavarande lär staden komma att inom ej alltför avlägsen tid i enlighet med de i avtalet stadgade grunder medverka till områdets successiva intagande i stadsplanen och sålunda den med avtalet avsedda exploateringen kunna genomföras.

Vad som är ägnat att för kronans vidkommande betraktas med tillfredsställelse är, att i detta avtal kunnat erhållas för kronan godtagbara villkor beträffande avstående av mark till samt iordningställande av gator och allmänna platser samt anordnande av kloakledningar m. m. De stridigheter i förevarande avseende, som tidigare förekommit, torde vid bifall till avtalet icke komma att upprepas.

Med hänsyn till vad sålunda anförts och då avtalet jämväl i övrigt synes vara av beskaffenhet att kunna godtagas, anser jag mig böra förorda godkännande för kronans del av detsamma; och torde, därest avtalet av riksdagen biträdas, ärendet därefter få underställas Hans Maj:t Konungens prövning.

Därest avtalet vinner slutligt godkännande, torde, såsom fastighetskommissionen framhållit, åtgärder böra vidtagas för genomförande av den avsedda exploateringen. Den första åtgärden torde därvid bliva att uppgöra en skelettplan för trafikleder m. m. samt en generalplan för dispositionen av hela området, varefter skulle följa upprättande av stadsplan för delområde efter delområde. Bland de spörsmål, som i samband därmed torde böra efter utredning prövas, äro frågorna när Djurgårdsförvaltningens befattning med området bör upphöra samt i vilken utsträckning och på vad sätt Djurgårdskassan bör beredas ersättning för genom områdets exploatering minskade inkomster.

Departementschefens hemställan.

Under åberopande av vad sålunda i skilda hänseenden anförts och under framhållande, att ärendet synes jämlikt § 54 riksdagsordningen kunna, utan hinder av att den för propositioners avlämnande till riksdagen i allmänhet stadgade tiden gått till ända, föreläggas riksdagen, får jag hemställa, att Kungl. Maj:t måtte föreslå riksdagen att

dels godkänna här ovan omförmälda avtal av den 22 februari 1928 mellan kronans fastighetskommission av år 1925, å kronans vägnar, och delegerade för Stockholms stad, å stadens

vägnar, angående vissa markbyten i staden mellan broarna och å Kungsholmen m. m. samt av den 17 mars 1928 mellan samma parter angående grunder för exploateringen av viss del av Norra Djurgården;

dels ock, vid bifall härtill, under sjätte huvudtiteln, avdelningen E. Byggnadsväsendet, för utredningar rörande nybyggnad för Kungl. Maj:ts kansli för budgetåret 1928—1929 anvisa ett *extra* reservationsanslag av kronor 60,000.

Till denna av statsrådets övriga ledamöter biträdda hemställan behagar Hans Kungl. Höghet Kronprinsen-Regenten lämna bifall samt förordnar, att proposition av den lydelse bilaga till detta protokoll utvisar skall avläsas till riksdagen.

Ur protokollet!

Fredric Hawerman.

Bilaga.

TILL KONUNGEN.

I skrivelse den 31 maj 1925, nr 264, anhöll riksdagen, att Eders Kungl. Maj:t måtte vidtaga åtgärder *dels* för att få nu svävande frågor rörande äganderätten till och användningen av kronans inom Stockholms stads om-

Bihang till riksdagens protokoll 1928. 1 saml. 212 häft. (Nr 247.)

råde belägna markområden definitivt lösta, *dels* ock för att åstadkomma en revision av nu gällande avtal och uppgörelser av ekonomisk innebörd mellan kronan och staden, i den mån en sådan revision efter närmare utredning befunnes ur kronans intressesynpunkt vara önskvärd. Beträffande sättet för utredningens anordnande uttalade riksdagen därvid bland annat, att ledningen av utredningen och de underhandlingar, som därav bleve en följd, borde anförtros åt ett särskilt för ändamålet sammansatt organ.

Vid anmälan i statsrådet den 12 juni 1925 av riksdagens nämnda skrivelse anförde chefen för finansdepartementet, efter gemensam beredning med chefen för kommunikationsdepartementet, bland annat följande.

Den utredning rörande olika frågor, som riksdagen med sin förberörda framställning avsett, samt de underhandlingar, vilka erfordrades för åstadkommande av en uppgörelse med Stockholms stad i dessa ämnen, syntes böra anförtros åt en särskild kommission. Till en början borde kommissionens arbete inriktas på att vinna en fullständig överblick över samtliga de spörsmål, vilka här kunde komma i fråga. Utredningar påginge redan i syfte att erhålla en reglering av vissa ekonomiska mellanhavanden mellan staten och Stockholms stad, avseende, bland annat, vissa i samband med frågan om nybyggnad för Kungl. Maj:ts kansli stående spörsmål ävensom vissa frågor rörande Norr Mälarstrand m. m. Vid lösningen av karolinska medikokirurgiska institutets och serafimerlasarettets nybyggnadsfrågor, vilka vore överlämnade till särskilt tillkallade sakkunniga inom ecklesiastikdepartementet, krävdes jämväl vissa uppgörelser med staden. Berörda utredningar borde, åtminstone tillsvidare, fortgå såsom dittills, men förutsattes, att den kommission, om vars tillsättande föredragande departementschefen ämnade hemställa, i erforderliga avseenden samrådde med de sålunda redan existerande utredningsorganen. Likaledes borde ett samarbete komma till stånd mellan kommissionen och de organ, vilka särskilt hade sig anförtrodda frågor rörande Djurgården, nämligen Djurgårdsförvaltningen och Djurgårdskommissionen. När kommissionen kommit så långt i sina utredningar, att en klar överblick vunnits över samtliga föreliggande frågor, skulle det få bero på närmare beslut av Eders Kungl. Maj:t, efter vilka linjer underhandlingarna skulle bedrivas.

I enlighet med hemställan av statsrådet beslöt Eders Kungl. Maj:t där-
 efter att uppdraga åt en särskild kommission att, i överensstämmelse med vad
 av vederbörande departementschef sålunda angivits, ombesörja de utredningar
 och underhandlingar rörande vissa ekonomiska mellanhavanden mellan staten
 och Stockholms stad, som avsåges i riksdagens nämnda skrivelse, samt att
 till ledamöter i denna kommission förordna undertecknade Kvarnzelius, Rydén
 och Stendahl, ävensom att uppdraga åt undertecknad Kvarnzelius att vara
 kommissionens ordförande.

Kommissionen har sedermera antagit benämningen *kronans fastighetskommission av år 1925*.

Såsom sekreterare hos kommissionen har tjänstgjort tillförordnade andre advokatfiskalen, sekreteraren i kammarkollegium Sten Grönvall.

Genom särskilda nådiga remisser hava till kommissionens bedömande hän-
 skjutits

dels det av kronans delegerade för förhandlingar med Stockholms stad i
 vissa frågor rörande Norr Mälarstrand m. m. den 14 januari 1926 avgivna be-
 tänkandet angående stadsplan för samt instrument över värdering av vissa
 kronans tomter å Kungsholmen m. m.,

dels en av Stockholms stadsfullmäktige hos Eders Kungl. Maj:t gjord fram-

Tillsättan-
 det av kro-
 nans fastig-
 hetskommis-
 sion av år
 1925.

ställning om fastställande av ett utav stadsfullmäktige den 31 maj 1926 antaget förslag till stadsplan för Norr Mälarstrand mellan Kungsholmstorg och Rålambstorg ävensom en av kammaradvokatfiskalsämbetet avlåten skrivelse med erinringar mot samma stadsplaneförslag,

dels en av kammaradvokatfiskalsämbetet den 10 augusti 1926 till Eders Kungl. Maj:t ingiven skrivelse, vari ämbetet med föranledande av ett utav Stockholms stadsplanenämnd uppgjort, av stadens byggnadsnämnd till allmänhetens granskning framlagt förslag till ändring av stadsplanen för Kungsholmen, avseende breddning av Hantverkare- och Parmmätaregatorna, underställt Eders Kungl. Maj:ts prövning, huruvida icke med den föreslagna stadsplaneändringen sammanhängande frågor, som kvarstode olösta, borde göras till föremål för ytterligare underhandlingar med staden,

dels ock en av kammarkollegium i skrivelse den 11 augusti 1926 med eget yttrande till Eders Kungl. Maj:t överlämnad framställning från Stockholms stads fastighetsnämnd om rätt för staden att på vissa villkor — i avvaktan på genomförandet av ett utav delegerade för kronan och staden i samband med underhandlingar rörande nybyggnad för Kungl. Maj:ts kansli (kanslihus-delegerade) uppgjort förslag till markbytesavtal mellan kronan och staden — disponera visst för Hantverkaregatangens breddning erforderligt område.

I skrivelse den 10 juli 1926 till statsrådet och chefen för finansdepartementet framlade kommissionen, med redogörelse för sin dittillsvarande verksamhet, förslag rörande sitt fortsatta arbete och hemställde därvid, att Eders Kungl. Maj:t måtte uppdraga åt kommissionen *dels* att fullfölja de påbörjade utredningarna om en definitiv reglering av svävande markfrågor, berörande kronan och staden, samt en omreglering i erforderlig omfattning av sådana avtal, bestämmelser och statliga dispositioner, varigenom staden från kronans sida åtnjöte vissa förmåner och inkomster, ävensom med staden inleda de underhandlingar, vartill utredningarna gäve anledning, *dels ock* att inleda underhandlingar med staden angående erhållande av stadsplan för vissa delar av Djurgården och kronan tillhöriga fastigheter å Kungsholmen, därvid kommissionen tillika skulle hava att taga i övervägande, huruvida underhandlingarna om stadsplan för angivna delar av Kungsholmen borde omfatta även förslag till markbyten mellan kronan och staden rörande bland annat dessa, kronan tillhöriga fastigheter å Kungsholmen.

Vid anmälan i statsrådet den 23 september 1926 av kommissionens nämnda skrivelse erinrade statsrådet och chefen för finansdepartementet, efter gemensam beredning med statsrådet och chefen för kommunikationsdepartementet, till en början om här ovan omförmälda särskilda nådiga remisser å ärenden rörande Kungsholmen samt anförde vidare bland annat följande:

»Kommissionens fortsatta arbete synes mig i första hand böra nu inriktas på de frågor angående Kungsholmen och Norra Djurgården, vilka äro för såväl staten som staden av största aktualitet och vilka dessutom nära sammanhänga med stadsplane- eller andra ärenden, som redan föreligga till Kungl. Maj:ts avgörande.

Dessa frågor gälla samtliga ett snabbt och ändamålsenligt ordnande av de huvudtrafikleder genom Kungsholmen, som på grund av bebyggelsens utveckling åt väster blivit otillräckliga, och hava delvis länge varit föremål för myndigheternas handläggning utan att slutligt resultat ernåtts. Starka betänkligheter hava emellertid gjorts gällande mot att förutnämnda stadsplane-förslag beträffande Norr Mälarstrand och Hantverkaregatan fastställas utan att dessförrinnan klarhet vunnits angående stadsplanereglering i erforderlig utsträckning av mellan dessa gator belägen mark. Skäl hava därvid anförts

för att i den mån viss lättnad av trafikförhållandena kan vinnas genom preliminär upplåtelse av för de nödvändigaste gatuvidgningarna erforderlig mark, överenskommelse härom, i avvaktan å utredningens fullföljande, skall kunna träffas.

Ett slutligt ordnande i ett sammanhang av dessa för såväl kronan som staden viktiga frågor rörande Kungsholmen lär vara i hög grad önskvärt, så mycket mer som, i enlighet med riksdagens uttalande, i samband med stadsplans fastställande överenskommelse lämpligen torde böra träffas mellan kronan och staden om erforderliga markdispositioner. Underhandlingar i ämnet torde fördenskull böra omedelbart upptagas och allvarliga ansträngningar göras i syfte att de svävande tvistefrågorna nu må erhålla en skyndsam och för båda parterna tillfredsställande lösning.

Beträffande vidare Norra Djurgården lär en överenskommelse med staden böra avse dels vilka delar av ifrågavarande område skola intagas i stadsplan, dels ock efter vilka grunder stadsplanen skall närmare utformas och genomföras. Av vikt är därvid, att de allmänna grunderna för stadsplanläggningen snarast bliva fastslagna, så att hinder icke må uppstå för ett ändamålsenligt framdragande av trafikleder eller för vissa områdets utnyttjande för bebyggande i den mån behov härav kan föreligga.

I avseende å övriga frågor, som tillhöra kommissionens uppdrag, torde utredningsarbetet böra fullföljas och närmast inriktas på att en fullständig överblick över samtliga återstående spörsmål vinnes. På chefen för finansdepartementet torde böra bero att i sista hand avgöra, i vilken utsträckning de utredningar, som verkställas, därefter böra föranleda underhandlingar med staden. Det torde dock böra stå kommissionen fritt att i underhandlingarna med staden angående Kungsholmen och Norra Djurgården berörande frågor upptaga jämväl andra mellanhavanden, som anses lämpligen böra i nämnda sammanhang göras till föremål för överväganden och eventuellt vinna sin lösning.

Med hänsyn till de arbetsuppgifter av stadsplaneteknisk natur, särskilt beträffande Kungsholmen och Norra Djurgården, som förestå, torde kommissionen för fullgörandet av sitt uppdrag böra förstärkas med en på detta område sakkunnig ledamot.»

På hemställan av statsrådet fann Eders Kungl. Maj:t därefter gott bemyndiga kronans fastighetskommission av år 1925 att

dels förhandla med delegerade för Stockholms stad om ävägabringandet ej mindre av lämplig stadsplanereglering å Kungsholmen beträffande Norr Mälarstrand, Hantverkaregatan och mellanliggande mark än även av stadsplan i lämplig utsträckning för Norra Djurgården, så ock underhandla om erforderliga markdispositioner m. m. för stadsplaneregleringens respektive stadsplanens genomförande,

dels ock i avseende å övriga frågor, som tillhörde kommissionens uppdrag, fullfölja utredningsarbetet och i den omfattning, som chefen för finansdepartementet skulle äga att närmare bestämma, upptaga underhandlingar med staden, kommissionen dock obetaget att i underhandlingarna angående Kungsholmen och Norra Djurgården berörande frågor upptaga jämväl andra mellanhavanden, som ansåges lämpligen böra lösas i nämnda sammanhang.

Tillika förordnade Eders Kungl. Maj:t undertecknad Clason att såsom ledamot delta i kommissionens arbeten.

Sedermåra överlämnade kronans delegerade för underhandlingar med Stockholms stad angående vissa spörsmål i samband med frågan om nybyggnad för Kungl. Maj:ts kansli den 28 augusti 1926 sitt förslag angående reglering av vissa tomtfrågor rörande nämnda nybyggnad ävensom ett på grund-

val av de förda underhandlingarna uppgjort preliminärt kontrakt mellan kronan och Stockholms stad. Efter det utlåtanden däröver avgivits av kronans fastighetskommission av år 1925 samt byggnadsstyrelsen, uppdrog Eders Kungl. Maj:t den 15 oktober 1926 åt kronans fastighetskommission av år 1925 att, i enlighet med vad i ämnet anförts till det i den delen offentliggjorda statsrådsprotokollet över kommunikationsärenden för sistnämnda dag, skyndsamt upptaga fortsatta underhandlingar med representanter för Stockholms stad rörande de i samband med frågan om nybyggnad för Kungl. Maj:ts kansli stående spörsmålen.

Till kommissionens bedömande hava sedermera genom särskilda nådiga remisser ytterligare hänskjutits

dels en av arméförvaltningens fortifikationsdepartement med underdånig skrivelse den 5 januari 1927 överlämnad framställning från Stockholms stads fastighetskontor rörande stadens anspråk å andel i hyresbeloppet för ett av kronan till enskild med nyttjanderätt upplåtet område vid Mälaren utanför kvarteret Göken å Kungsholmen,

dels en av Stockholms stads fastighetsnämnd gjord, den 1 juli 1927 dagtecknad framställning om upplåtelse med nyttjanderätt till staden av vissa för Hantverkaregatas breddning och utläggning till Katarina bangata erforderliga, kronan tillhöriga områden, ävensom en av Kungsholmens kommunalförening ingiven underdånig skrift rörande upplåtandet av förstnämnda områden,

dels ett av t. f. förste ingenjören vid mynt- och justeringsverket K. Segerlind till Eders Kungl. Maj:t ingivet förslag rörande omändringar av de till sagda ämbetsverk upplåtna byggnaderna inom kvarteret Munklägret å Kungsholmen,

dels det av särskilda sakkunniga den 15 maj 1917 avlämnade, tryckta, »Betänkande angående Djurgårdens bevarande såsom park»,

dels ock det av djurgårdskommissionen på Eders Kungl. Maj:ts uppdrag utarbetade förslaget till program för en allmän pristävlan i fråga om skelettstadsplan för Ladugårdsgärdet.

Kronans fastighetskommission av år 1925 överlämnar härmed tvenne avtal med tillhörande kartor samt stadsplaneförslag jämte beskrivningar. Det ena avtalet — här nedan benämnt »Kanslihus-Kungholmsavtalet» — utgör en uppreglering av *dels* vissa frågor, som sammanhånga med det nya kanslihusets åvägbringande, *dels* vissa stadsplane- och markregleringsfrågor berörande kronans fastigheter å Kungsholmen, *dels ock* vissa kronans och Stockholms stads mellanhavanden rörande de av generaltullstyrelsen nu disponerade fastigheterna i kvarteret Argus vid Skeppsbron. Det andra avtalet avser en principiell uppgörelse mellan kronan och staden rörande grunderna för Ladugårdsgärdets intagande i stadsplan i och för exploatering — avtalet benämnes här nedan Ladugårdsgärdesavtalet.

Kanslihus—Kungsholmsavtalet.

I. Kanslihusfrågan.

Kanslihus-Kungsholmsavtalet avser, på sätt nyss nämnts, åvägabringandet av en överenskommelse mellan kronan och Stockholms stad, varigenom kronan förvärvar ostridig äganderätt till all den mark, som behöver tagas i anspråk för ett nytt kanslihus å ett område, i huvudsak begränsat av Mynttorget—Myntgatan—Rådhusgränden—Kanslikajen. Vidare omfattar avtalet i denna del erforderlig stadsplanereglering av berörda område samt överlåtelse å Stockholms stad av all kronan tillhörig mark, som enligt den nya stadsplanen skall utläggas till gata, ävensom överenskommelse i vissa andra, med stadsplaneregleringen samhörande frågor.

Härvid må lämnas följande redogörelse för kanslihusfrågans hittillsvarande behandling.

Det nuvarande kanslihusets historik.

Det nuvarande kanslihuset med den därtill hörande tomten nr 1 i kvarteret Vulcanus vid Mynttorget disponerades ursprungligen av myntverket. Byggnaden uppläts emellertid, i sammanhang med att år 1840 fattades beslut om statsrådets förändrade organisation samt fråga väckts om beredande av en gemensam ämbetslokal för samtliga statsdepartementens expeditioner, till lokal för flertalet av dessa expeditioner. Från början således icke avsedd till ämbetslokal för Kungl. Maj:ts kansli, visade sig byggnaden snart vara som kansli-lokal mindre lämplig och otillräcklig. En år 1893 av sakkunniga verkställd besiktning rörande kanslihusets beskaffenhet utvisade jämväl, att byggnaden ägde väsentliga brister med hänsyn till såväl hållfasthet som trygghet mot eldfara och att dessa brister allenast delvis kunde avhjälpas.

De sålunda förefintliga olägenheterna föranledde inom kort åtgärder i syfte att åstadkomma ny lokal för kansliet. Såsom en förberedande åtgärd i detta hänseende anmodades dåvarande överintendentsämbetet år 1893 att inkomma med yttrande huruvida, med iakttagande av att den oundgängligen erforderliga ökningen i utrymme bleve tillgodosedd, önskemålet kunde vinnas genom ombyggnad av kanslihuset på dess nuvarande plats. Den sålunda ifrågasatta utvägen för frågans lösning avstyrktes emellertid av de särskilda sakkunniga, som av ämbetet utsetts att avgiva yttrande i ärendet — främst emedan kansli-hustomten icke lämnade tillräckligt med utrymme samt ett förvärv av stadens intilliggande fastigheter i kvarteret Mars icke av staden medgavs.

Förhandlingar inleddes därefter i syfte att för beredande av plats för ny kanslihusbyggnad för kronans räkning förvärva åtskilliga fastigheter, såsom det s. k. Brunkebergs hotell i kvarteret Fyrmörsaren (numera telegrafstyrelsens fastighet), finska kyrkans tomter i kvarteret Europa m. fl. tomter vid Slottsbacken, ävensom den s. k. Bondeska egendomen i kvarteret Rosenbad (numera inköpt av kronan). Men de då förda förhandlingarna ledde icke till något resultat. Det återstod att utreda, huruvida någon kronan tillhörig obebyggd tomt med lämplig belägenhet kunde användas för ändamålet.

Första förslaget till kanslihusbyggnad i Kungsträdgården.

I första hand föll därvid tanken på norra delen av Kungsträdgården, och överintendentsämbetet anmodades att till Kungl. Maj:t inkomma med förslag till ny kanslihusbyggnad, förlagd till nämnda plats. Enligt det då utarbetade förslaget skulle en monumental byggnad uppföras med fasad åt Kungsträdgården och upptagande en tomtyta av 5,470 kvadratmeter, varav två gårdar om tillhoppa 700 kvadratmeter. Därvid förutsattes, att ateljébyggnadsaktiebo-

lagets dåvarande hus i nordvästra hörnet av Kungsträdgården samt vissa där-
intill belägna byggnader och anordningar skulle rivas. Kostnaden för upp-
förande av nytt kanslihus enligt ifrågavarande förslag beräknades uppgå till
3,950,000 kronor, oberäknat kostnader för inlösen av förenämnda byggnader
och vissa tomter, som i anledning av förslaget genomförande måste bibehållas
obebyggda.

För vinnande av ytterligare utredning angående föreliggande byggnadsfråga
lät överintendentensämbetet emellertid uppgöra skisser och approximativa kost-
nadsberäkningar till nytt kanslihus, förlagt till det område av Riddarholmen,
som upptogs av den statsverket tillhöriga, av generalstaben då disponerade
tomten nr 8 i kvarteret Riddarholmen samt den Stockholms stad tillhöriga, för
stadens auktionsverk använda tomten nr 7 i samma kvarter. Under år 1900
överlämnade överintendentensämbetet till Kungl. Maj:t ifrågavarande förslag av-
seende bebyggande av en tomtareal av c:a 4,000 kvadratmeter. Detta förslag
beräknades draga en *byggnadskostnad för det nya kanslihuset* av 2,880,000
kronor men förutsatte därjämte *dels* förvärfv åt kronan av auktionsverkets före-
nämnda tomt, varom villkorligt avtal träffades med staden, *dels ock* att nya
lokaler skulle beredas åt de institutioner, som för det dåvarande inrymdes i
generalstabens hus, och vartill jämväl uppgjordes alternativa förslag. Samt-
liga dessa alternativ beräknades emellertid draga avsevärda byggnadskostnader
— ett sålunda ej mindre än 2,360,000 kronor — och såväl med hänsyn härtill
som av vissa andra skäl ansågs tanken på en förläggning av kanslihuset till
sist angiven plats böra övergivas.

Sedan detta förslag alltså förfallit, igångsattes utredning angående en för-
läggning av kanslihuset å det område av Riddarholmen, som då upptogs av
kammarrättens och marinförvaltningens hus samt de Stockholms stad tillhöriga
eller av staden disponerade tomterna nr 4 och 15 i kvarteret Riddarholmen.
Ett förslag till nytt kanslihus å nämnda plats och omfattande c:a 5,000 kva-
dratmeters tomtyta utarbetades år 1901. I samband därmed uppgjordes för-
slag bland annat till en för kammarrätten, domänstyrelsen och kammarrarkivet
avsedd byggnad å den förut omförmälda, staden tillhöriga tomten nr 7 i kvar-
teret Riddarholmen. Kanslihusbygget beräknades då draga en kostnad av
2,700,000 kronor samt byggnaden för angivna ämbetsverk 1,000,000 kronor.
För realiserandet av detta förslag erfordrades därjämte, att kronan förvärfvade
vissa staden tillhöriga fastigheter, varom villkorligt avtal jämväl träffades med
staden.

Då det emellertid ansågs önskvärt att så vitt möjligt åt den nya kansli-
byggnaden bevara dess nuvarande läge, verkställdes samtidigt utredning an-
gående möjligheten att uppföra ett nytt kanslihus å den nuvarande tomten,
tillökad med de delar av kvarteret Mars, som upptogs av överståthållarämbe-
tets hus och Stockholms stads rannsakningsfängelse, ävensom Myntgränden.
Byggnadsmarkens omfattning beräknades därvid bli c:a 4,000 kvadratmeter,
och byggnadskostnaderna 2,700,000 kronor, vartill komme kostnaden för för-
värfvet av den staden tillhöriga byggnadsmarken. Ehuru på så sätt kunde er-
nås ett ändamålsenligt och fullt tillräckligt kanslihus, ansågs denna plan ej
böra komma till utförande, främst av den anledning, att en kanslihusbyggnad
å ifrågavarande område för att erhålla tillräcklig storlek ansågs behöva upp-
föras i fem våningar — en med hänsyn till läget såsom olämplig ansedd höjd.

I proposition till 1902 års riksdag föreslog Kungl. Maj:t därefter, att kansli-
husets byggnadsfråga skulle lösas i enlighet med det här ovan senast omförmälda
förslaget till kanslihusbyggnad å Riddarholmen — alltså byggande av
ett kanslihus å de av kammarrätten och marinförvaltningen disponerade kro-
nans fastigheter ävensom vissa Stockholms stad tillhöriga eller av staden di-
sponerade fastigheter.

*Förslag till
kanslihus-
byggnad å
generalsta-
bens och auk-
tionsverkets
tomter.*

*Förslag till
kanslihus-
byggnad å de
ått kammarrät-
tens och
marinför-
valtningen
upplåtna m.
fl. fastig-
heter.*

*Utredning
angående
nuvarande
kanslihus-
tomten, till-
ökad med
angränsan-
de mark.*

*Framställ-
ning till 1902
års riksdag.*

1902 års
riksdag.

Kungl. Maj:ts förslag vann emellertid ej riksdagens bifall. Riksdagen anhöll i stället om ny utredning i ämnet, därvid riksdagen angav följande riktlinjer:

Riksdagen delade visserligen den av föredragande departementschefen till statsrådsprotokollet uttalade uppfattningen om behovet av nya och tidsenligare lokaler för många av de centrala ämbetsverken i huvudstaden och särskilt för Kungl. Maj:ts kansli. Det sätt, på vilket denna fråga skulle enligt Kungl. Maj:ts då föreliggande förslag komma att i huvudsakliga delar lösas, ansåges sig riksdagen emellertid icke kunna godkänna. Vid fråga om uppförande av en monumental byggnad å Riddarholmen syntes, enligt riksdagens mening, uppmärksamheten böra fästas å den plats, som, höjande sig på klippgrund, för det dåvarande upptoges av det åt generalstaben och krigshögskolan upplåt-na hus med närliggande byggnader. Dess läge skulle otvivelaktigt bliva ett av de vackraste, som huvudstaden kunde erbjuda, och även om ett utsträckt fastighetsförvärf skulle föranledas av byggnadens förläggande å denna del av Riddarholmen, torde detta icke böra utgöra hinder för arbetets utförande. Såsom ett önskemål hade ofta framställts, att statsverket måtte bliva ägare av alla byggnader å Riddarholmen.

Då riksdagen sålunda i högst väsentliga delar icke kunde bifalla Kungl. Maj:ts föreliggande förslag, saknade riksdagen anledning att ingå i närmare granskning av dess detaljer. Riksdagen hade dock velat framhålla, att riksdagen funne ändamålsenligt, att stadens samtliga byggnader å Riddarholmen förvärfvades för statsverkets räkning och att postverkets hus vid Rödbodtorget påbyggdes för beredande av ökat utrymme för ämbetslokaler. I sammanhang därmed hade riksdagen velat uttala den mening, att avsevärda olägenheter icke borde uppstå, därest för utrikesdepartementet eller något av försvarsdepartementen eller dem båda bereddes lokaler inom annan byggnad än det nya kanslihuset.

På grund av vad som anförts ansåges riksdagen en förnyad utredning i ämnet böra åvägabringas; och därest med anledning av väckt förslag Arvfurstens palats komme att för statsverkets räkning inköpas, syntes vid behandling av då föreliggande frågor böra tagas i omprövning, i vad mån nämnda byggnad kunde användas för inrymmande av ämbetslokaler.

Vid handläggningen av förevarande ärende hade riksdagen även till behandling förehaft ett inom riksdagen väckt förslag om att riksdagen måtte hos Kungl. Maj:t anhålla, att Kungl. Maj:t behagade verkställa en utredning om huruvida plats för Kungl. Maj:ts kansli kunde beredas genom ombyggnad å nuvarande kanslihusetomten med möjlig utvidgning av densamma. Då emellertid riksdagen antog, att, därest förnyad utredning angående förevarande ämne komme att föranstaltas, det tillfälle till anordnande av ämbetslokaler, som den nuvarande kanslihusbyggnaden och tomten för densamma erbjöde, icke komme att lämnas obeaktat, hade riksdagen icke funnit sistnämnda framställning föranleda särskild åtgärd i denna fråga.

Ny utred-
ning.

Vid den nya utredning, som med anledning därav igångsattes, undersöktes ånyo dels möjligheten att förlägga kanslihuset å den plats, som upptogs av generalstabens hus med närliggande byggnader, alltså i huvudsak 1900 års ovan omförmälda förslag, dels ock möjligheten att bygga å nuvarande tomt, tillökad med angränsande mark. Sedan de tidigare förslagen upprättats, förmenades emellertid behov av ökat utrymme för departementen hava uppkommit, varför kanslihuset måste planeras icke oväsentligt större än förut. Enär det då mötte svårigheter, bland annat, att för skäligt pris av staden förvärva de markområden för ett kanslihus, som erfordrades vid ett förläggande av kanslihuset till ettdera av förenämnda områden, ansågos båda alternativen böra lämnas åsido. I stället inriktades utredningen på en förläggning av kansli-

huset i Kungsträdgården, vilket ledde till att Kungl. Maj:t framlade förslag härom till 1905 års riksdag.

Detta förslag avsåg en huvudbyggnad utmed Hamngatan jämte två mindre byggnader utefter samma gata, varjämte en länga av byggnader skulle uppföras i Kungsträdgårdens västra del utmed Västra Trädgårdsgatan. Kostnaderna för samtliga byggnader hade beräknats till 4 000 000 kronor. Därutöver förutsatte förslaget emellertid vissa kostnader för inlösen av ateljébyggnadsaktiebolagets dåvarande hus samt vissa i enskild ägo varande tomter vid Västra Trädgårdsgatan. Utrikesdepartementet föreslogs förlagt till f. d. Arvfurstens palats.

Framställning till 1905 års riksdag.

Ej heller detta förslag till kanslihus vann riksdagens bifall. Riksdagen anförde därvid följande:

1905 års riksdags beslut.

»Vad först beträffar Eders Kungl. Maj:ts förslag om inredande i fastigheten nr 1 i kvarteret Lejonet här i staden av lokaler för utrikesdepartementet och ämbetsbostad för ministern för utrikes ärendena, finner riksdagen giltig anledning icke föreligga, varför utrikesministerns ämbetsbostad skulle från den byggnad, däri den nu är inrymd, förflyttas till ifrågavarande dyrbara fastighet, vilken på grund av dess synnerligen fördelaktiga belägenhet synes vara ägnad att uteslutande användas till beredande av lokaler för ämbetsverk. Huruvida utrikesdepartementet samt ett eller möjligen två andra statsdepartement skulle kunna där finna tillräckligt utrymme, är riksdagen icke i tillfälle att bedöma, liksom riksdagen ej heller kan med bestämdhet uttala sig, om eller i vad mån ett i en inom riksdagen väckt motion framställt förslag i fråga om fastighetens användande för högsta domstolen och nedre justitierevisionen bör vinna avseende. En fullständig utredning härom synes riksdagen böra oförtövat ävägabringas; och har riksdagen i sammanhang härmed velat framhålla, dels att ett fördelaktigare utnyttjande av bottenvåningen än det i det nu framlagda förslaget angivna torde böra kunna påräknas och dels att gårdsutrymmet synes lämna tillfälle till uppförande av byggnad för vaktmästarebostäder och andra lägenheter, vilka icke med nödvändighet böra anordnas inom huvudbyggnaden.

Då riksdagen sålunda ifrågasätter, att förenämnda fastighet skulle kunna tillgodose, förutom utrikesdepartementets, även andra departementets behov av ämbetslokaler, följer härav, att riksdagen, som visserligen anser kanslihusets förläggande vid Kungsträdgården från flera synpunkter icke olämpligt, icke kan i allo biträda det föreliggande förslaget till kanslihus med lokaler för alla departementen utom det nämnda. Men även i andra avseenden har detta förslag givit riksdagen anledning till erinringar. Sålunda har riksdagen ansett, att förhållandena icke påkalla, att statsministern beredes ämbetsbostad inom kanslibyggnaden. Ej heller har inredandet av en frukostrestaurant i den nuvarande ateljébyggnaden synts riksdagen vara av behovet påkallat, då utan tvivel de för sådant ändamål erforderliga lokaler komme att genom den enskilda företagsamheten anordnas.

Huruvida genom att lokaler icke skulle behöva inredas för de av riksdagen nu angivna ändamål den föreslagna byggnadskomplexens dimensioner skulle kunna minskas eller även andra ämbetsverk skulle kunna därinom beredas utrymme eller möjligen annan kronans tomt i huvudstaden skulle kunna befinnas för byggnadens anläggande tillräcklig, kan riksdagen icke avgöra. För denna frågas lösning erfordras en fullständig utredning såväl angående behovet i sin helhet av nybyggnader för ämbetsverken i Stockholm som ock beträffande samtliga kronans fastigheter, såsom byggnader samt tomtplatser och annan mark, vilka kunna för sådant ändamål disponeras.

Utan tvivel torde det vara lämpligt, att före avgörande av en så omfattande byggnadsfråga som den nu föreliggande full visshet må vinnas om, i huru stor

utsträckning behovet även för andra ämbetsverk av nybyggnader kommer att under den närmaste framtiden göra sig gällande. Härtill kommer, att, då ofta uppstått svårösta frågor om markutbyte emellan kronan, å ena sidan, och Stockholms stad, å den andra, även här synes finnas en anledning till att bringa klarhet angående statens ägande- och dispositionsrätt till mark och tomter inom huvudstaden, varigenom till bägge parternas fördel skulle kunna möjliggöras utbyten och fullständig uppgörelse i förevarande avseende.

Riksdagen är visserligen övertygad om, att behovet av rymligare och tidsenligare lokaler för departementen är trängande; men den ifrågasatta utredningen synes ej böra medföra alltför stor tidsutdräkt. Särskilt föreställer sig riksdagen, att Eders Kungl. Maj:t må kunna redan till nästa riksdag inkomma med förslag om inrymmande av ämbetslokaler i det forna arvfurstens palats; och i den mån utrikesdepartementet och eventuellt även annat departement kommer att dit förläggas, kan ju i det gamla kanslihuset provisoriskt beredas ökat utrymme för de departement, som komma att ännu någon tid där kvarstanna.

På grund av vad sålunda blivit anfört får riksdagen dels anmäla, att Eders Kungl. Maj:ts förslag om anvisande av medel till betäckande av kostnaderna för inredande av ämbets- och bostadslokaler i fastigheten nr 1 i kvarteret Lejonet i Stockholm icke av riksdagen bifallits; samt

att Eders Kungl. Maj:ts förslag om uppförande av ny byggnad för Kungl. Maj:ts kansli å norra delen av Kungsträdgården och å väster därom belägna tomter ej heller vunnit riksdagens bifall;

dels ock anhålla att Eders Kungl. Maj:t tacktes, så snart sig göra låter, ej mindre till riksdagen inkomma med förslag till inredande i fastigheten nr 1 i kvarteret Lejonet av lokaler för ämbetsverk, än även föranstalta om en fullständig utredning såväl angående behovet under den närmaste framtiden av lokaler för statens ämbetsverk i huvudstaden som ock beträffande statens därinom belägna fastigheter, som kunna för beredande av plats för eller medel till ämbetslokalers inrättande tagas i anspråk, samt därefter för riksdagen framlägga förslag till de byggnadsföretag för statens räkning, vartill en sådan utredning må giva anledning.»

*Åtgärder i
anledning av
riksdagens
år 1905 med-
delade all-
männa
direktiv.*

Här må erinras *dels* att enligt Kungl. Maj:ts beslut den 26 oktober 1906 genom riksarkivet verkställdes den utredning angående vissa kronans tomter inom Stockholm, som till större delen föreligger tryckt, *dels ock* att enligt nådigt beslut den 29 juni 1912 Eders Kungl. Maj:t tillkallade de s. k. statens byggnadssakkunniga, vilka (undertecknad Clason och vice häradshövdingen Emil Kinander) den 18 mars 1925 framlade sitt tryckta betänkande angående ordnandet av statens byggnadsverksamhet inom Stockholm (statens offentliga utredningar 1925: 15).

*Senare ut-
redning ang.
nytt kansli-
hus.*

Något förslag till nybyggnad för Kungl. Maj:ts kansli har efter år 1905 ej förelagts riksdagen. Frågan har dock allttjämt varit föremål för särskilda utredningar, och därvid har tanken på en förläggning av det nya kanslihuset till nuvarande tomt, utökad med vissa delar av angränsande mark, ånyo upptagits. Sålunda anbefallde Eders Kungl. Maj:t under år 1911 överintendentsämbetet att uppgöra alternativa skisser jämte approximativa kostnadsförslag till nybyggnad för kansliet dels å de tomter, som upptagas av nuvarande kanslihuset, gamla polishuset och rannsakningsfängelset, eventuellt med användande även av den mellanliggande Myntgränden, och dels å nyssnämnda område med tillägg av kvarteret Aglaurus (Stockholms stads brandförsäkringsbolags fastighet).

Den anbefallda utredningen igångsattes jämväl av överintendentensämbetet. *Framställningar från styrelsen för statsförvaltningens tjänstemannaförening.* Då tidsförhållandena emellertid icke ansetts lämpliga för utförande av ett så betydande byggnadsföretag, hade utredningens resultat icke blivit överlämnat till Eders Kungl. Maj:ts prövning, när i en till Eders Kungl. Maj:t ingiven skrift år 1918 styrelsen för statsförvaltningens tjänstemannaförening, under betoning av det trängande behovet av ny kanslibygnad, hemställde om utredning rörande visst i nämnda skrift angivet förslag.

I anledning av berörda framställning anförde byggnadsstyrelsen i skrivelse *Byggnadsstyrelsen den 27 1918.* den 9 juli 1918 i huvudsak följande:

Av den utredning, som jämlikt Eders Kungl. Maj:ts befallning den 29 september 1911 igångsatts, hade framgått, att de då ifrågasatta kanslihusområdena, med tanke på det ökade lokalbehov inom kansliet, som dämera gjorde sig gällande, icke vore tillräckliga, för såvitt man icke ville låta byggnaden stiga för mycket i höjden, varför man måste beräkna att jämväl begagna sig av gamla rådhuset.

Byggnadsstyrelsen ville för sin del på det livligaste tillstyrka en förnyad utredning i denna byggnadsfråga. Då såsom resultatet av de många utredningar, som företagits beträffande förläggningen av det ifrågasatta nya kanslihuset, med tydlighet framgått, att det nuvarande läget vore för en dylik byggnad det lämpligaste, ansåge sig styrelsen jämväl böra förorda, att man vid utredningen utgicke ifrån de ifrågasatta tomterna såsom byggnadsplats, naturligen under förutsättning att de icke i statsverkets ägo befintliga fastigheterna kunde förvärfvas.

Av de båda sätt, på vilka en dylik utredning kunde tänkas utförd — antingen genom en fortsatt utredning genom byggnadsstyrelsens försorg eller genom anordnande av en allmän arkitekttävlan — ville styrelsen obetingat förorda det senare. Genom tävlan funnes nämligen utsikt att erhålla största möjliga antal uppslag för lösandet av byggnadsproblemet samt att överhuvud taget vinna en allsidigare utredning av detsamma.

En dylik tävlan hade byggnadsstyrelsen tänkt sig böra anordnas huvudsakligen såsom en så kallad idétävlan, varmed avsåges, att vid förslagens bedömande huvudvikten borde fästas vid det sätt, på vilket problemet lösts i stora drag, under det att detaljerna skulle göras föremål för en sedermera skeende slutlig bearbetning.

Att de tävlande borde lämnas fria händer ej blott att använda endast de norr om Myntgatan liggande tomterna eller begagna sig jämväl av kvarteret Aglaurus utan även att föreslå ändringar i stadsplanen, som av arkitektoniska eller trafiktekniska hänsyn kunde påfordras.

Vid föredragning den 4 oktober 1918 av ärendet uppdrog Eders Kungl. Maj:t åt byggnadsstyrelsen att, efter samråd med chefen för vederbörande statsdepartement rörande de lokalbehov, för vilka ett nytt kanslihus borde avses, låta, i huvudsaklig överensstämmelse med vad styrelsen i sin skrivelse den 9 juli 1918 i sådant syfte angivit, utarbeta och till Kungl. Maj:t inkomma med förslag till program för en tävlan mellan svenska arkitekter i fråga om nybyggnad för Kungl. Maj:ts kansli.

Kungl. Maj:ts beslut den 4/10 1918.

Byggnadsstyrelsen överlämnade därefter år 1920 till Eders Kungl. Maj:ts prövning det infordrade förslaget till tävlingsprogram.

Förslag till tävlingsprogram utarbetas.

Enligt detta programförslag var det blivande kanslihuset avsett att uppföras å kvarteret Vulcanus (nuvarande kanslihusområden), den del av kvarteret Mars, som upptogs av f. d. polishuset och f. d. cellfängelset (d. v. s. tomterna nr 2 och 4 samt 3 och 5) kvarteret Aglaurus samt något eller några av kvarteren Cephalus, Lychaon, Nessus och Minotaurus (sistnämnda fem kvarter begränsade av Myntgatan, Mynttorget, Västerlånggatan, Storkyrkobrinken och Riddarhustorget) eller de delar av samma kvarter, som förslagsställaren kunde finna nödvändiga för byggnadsprogrammets lösande. Såsom eventuell

byggnadsplats hade även angivits det tomtkomplex, som utgöres av kvarteren Vulcanus, Mars (tomterna nr 2 och 4, 3 och 5), Aglaurus ävensom vissa tomter utmed Västerlånggatan och Storkyrkobrinken, nämligen Neptunus större (tomterna nr 4—10) och Neptunus mindre (tomterna nr 1 och 2 samt delar av tomterna nr 3 och 4 — Oxenstiernska huset). Likaledes hade antytts möjligheten att låta f. d. rådhuset (kvarteret Mars, numera Nemesis, tomt nr 1) ingå i det blivande kanslihuskomplexet. Några nämnvärda förändringar av denna byggnad finge dock ej vidtagas.

Det nya kanslihuset skulle enligt förslaget inrymma lokaler för statsministern, konsultativa statsråd och statsrådsberedningen samt för samtliga statsdepartement med undantag av utrikesdepartementet, ävensom en del gemensamma lokaler, bostäder för vaktmästare, reservutrymmen m. m., allt i enlighet med i förslaget angivna önskemål. Vidare angävos vissa riktlinjer för ordnandet av de trafikleder, som skulle komma att beröras av kanslihusbygget, samt för förfarandet med de nuvarande byggnaderna å ifrågavarande områden.

*Frågan underställes
1921 års
riksdag.*

I proposition (nr 2) till 1921 års riksdag underställdes frågan riksdagens prövning, varvid statsrådet och chefen för kommunikationsdepartementet anförde följande:

*Dåvarande
lokalförhållanden för
kansliet.*

I avvaktan på den slutliga lösningen av kanslihusfrågan hade provisoriska åtgärder tid efter annan måst vidtagas för beredande av ökat utrymme för statsdepartementen, och hade i sådant syfte ett flertal av dessa departement måst inrymmas i särskilda byggnader. Enligt då föreliggande beslut skulle departementen, efter genomförandet av vissa arbeten, vartill medel av riksdagen anvisats, förläggas på följande sätt:

justitie-, jordbruks-, kommunikations- och socialdepartementen i gamla kanslihuset vid Mynttorget, varest jämväl lokaler för statsrådsberedningen inrymdes; finansdepartementet i husen Storkyrkobrinken nr 2 och 4; försvarsdepartementet i husen nr 7 och 9 vid samma gata; handelsdepartementet i huset Birgerjarlstorg nr 11; utrikesdepartementet i f. d. Arvfurstens palats vid Gustav Adolfs torg; samt ecklesiastikdepartementet i huset Jakobsgatan nr 32.

Olägenheterna av denna splittring av Kungl. Maj:ts kansli på icke mindre än sex olika platser syntes vara uppenbara. Härtill komme, att utrymmen inom de för respektive departement anvisade byggnaderna i många fall vore eller kunde förväntas inom rätt snar framtid bliva otillräckliga. Redan med hänsyn därtill vore således en nybyggnad inom den närmaste tiden för kansliet starkt av behov påkallat.

Ett vägande skäl för frågans påskyndande läge emellertid även i den föreliggande bristen på ämbetslokaler överhuvud taget i huvudstaden.

För belysande av denna fråga återgav departementschefen följande uppgifter ur en av undertecknad Clason i egenskap av ordförande hos byggnadssakkunniga till departementschefen i november 1920 på anmodan överlämnad, sedermera kompletterad promemoria.

Av verkställd utredning rörande de för statsverket uppförda byggnaderna i Stockholm efter år 1850 framginge, att under de förflutna 70 åren icke uppförts mer än tre nya byggnader — armeförvaltningens hus, centralposthuset och patent- och registreringsverkets nya hus — för de i Stockholm förlagda ämbetsverken. Härtill komme, att under samma tid gamla riksdagshuset om- och tillbyggt till ämbetsbyggnad samt att för telegrafverket och statens järnvägar uppförts flera nya byggnader.

Under samma tid hade nya byggnader uppförts: för hovstall och hovförvaltning, för riksdag och riksbank, för de flesta högskolor, för nationalmuseum, kungl. biblio-

teket, riksarkivet, naturhistoriska riksmuseet, för operan, dramatiska teatern och stadion, för sju av de i Stockholm förlagda regementena o. s. v.

Ämbetsverken hade inrymts så långt utrymmet räckte i gamla adelspalatser, i inköpta hyreshus, i de av riksdagen, riksbanken och generalpoststyrelsen evakuerade byggnaderna. Vad som icke kunnat rymmas i dessa byggnader, hade måst inrymmas i förhyrda lokaler. För det dåvarande förhärdes för de centrala ämbetsverkens behov omkring 1 055 tjänsterum, varav omkring 295 för de affärsdrivande verkens styrelser.

Statens byggnadsverksamhet i Stockholm under de senast förflutna 70 åren hade sålunda huvudsakligen varit inriktad på uppförandet av byggnader för riksdag och riksbank, för undervisningsändamål, för museer, bibliotek och arkiv eller för militära ändamål.

Under de senare åren hade emellertid omfattande förberedande åtgärder för ordnandet av ämbetsverkens lokaler av statsmakterna vidtagits, såsom framginge av följande uppgift å de sedan år 1916 inköpta fastigheterna och därför erlagda köpeskillingar samt över de summor, vilka vore beräknade att åtgå för de å dessa fastigheter samt å vissa kronan förut tillhörande fastigheter behövliga om- och nybyggnader, ävensom å de summor, som av riksdagen redan anvisats för dessa byggnadsföretag.

Fastighet.	Inköps- år	Inköps- summa	Beräknad byggnads- kostnad	Anvisade byggnads- medel
Grönlandet norra	1916	650 000	5 300 000	4 900 000
Pensionsstyrelsens hus (Engelbrektsgatan)	1917	1 000 000	456 000	456 000
Björnen 1, 2, 3 o. 9 (Vattenfallsstyrelsen)	1918	1 554 575	4 100 000	—
Storkyrkobrinken 4 (Finansdepartementet)	1918	300 000	25 000	25 000
Ateljébyggnadsbolagets hus	1918	100 857	1 200 000	—
Storkyrkobrinken 7 o. 9 (Försvarsdepartementet)	1919	2 020 000	542 500	542 500
Rosenbad 6 (Riksgäldskontoret m. fl.)	1919	4 030 000	150 000	—
Birgerjarlsgratan 7 (f. d. Patentverkets hus)	1920	1 000 000	65 000	65 000
Murmästaren 3	1920	867 000	4 720 000	} 3 137 640
Kandidaten (tillhör kronan)	—	—	6 100 000	
Gamla riksdagshuset	—	—	390 000	210 000
Nobelinstitutets tomt (Skogsinstitutets f. d. park)	1920	294 000	—	—
Preisiska huset (Drottninggatan 36)	—	—	440 000	420 000
Summa kronor	—	11 816 432	23 488 500	9 756 140

Man hade beräknat att efter nämnda om- och nybyggnader kunna erhålla omkring 1 630 rum. Därav hade dittills endast omkring 270 kunnat tagas i bruk. På grund av rådande förhållanden på husbyggnadsområdet hade staten hindrats från att iordningställa omkring 400 rum, och hyresstegringslagen syntes ännu en tid framåt lägga hinder i vägen för utnyttjande för statsverkets räkning av likaledes omkring 400 av dessa rum. Återstående 560 rum kunde förväntas bli tillgängliga först sedan nybyggnaderna i kvarteren Kandidaten och Murmästaren blivit färdiga.

Mot denna tillgång på lokaler svarade enligt framlagda krav ett behov, vilket kunde beräknas uppgå till omkring 1 115 tjänsterum utöver de då av staten ägda eller förhyrda. Denna siffra vore icke förvånansvärd i betraktande därav, att antalet i ämbetsverken i Stockholm anställda personer under tiden oktober 1915—oktober 1920 ökats med omkring 1 810 tjänstemän, varav omkring 670 kommit på de affärsdrivande verken.

Om till nämnda 1 115 rum lades de ovan angivna 1 055 förhyrda rummen, skulle alltså behöva anskaffas i kronans egna hus omkring 2 170 tjänsterum eller, om de affärsdrivande verkstyrelsernas rumsbehov frånräknades, 1 730 rum.

Av de anförda siffrorna syntes framgå, att en tvingande nödvändighet förelåg att genom fortsatta åtgärder i möjligaste mån tillgodose behovet av ytterligare äm-

betslokaler i Stockholm. Angelägenheten härav framstode i så mycket klarare dager, om man betänkte, att efter hyreslagens bortfallande i fråga om kontorslägenheter och dylikt mycket stora svårigheter kunde uppkomma vid att över huvud tillhandahålla behövlige hyrda lokaler. Ur dessa synpunkter vore det givetvis av vikt, att i första hand de av statsmakterna beslutade byggnadsarbetena i kvarteren Grönlandet norra, Kandidaten och Murmästaren komme till utförande, varigenom omkring 870 nya rum i kronans hus skulle ytterligare bliva tillgängliga. Genom uppförande av ett nytt kanslihus skulle vidare ett värdefullt tillskott härtill erhållas. Sålunda beräknades, att vid departementens inflyttning i ett nytt kanslihus omkring 210 för ämbetslokaler lämpliga rum skulle frigöras i fyra centralt belägna byggnader.

Föredragande departementschefen yttrade vidare:

*Det år 1921
föreliggande
förslaget.*

Rörande den lämpligaste förläggningen av det blivande kanslihuset hade, såsom av det föregående framginge, tidigare olika uppfattningar gjort sig gällande. Emellertid syntes dåmera planerna på en nybyggnad för kanslihuset å Riddarholmen eller i Kungsträdgården kunna lämnas å sido. Redan det avsevärt ökade utrymme, för vilket kanslibyggnaden numera måste planeras, skulle i hög grad försvåra frågans lösning enligt dessa alternativ. Säkerligen skulle också en kraftig opinion, såsom det syntes icke utan fog, uppresas mot den förryckning av stadsbilden å dessa platser, som skulle bliva en följd av kanslihusets uppförande därstädes. Då kanslihusets nuvarande läge utan all fråga vore det för en regeringsbyggnad lämpligaste, talade enligt departementschefens mening övervägande skäl för att låta kansliet kvarbliva å nuvarande plats, därest en i avseende å utrymme tillräcklig nybyggnad därstädes kunde på ett arkitektoniskt tillfredsställande sätt och utan alltför betungande kostnader för statsverket komma till stånd. Av verkställd utredning framginge även, att å den nuvarande tomten, utökad med vissa angränsande områden, skulle kunna uppföras en byggnad, tillräcklig för de nuvarande departementen, utrikesdepartementet undantaget, samt innehållande reservutrymme för ytterligare ett departement. En dylik byggnad skulle, enligt uppgjorda, givetvis helt approximativa beräkningar, draga en byggnadskostnad av omkring 8 500 000 kronor, vartill komme kostnader för förvärv av staten ej tillhörig, för ändamålet erforderlig tomtmark. Emellertid vore det uppenbart, att denna synnerligen omfattande byggnadsfråga måste underkastas en vidare ingående utredning — även angående möjligheten av och kostnaderna för förvärvande av erforderliga i statens ägo icke befintliga markområden — innan slutligt förslag i ämnet förelades riksdagen. För att vinna ett allsidigt material, ägnat att läggas till grund för denna vidare utredning, syntes det vara lämpligt att anordna den av byggnadsstyrelsen föreslagna tävlingen, för vilken det av styrelsen förordade programmet i huvudsak kunde komma till användning. Då emellertid medel till bestridande av de med tävlingen förenade kostnaderna icke stode till förfogande, och frågan därjämte vore av stor allmän betydelse, borde anslag för ändamålet äskas av riksdagen. Beträffande det av byggnadsstyrelsen begärda beloppet, 65 000 kronor, hade departementschefen ingen erinran att framställa. Då det med hänsyn till vad sålunda anförts syntes angeläget, att den ifrågasatta tävlingen snarast möjligt kunde utlysas, borde beloppet utgå å tilläggsstat för år 1921.

Under återopande av vad sålunda förekommit hemställde departementschefen, att Kungl. Maj:t måtte föreslå riksdagen att för anordnande av tävlan mellan svenska arkitekter i fråga om nybyggnad för Kungl. Maj:ts kansli på tilläggsstat för år 1921 anvisa ett förslagsanslag, högst 65 000 kronor.

*Riksdagens
beslut år
1921.*

Tillstyrkt av statsutskottet, bifölls förslaget av riksdagen, varefter tävlingen kom till stånd.

Sedan prisdomarna efter fullgjort uppdrag till byggnadsstyrelsen överlämnat vissa prisbelönade och inköpta förslag, anmodade styrelsen Stockholms stads stadsplanenämnd att avgiva yttrande, huruvida ur stadsplanesynpunkt, enligt nämndens mening, något vore att erinra mot de stadsplaneändringar beträffande områdena mellan Strömmen, Västerlånggatan och Storkyrkobrinken, som avsåges i de vid tävlingen prisbelönade förslagen. I sitt i anledning härav den 17 april 1923 avgivna yttrande anförde stadsplanenämnden bland annat:

Pristävlingens resultat.

Ett bebyggande av Strandgatan utöver den nuvarande byggnadslinjen kunde icke i huvudsak medgivas, emedan vyerna mot och från slottet mellan riksbanks- och riksdagshusen å ena sidan och kanslihuset å den andra därigenom ytterligare skulle inskränkas och avsevärt försämrast.

Ett utbyggande i vattnet kunde under inga förhållanden från stadens sida godtagas.

Bebyggande av kvarteren närmast intill Strömmen borde inskränkas till det minsta möjliga.

Vid utnyttjande av här ifrågavarande, ur stadsplanesynpunkt ytterligt känsliga område borde de ekonomiska synpunkterna icke få dominera.

Det vore önskvärt, att Myntgatan vid en ofrånkomlig vidgning gäves en bredd av 14 meter genom anordnande av arkader såväl i Stockholms stads brandkontors byggnad som i kanslihuset.

Resultatet av tävlingen underställdes Eders Kungl. Maj:t av byggnadsstyrelsen, som med skrivelse den 31 maj 1923 överlämnade prisdomarnas till styrelsen ställda utlåtande ävensom de prisbelönade och inköpta tävlingsförslagen. Styrelsen anförde därvid bland annat, att genom tävlingen kunde, företrädesvis på grund av förste pristagarnas förslag, sägas hava visats, att med bibehållande i huvudsak av de nuvarande kvartersgränserna kunde i kvarteret Vulcanus och östra delen av gamla kvarteret Mars, d. v. s. den del, som upptoges av polisens och fängelsets före detta byggnader, uppföras ett kanslihus inrymmande lokaler för statsrådsberedningen och samtliga departement med undantag för utrikesdepartementet och möjligen ännu ett departement. Enligt styrelsens mening kunde och borde kanslihusbyggnaden inskränkas till området norr om Myntgatan. Om emellertid även gamla rådhuset kunde förvärfvas, skulle även det sistnämnda departementet kunna beredas plats i kanslihusets omedelbara närhet. En utvidgning av kanslihusets område på sådant sätt syntes styrelsen både naturligare och av många anledningar önskvärdare, än en utvidgning genom förvärfv av fastigheter på Myntgatans södra sida.

Vid ärendets föredragning i konselj den 16 november 1923 anförde statsrådet och chefen för kommunikationsdepartementet till protokollet följande:

Tävlingen finge anses hava visat, att för eventuellt uppförande av en nybyggnad för Kungl. Maj:ts kansli i första hand borde komma i fråga det område, som omfattade dels kvarteret Vulcanus, där den nuvarande kanslihusbyggnaden vore belägen, och dels de delar av kvarteret Mars, som upptoges av förutvarande polishuset och rannsakningsfängelset. För ett närmare bedömande av spörsmålet, i vilken omfattning nämnda markområde kunde tagas i anspråk i händelse av behov, vore det emellertid nödvändigt, att klarhet vunnes beträffande vissa i samband därmed stående stadsplanefrågor ävensom beträffande den mellan staten och Stockholms stad oavgjorda frågan om äganderätten till nu ifrågavarande delar av kvarteret Mars m. m. Utredning i dessa hänseenden syntes lämpligast kunna ernås genom förhandlingar mellan utsedda delegerade för staten, å ena, och Stockholms stad, å andra sidan. Den eller de personer, som i enlighet härmed kunde komma att utses till statens ombud, syntes böra till Kungl. Maj:ts prövning framlägga förslag till avtal med

Kanslihusfrågans vidare utredning överlämnas till kanslihusdelegerade.

Stockholms stad i angivna avseenden. Först sedan resultatet av dessa förhandlingar föreläge, borde det tagas under övervägande, om och när ytterligare åtgärder borde vidtagas för byggnadsfrågans slutliga lösning.

På hemställan av statsrådet fann Eders Kungl. Maj:t därefter gott *dels* be- myndiga statsrådet och chefen för kommunikationsdepartementet att utse högst tre delegerade för att, i enlighet med vad ovan av departementschefen angivits, med representanter för Stockholms stad förhandla i vissa i samband med frågan om nybyggnad för Kungl. Maj:ts kansli stående spörsmål, *dels ock* anbefalla överståthållarämbetet att anmoda Stockholms stadsfullmäktige att för motsvarande ändamål utse representanter för staden.

1924 års
kanslihus-
delegerade.

Genom beslut den 6 februari 1924 uppdrog därefter statsrådet och chefen för kommunikationsdepartementet åt dåvarande generaldirektören C. O. Möller, professorn M. N. Fehr och kammarrådet T. H. Wohlin att vid de anbefallda underhandlingarna vara statens delegerade.

Staden utsåg till delegerade i saken byrådirektören C. A. V. Hernlund, dåvarande borgarrådet, numera statsrådet och chefen för kommunikationsdepartementet C. Meurling och borgarrådet Harry Sandberg samt, efter det statsrådet Meurling i anledning av mellankommen utnämning till överdirektör och chef för väg- och vattenbyggnadsstyrelsen under år 1924 avsagt sig sitt uppdrag, borgarrådet fil. d:r Yngve Larsson.

Kanslihus-
delegerades
förslag.

Kronans representanter anförde efter fullgjort uppdrag i skrivelse den 28 augusti 1926 bland annat följande.

Delegerades uppgift har, såsom framgår av de givna direktiven, varit att klargöra, i vilken omfattning markområdet inom kvarteren Vulcanus och Mars kan tagas i anspråk för en eventuell nybyggnad för Kungl. Maj:ts kansli. Delegerades arbete har därför inriktats *dels* på en närmare undersökning, i vad mån inom området i fråga kan — med ett samtidigt beaktande av de av stadsplanenämnden framförda, ovan relaterade kraven och önskemålen — beredas plats för byggnader med det utrymme, som enligt programmet för ovanberörda tävlan skulle vara erforderligt för Kungl. Maj:ts kansli, *dels* på ävägbringandet av en så vitt möjligt fullständig utredning angående äganderättsförhållandena inom nysnämnda kvarter med angränsande gatumark, *dels ock* på åstadkommande av förslag till en överenskommelse mellan kronan och staden beträffande ej mindre överlåtelse till kronan av den mark, som erfordras för nämnda byggnader, men ej ostridigt redan är i kronans ägo, än även sådana förändringar i stadsplanen, som bliva behövliga för områdets i fråga utnyttjande för det avsedda ändamålet eller bliva en följd av från stadens sida framställt krav på Myntgatans breddning.

Utredning
angående er-
forderligt
och disponi-
belt utrym-
me.

Delegerade anförde därefter följande rörande frågan, i vad mån inom kvarteren Vulcanus och Mars kan beredas plats för byggnader med det utrymme och den beskaffenhet i övrigt, som erfordras för Kungl. Maj:ts kansli:

De krav, som måste ställas å dessa byggnader, framgå av den här ovan lämnade redogörelsen för det program, som lämnats för kanslihus-tävlingen. Förhandlingarna inriktades då på att av stadens delegerade vinna besked angående de krav beträffande det ifrågavarande områdets reglering ur stadsplanesynpunkt, vilka staden definitivt ville göra gällande. Det visade sig därvid, att stadens representanter på det bestämdaste motsatte sig varje avsevärdare förflyttning ned emot vattnet, en ståndpunkt, som kronans delegerade även för sin del måste behärta. Vidare framställdes från stadens sida anspråk på breddning av Myntgatan mellan kvarteren Vulcanus och Aglaurus med minst 2.5 meter, varjämte såsom ytterligare villkor uppställdes krav på anordnandet av en arkad för gångtrafiken längs kanslihusets södra sida, genom en täckt passage utmynnande å Mynttorget.

Genom de av staden påfordrade inskränkningarna komme det redan förut knappt tillmätta området areal att ytterligare minskas och det vore alltså att befara, att de begärda lokalerna ej längre skulle kunna sammanträngas å det sålunda begränsade utrymmet.

För utredandet av denna sak uppdrogo därför delegerade, sedan kommunikationsministerns medgivande därtill under hand inhämtats, åt första pristagarna i kanslihus tävlingen arkitekterna G. Clason och W. Gahn att närmare utreda, huru stor del av de för kanslihuset enligt deras tävlingsförslag avsedda utrymmena, som skulle bortgå för den händelse de av stadens myndigheter föreslagna tomtgränserna skulle lända till efterrättelse.

Enligt ovannämnda tävlingsförslag voro i kvarteren Vulcanus och Mars inrymda samtliga begärda lokaler med undantag av flertalet vaktmästarbostäder, vilka tänkts förlagda i anuan del av staden, samt den allmänna lokalreserven, som förlagts till kvarteret Nemesis (gamla rådhuset). I tävlingsprogrammet angivna rumsarealer voro i detta förslag reducerade med cirka 10 procent.

Av arkitekternas efter samma grunder gjorda utredning, vilken med departementschefens i februari 1926 lämnade medgivande kompletterats med inritning av de begärda lokalerna, framgick, att inom det på ovan angivet sätt begränsade området i kvarteren Vulcanus och Mars kunde beredas plats för byggnader inrymmande samma lokaler som i tävlingsförslaget med undantag av ett större departement (t. ex. försvarsdepartementet).

Den genom de av staden påfordrade inskränkningarna av kvarteren Vulcanus och Mars gjorda lokalförlusten visade sig alltså vara så pass avsevärd, att man även med en större reducering av tävlingsprogrammets fordringar på utrymme knappast kunde tänka sig möjligheten av att enbart i dessa kvarter sammantränga statsrådsberedningen och samtliga i tävlingsprogrammet angivna departement. Dessutom tillkomme kravet på en allmän lokalreserv. Någon väsentligt ökad höjd ansågo sig delegerade med hänsyn till gamla rådhuset och stadsbilden i allmänhet förhindrade att förutsätta. Fasthölles önskemålet att inom ett och samma byggnadskomplex samla alla de begärda lokalerna, måste alltså ytterligare markområde disponeras i omedelbart grannskap till kvarteren Vulcanus och Mars. Delegerade voro för sin del ense med byggnadsstyrelsen, att den naturliga och enligt delegerades mening praktiskt taget enda utvägen för vidgning av området vore ett förvärv av kvarteret Nemesis (gamla rådhuset). Detta kvarter utgjorde nämligen tillsammans med kvarteren Mars och Vulcanus en naturlig enhet, väl lämpad för ifrågavarande ändamål. Genom överbyggnad av Rådhusgränden kunde här även förbindelsegångar skapas mellan gamla rådhuset och det övriga kanslihuskomplexet, en anordning, som knappast läte sig göra över den i framtiden kanske starkt trafikerade och dessutom väsentligt breddade Myntgatan.

Då emellertid i gamla rådhuset ej utrymme kunde beredas för mer än ett större departement, kvarstode fortfarande kravet på möjligheter till framtida utvidgningar, d. v. s. den i tävlingsprogrammet begärda allmänna lokalreserven.

Det kunde härvid ifrågasättas, huruvida icke denna lokalreserv med uppoftande av önskemålet om departementens samlande i ett byggnadskomplex först borde komma i åtanke vid utnyttjandet av den föreslagna utvidgningen. De i det övriga byggnadskomplexet förlagda departementen skulle härigenom erhålla möjligheter till framtida utvidgningar eller omgrupperingar genom att denna lokalreserv i större eller mindre utsträckning toges i bruk.

Oavsett de sålunda genom kanslihusets lokalbehov väckta kraven på statens förvärvande av gamla rådhuset kunde även frambållas, hurusom denna byggnad genom sitt läge i en trakt, där större delen av statens ämbetsverk i Stockholm redan låge koncentrerade, vore synnerligen väl ägnad för inrymmande av även andra statsinstitutioner än Kungl. Maj:ts kansli.

Då det därför under förhandlingarnas gång visade sig, att stadens delegerade under vissa villkor vore sinnade att tillstyrka kronans förvärv av gamla rådhuset, höllo delegerade före, att detta tillfälle icke borde lämnas obegagnat av kronan. Det syntes sannolikt att, om staden vidtog sina redan nu planerade omdispositioner beträffande denna byggnads användning, någon möjlighet för kronan att på frivillig överenskommelses väg inom en överskådlig framtid komma i besittning därav icke skulle föreligga.

*Underhand-
lingar an-
gående öm-
sesidiga
mark-
förvärv.*

Sedan sålunda visshet vunnits angående området i fråga lämplighet och tillräcklighet för det avsedda ändamålet, återstod att fixera de villkor, under vilka den i kronans ägo ännu ej befintliga marken inom området kunde av kronan förvärfvas. Då det av underhandlingarna med stadens delegerade framgick, att även staden vore i behov av mark för olika ändamål, däribland särskilt för gaturegleringar — bland annat utmed Hantverkaregatan —, funno sig delegaterna å ömse sidor i första hand böra inrikta sina strävanden på ett byte mellan stadens tomter inom det föreslagna kanslihusområdet och några kronans markområden, vilka å ena sidan syntes kunna av kronan utan olägenheter undvaras men vilkas förvärvande å andra sidan för staden vore ett önskemål. Genom en sådan anordning komme kontanta penningutlägg att i möjlig mån undvikas, ett förhållande, som enligt såväl krono- som stadsdelegaternas mening vore ägnat att avsevärt underlätta en uppgörelse.

Med nu angivna utgångspunkter enades därefter kronans och stadens delegerade om följande grunder för markbyten.

Kronan borde av staden förvärva dels gamla rådhuset, dels ock stadens rätt till de fastighetsområden, vilka, belägna inom de av staden medgivna gränserna för det nya kanslihuset, för närvarande vore i stadens hand, med andra ord

gamla polishuset (fastigheten nr 2 och 4 i kvarteret Mars och vidliggande gatumark);

gamla rannsakningsfängelset (delar av fastigheten nr 3 och 5 i kvarteret Mars och vidliggande gatumark);

ett mindre område av Kanslikajen utanför kvarteret Mars, ungefärligen motsvarande den del av rannsakningsfängelsets torn, som skjuter över tomtgränsen;

ett mindre område av kanslikajen nedanför kvarteret Vulcanus jämte en obetydlig del av Mynttorget utanför den nuvarande yttertrappan till kanslihuset;

den del av den i tomten nr 3 och 5 i kvarteret Mars numera ingående så kallade Lilla Mynthustomten, som erfordras för det nya kanslihuset, jämte å sagda tomt del befintlig byggnad; och slutligen

den behövliga delen av Myntgränden.

Staden skulle å sin sida av kronan förvärva i första hand de kronan tillhöriga områden, som erfordras för breddning av Hantverkaregatan. I sådant syfte skulle staden förvärva följande markområden:

ett område av Kungl. Myntets tomt utmed Hantverkaregatan (del av fastigheten nr 1 i kvarteret Munklägret);

ett stycke av Eirasjukhusets tomt, likaledes utmed Hantverkaregatan (del av fastigheten nr 4 i kvarteret Munklägret);

en invid Hantverkaregatan belägen remsa av Garnisonssjukhusets tomt (delar av fastigheterna nr 1 och 2 i kvarteret Bergamoträdet); samt

fastigheten nr 3 i kvarteret Pärönträdet (Hantverkaregatan 27).

Vidare skulle staden förvärva dels fastigheten nr 2 i kvarteret Pärönträdet (Kungl. Fatburen) jämte den rätt till strand, vatten och utfyllningar i sjön Mälaren, som kunde tillkomma fastigheten, dels ock såsom en självfallen följd av överenskommelsen rörande förändringen av tomtgränserna vid Myntgatan ett för breddningen av sistnämnda gata erforderligt område av kvarteret Vulcanus. Då vidare stadsplane- och trafikförhållandena vid Tegelbacken vore synnerligen brydsamma, och då redan 1907 års riksdag fattat beslut om försäljning av kronans därintill be-

lägna fastighet kvarteret Brandklipparen nr 1, f. d. Kronprinsens stall, borde staden förvärva jämväl denna fastighet.

Sedan kanslihusdelegerade tillsattes, hade tillkommit två nya organ, i vilkas uppgift inginge reglerandet av vissa rättsförhållanden mellan kronan och Stockholms stad, nämligen Mälarstrandsdelegationen och Kronans fastighetskommission av år 1925.

Då även Mälarstrandsdelegationens förhandlingar avsåge reglerandet av vissa kronans och stadens mellanhavanden å Kungsholmen beslöto sistnämnda delegation och kanslihusdelegerade att gemensamt åvägabringa en värdering av de tomter, som kunde komma i betraktande vid dessa delegationers förhandlingar, och överenskommo delegationerna därför att i samråd utse värderingsmän för nämnda ändamål. Till värderingsmän utsågos från stadens sida förste ingenjören å stadens fastighetsavdelning kaptenen G. Ernst Eggert och från kronans sida, efter samråd med byggnadsstyrelsen, arkitekten hos styrelsen A. Sjöqvist.

Resultatet av värderingen framgår av följande värderingsinstrument, vars à-pri-ser kronans delegerade befunnit skäliga. De ligga därför i det följande till grund för värderingen av de markområden och byggnader, beträffande vilkas överlåtande till kronan och staden överenskommelse träffats.

Värdering
av bytes-
objekten.

Fastigheter, vilka föreslås att av *staten* överlätas till Stockholms stad med full äganderätt.

	Fastigheter.	Areal i kvm.	Beräknat värde i kronor		Anmärkningar.
			per kvm.	av hela	
1	Munklägret n:r 1 (till Hantverkaregatan)	omkr. 490	300:—	147 000:—	Kungl. Myntet.
2	byggnader m. m. å	—	—	183 000:—	
3	Munklägret n:r 4 (till Hantverkaregatan)	omkr. 300	275:—	82 000:—	Eirasjukhuset.
4	byggnader m. m. å	—	—	11 000:—	
5	Munklägret n:r 4 (till Parmmätaregatan)	omkr. 100	175:—	18 000:—	d:o
6	Bergamotträdet n:r 1 o. 2	omkr. 600	200:—	120 000:—	Garnisonssjukhuset.
7	Päronträdet n:r 2	3 086,8	omkr. 92: 33	285 000:—	»Kungl. Fatburen».
8	byggnader m. m. å	—	—	—	Ingår i tomtvärdet.
9	Päronträdet n:r 3	1 144,4	omkr. 174: 76	200 000:—	Hantverkaregatan n:r 27.
10	byggnader m. m. å	—	—	—	Ingår i tomtvärdet.
11	Göken n:r:is 5, 6, 7 och 11 samt en f. d. stadens plats invid n:r 7	45 840,5	omkr. 76: 35	3 500 000:—	Förut kungl. Svea ingenjörkårs ka- sern.
12	byggnader m. m. å	—	—	—	Ingår i tomtvärdet.
13	Brandklipparen n:r 1	2 262,6	1 150:—	2 600 000:—	Förut kronprinsens stall.
14	byggnader m. m. å	—	—	—	Ingår i tomtvärdet.
15	Kungl. Trädgården n:r 4	550,0	omkr. 863: 63	475 000:—	Blanchs Café m. m.
16	byggnader m. m. å	—	—	250 000:—	
17	Kungsträdgården (till Hamngatan)	omkr. 605	—	—	
	Summa	omkr. 54 979,3	—	7 871 000:—	

Fastigheter, vilka föreslås att av *Stockholms stad* överlätas till staten med full äganderätt.

	Fastigheter.	Areal i kvm.	Beräknat värde i kronor		Anmärkningar.
			per kvm.	av hela	
1	Munklägret (invid n:r 4) . . .	omkr. 210	225:—	47 000:—	Utmed Parmmätaregatan.
2	d:o d:o . . .	omkr. 360	125:—	45 000:—	Utmed Eirasjukhusets södra gräns.
3	Bergamotträdet n:r 5	omkr. 210	200:—	42 000:—	Utmed Garnisons-sjukhusets östra gräns vid Hantverkaregatan.
4	byggnader m. m. å	—	—	—	Ingår i tomtvärdet.
5	Pilgatan, del av, att tilläggas n:r 1 o. 2 kv. Bergamotträdet	omkr. 200	125:—	25 000:—	
6	Garvaregatan, del av, att tilläggas kv. Bergamotträdet och Asplunden	omkr. 1 050	100:—	105 000:—	Ingår för närvarande i Garnisons-sjukhusets tomt.
7	Asplunden (invid n:r 2 o. 3) .	omkr. 2 500	165:—	412 000:—	Utmed Norr Mälarstrand och Pilgatan.
8	Nemesis n:r 1, del av	omkr. 2 474,0	600:—	1 484 000:—	Gamla rådhuset.
9	byggnader m. m. å	—	—	628 000:—	
10	Mars n:r 3, 5, del av	omkr. 1 525	omkr. 655: 73	1 000 000:—	Förra rannsaktions-fängelset.
11	byggnader m. m. å	—	—	—	Ingår i tomtvärdet.
12	Rådhusgränden, del av	omkr. 400	500:—	200 000:—	
13	d:o d:o	omkr. 225	500:—	112 000:—	Gamla polishuset m. m.
14	Mars n:r 2, 4	805,1	600:—	483 000:—	
15	byggnader m. m. å	—	—	252 000:—	
16	Myntgränden	omkr. 460	500:—	230 000:—	
17	Strandgatan, del av	omkr. 250	850:—	213 000:—	
Summa		omkr. 10 669,1	—	5 278 000:—	

Rörande denna värdering anförde den från kronans sida utsedde värderingsmannen arkitekten Sjöqvist vidare:

»1. Med hänsyn till att tomtytorna i vissa fall endast angivits approximativt samt att, särskilt beträffande kvarteret Göken, tomtområdena äro av så osedvanligt stor omfattning, torde vid en uppgörelse mellan parterna lämpligen alla områden böra kontrollmätas, nya designationer upprättas samt slutliga värdet fastställas med användande av de respektive à-pris, som framgå ur tabläerna.

2. Beträffande värdet av de byggnader, som måste nedrivras på Kungl. Myntets område, meddelas, att värdet framkommit på så sätt, att kronor 17,200:— upptagits för flyttning av entrépartiet med tillhörande staket samt återstoden, kronor 165,800:—, beräknats utgöra det nuvarande värdet å »Owenska huset» mot Hantverkaregatan. Givetvis skulle en nybyggnad, innehållande motsvarande antal rum, betinga avsevärt högre kostnad.

3. I undertecknads värdering av kvarteret Göken till 3,500,000 kronor ingår icke den mark, som ligger utanför de designerade områdena, ej heller den triangelformiga tomtyta om c:a 1,690 kvm., som är belägen å områdets sydöstliga del och vilken är avsedd att ingå i Norr Mälarstrands gatumark. I värderingen ingår ej heller strand- och vattenrätt. Tomtområdet är beräknat att utnyttjas enligt det av

arkitekterna D. Dahl och P. Hedqvist i februari 1925 uppgjorda stadsplaneförslaget. Som förutsättning för en försäljning till det åsatta priset gäller vidare, att staden själv övertager ordnandet av gator och allmänna platser med beläggning och ledningar, varemot kronan överläter all inom kvarteret befintlig gatumark utan ersättning. Ränteförluster under exploateringstiden drabba även staden.

Däremot har stadens sakkunnige vid värdesättningen till 3 500 000: — kronor utgått därifrån, att hela tomtområdet jämte utfyllningar utöver de designerade ytorna inbegripes i priset, att strand- och vattenrätt tillfaller staden samt att kronan dels överläter all gatumark utan ersättning, dels bidrager med kostnaderna för ordnande av gatubeläggning och ledningar samt dels att skälig reduktion å priset göres för ränteförluster under exploateringstiden.

4. Beträffande värdet av den från Kungsträdgården till Hamngatans vidgning angivna remsan (c:a 605 kvm.) har undertecknad för sin del uppskattat densamma efter ett å-pris av c:a 1 000: — kronor per kvadratmeter, om denna mark skulle försälgas för bebyggande.

Frågan, om detta värde skall läggas till grund för beräkning av den årliga arrendeavgiftens storlek, då marken avses enbart för gatutvidning, har jag icke ingått på.»

Angående vissa tvistigheter mellan kronan och staden rörande rätten till särskilda delar av det föreslagna kanslihusområdet anföra delegerade vidare.

De från stadens och kronans sida nu åvägabragta utredningarna,¹ jämförda med riksarkivets tidigare »Utredning rörande statens mark och tomter i Stockholm», del II, samt de i »Bihang nr 144 till stadsfullmäktiges beredningsutskotts utlåtande och memorial för år 1917» intagna handlingar, ge i kortaste sammanfattning vid handen följande.

Å äganderätten till Mynttorget, i varje fall till de delar därav, som äro belägna närmast kanslihuset, göra såväl kronan som staden anspråk.

Kronans äganderätt till kvarteret Vulcanus bestrides ej av staden.

Kanslikajen norr om kvarteret Vulcanus (fig. x, y, u, v och x å karta VI i Sundbergs utredning) tillhör staden.

Båda parterna göra anspråk på äganderätten till Myntgränden.

Inom kvarteret Mars äger staden den s. k. Olivebladska tomten (fig. q, r, h, l och q å samma karta VI), Guldsmedshuset (fig. h, i, p, o, n, m och h å samma karta VI) samt återstoden av den forna Falkenbergiska tomten (fig. n, k, l, m och n å samma karta VI).

Till Lilla Mynthustomten (jämför fig. q, r, s, t och q eller eventuellt fig. a¹, b¹, c¹, d¹ och a¹ å karta V i Sundbergs utredning) göra såväl kronan som staden anspråk på äganderätten.

Till den norr om kvarteret Mars belägna delen av Kanslikajen göra båda parterna likaledes anspråk på äganderätten.

Rådhusomten (fig. a, b, c, d och a å kartan VI i Sundbergs utredning) äges ostriktigt av staden.

Rådhusgränden ingår till större delen i Rådhusomtens, staden tillhöriga område. I fråga om återstoden av gränden (fig. d, g, f, e och d samt ett område ungefärligen motsvarande utrymmet inom bokstäverna k, i, e, f å karta VI) äro äganderättsförhållandena av den beskaffenhet, att något anspråk från kronans sida icke synes böra resas.

De åberopade gränslinjerna äro ej att betrakta såsom kronans, respektive stadens definitiva pretentionslinjer, utan avse endast att giva en överblick av äganderättsutredningens ungefärliga resultat.

¹ Utredningarna äro utförda från stadens sida av numera docenten Halvar G. F. Sundberg och från kronans sida av advokatfiskalen Sten Grönvall.

Äganderättsutredning.

*Twiste-
områden.*

Av en jämförelse med de verkställda äganderättsutredningarna framgår, att äganderätten till de av staden erbjudna områdena å Lilla Mynthustomten, Myntgränden, Mynttorget och den norr om Mynthustomten belägna delen av Kanslikajen är omstridd. Mellan kronans och stadens representanter hava ingående dryftats förutsättningarna för en uppgörelse, varigenom dessa tvistiga äganderättsfrågor efter ömsesidiga eftergifter skulle kunna bringas ur världen. Med hänsyn likväl till styrkan av de skäl, vardera parten ansett tala för rättmätigheten av kronans respektive stadens anspråk, hava delegerade å ömse sidor nödgats konstatera, att förutsättningar för en förlikning på denna punkt icke förelåg. Parterna hava följaktligen enat sig om att hänskjuta frågan om äganderätten till dessa områden till domstols prövning, dock att den sålunda tillämnade rättegången icke skulle lägga hinder för eller fördröja genomförandet av den plan för kanslihusområdesfrågans lösning, varom parterna eljest enat sig. I detta syfte överenskomts, att, därest staden genom lagakraftigande beslut förklarades för ägare till markområdena i fråga eller del därav, skulle kronan förvärva ifrågavarande mark och därvid till staden utgiva ett köpeskillingbelopp av, vad Lilla Mynthustomten beträffade 655 kronor, vad Myntgränden beträffade 500 kronor, vad delen av Mynttorget beträffade 850 kronor och vad Kanslikajområdet norr om Mynthustomten beträffade 655 kronor, allt för varje kvadratmeter av markområdena i fråga, vartill staden förklarades framför kronan vara ägare, jämte ränta från tillträdesdagen till betalningsdagen.

*Twisten
hänskjutes
till
domstol.*

Frånsett värdet av de omtvistade områdena representera — enligt ovan omförmälda av arkitekten Sjöqvist och kaptenen Eggert verkställda, av delegaterna å ömse sidor godtagna värdering — de av staden till kronan hembjudna fastigheterna och fastighetsdelarna ett sammanlagt värde av 3 527 400 kronor, under det att kronans till staden erbjudna områden betinga ett värde av 3 752 300 kronor.

Skillnaden mellan dessa belopp, kronor 224 900, förklarade stadsrepresentanterna att staden vore villig kontant till kronan utbetala.

Beträffande de omstridda områdena ha, enär dessas utsträckning jämväl är föremål för olika meningar, endast å-prisen kunnat fixeras. Detta har med stöd av herrar Sjöqvists och Eggerts värdering för varje kvadratmeter, till vilken staden framför kronan må befinnas vara ägare, bestämts till här ovan angivna å-pris.

Genom stadens delegerades försorg utarbetades härefter stadsplaneförslag i överensstämmelse med de under förhandlingarna överenskomna tomtgränser inom det tilltänkta kanslihusområdet ävensom beträffande den tillämnade breddningen av Hantverkaregatan.

I fråga om tiden för tillträdet av de å ömse sidor förvärvade fastigheterna hava båda delegationerna enat sig om den 1 oktober 1928 såsom lämplig dag, dock att undantag härifrån borde göras beträffande gamla rådhuset och kronprinsens stall, vilka fastigheter lämpligen borde tillträdas två år efter från någondera sidan skedd tillsägelse, dock icke tidigare än den 1 januari 1932.

Delegerade hava från byggnadsstyrelsen införskaffat beräkningar angående de kostnader, som komma att tillfogas statsverket genom överlåtelsen till staden av den för Hantverkaregatan breddning erforderliga delen av Kungl. Myntets tomt. Å den överlåtna tomtremsan är som bekant det så kallade Owenska huset beläget. Enligt en inom byggnadsstyrelsen verkställd utredning skulle i händelse av husets rivning erforderlig ny byggnad kunna å den återstående delen av tomten uppföras för en kostnad av cirka 300 000 kronor, vartill kommer hyresersättning för lokaler åt myntverket under byggnadstiden, enligt samma utredning beräknad till 21 000 kronor. Möjlighet syntes emellertid förefinnas att genom flyttning av huset utan nedrivning bevara den nuvarande byggnaden med dess kulturhistoriska värde och samtidigt avsevärt nedbringa kostnaderna. Enligt ett till byggnadsstyrelsen av Aktiebolaget Skånska Cementgjuteriet utan förbindelse avgivet anbud beräknas en sådan förflyttning kunna äga rum för en kostnad av cirka 150 000 kronor.

Den ekonomiska innebörden av det utav kanslihusdelegerade överlämnade förslaget till avtal belyses av följande tablå, som uppgjorts med stöd av de verkställda värderingarna men med iakttagande av de ändringar i arealuppgifterna, som föranledas av utredningar, verkställda efter den skedda värderingen:

Fastigheter, vilka föreslås att av Kungl. Maj:t och kronan överlåtas till Stockholms stad med full äganderätt.

1:o)	Brandklipparen nr 1, 2 262,6 m ² å 1 150: — kr.	2 600 000: — kr.
2:o)	Munklägret nr 1, omkr. 485 m ² å 300: — kr.	145 500: — ,
	» » » , ersättning för byggnader å	183 000: — ,
3:o)	» » 4, omkr. 373 m ² å 275: — kr.	102 600: — ,
	» » » , ersättning för byggnader å	11 000: — ,
4:o)	Päronträdet nr 3, 1 144,4 m ² å omkr. 174,76 kr.	200 000: — ,
5:o)	» » 2, 3 086,8 » » » 92,33 »	285 000: — ,
6:o)	Bergamotträdet nr 1 o. 2, omkr. 586 m ² å 200: — kr.	117 200: — ,
7:o)	Vulcanus nr 1, omkr. 127 m ² å 850: — kr.	108 000: — ,
8:o)	Av lilla Mynthustomten, att utläggas till gata, 47 m ² , eventuellt 123 m ²	—
		Summa 3 752 300: — kr.

Av det under 7:o upptagna beloppet skulle staden, så snart kanslihuset uppförts, återfå $\frac{1}{4}$ eller 27 000 kronor.

Fastigheter, vilka föreslås att av Stockholms stad överlåtas till Kungl. Maj:t och kronan med full äganderätt.

1:o)	Mars n:r 2 o. 4, omkr. 815 m ² à 600 kr.	489 000: — kr.
»	» » » , ersättning för byggnader å	252 000: — »
2:o)	» » 3 o. 5, delar av, omkr. 800 m ² à 655: — kr.	524 600: — »
3:o)	Nemesis n:r 1, delar av, omkr. 2 560 m ² à 600: — kr.	1 536 000: — »
»	» » » , ersättning för byggnader å	628 000: — »
4:o)	Strandremsan vid Kanslihuset, omkr. 115 m ² à 850 kr.	97 800: — »
5:o)	Staden betalar kontant	224 900: — »
		Summa 3 752 300: — kr.

Därjämte skulle staden till arkadanordningen i kanslihuset bidraga med 95 000 kronor.

Av den under 2:o) upptagna marken skulle beträffande 38 m², med ett värde av 24 900 kronor, genom rättegång avgöras, huruvida marken tillhörde staden eller kronan.

Det ungefärliga värdet av de markområden, vilka enligt kanslihusdelegerades förslag till kontrakt beträffande markbyte vid kanslihuset m. m. äro föremål för tvist rörande äganderätten, framgår av följande tablå, vari tillämpats de i kontraktet fastställda å-prisen per kvadratmeter. Då kronan och staden äro av olika mening beträffande omfattningen av Lilla Mynthustomten, hänföra sig siffrorna till höger till kronans och siffrorna till vänster till stadens beräkningar av Lilla Mynthustomtens areal.

	<i>Enligt stadens beräkning.</i>		<i>Enligt kronans beräkning.</i>	
Lilla Mynthustomten .	omkr. 740 m ² à 655:—	484 700 kr.	omkr. 776 m ² 508 300 kr.	
Myntgränden, del av .	452 , , 500:—	226 000 ,	452 , , 226 000 ,	
Mynttorget, del av . .	18 , , 850:—	15 300 ,	18 , , 15 300 ,	
Kanslikajen, del av . .	45 , , 655:—	29 500 ,	9 , , 5 900 ,	
Område som hör an- tingen till Lilla Mynt- hustomten eller till tomten n:r 3 i kv.				
Mars	38 , , 655:—	24 900 ,	38 , , 24 900 ,	
Summa		780 400 kr.		780 400 kr.
Kronan avstår enligt avtalet till gatumark av Lilla Mynthus- tomten	123 m ² à 655:—	80 600 ,	47 m ² 30 800 ,	
Summa		861 000 kr.		811 200 kr.

*Kronans
fastighets-
kommission
den 11 okto-
ber 1926.*

Över kanslihusdelegerades förslag avgav kronans fastighetskommission av år 1925 yttrande den 11 oktober 1926, varvid kommissionen anförde:

Kronans fastighetskommission är ense med kanslihusdelegerade därom, att det ur alla synpunkter lämpligaste läget för en ny kanslihusbyggnad är det av delegerade förordade området mellan Mynttorget—Myntgatan—Rådhusgränd—Kanslihuskajen. Delegerades utredning har också visat, att med den utformning av sagda områdes gränser, som förslagsavtalet med staden innebär, å området kan uppföras ett byggnadskomplex, inrymmande samtliga departement med undantag av utrikes- och försvarsdepartementen. Kommissionen anser vidare i likhet med delegerade och vad riksdagen år 1902 uttalat, att sistnämnda två departement icke behöva inrymmas i samma komplex som övriga departement, samt förty kunna, utan större olägenhet, förbli i de åt dem nu upplåtna lokalerna.

Kommissionen har däremot icke kunnat stanna i samma mening som delegerade i vad angår lämpligheten av, att kronan skulle från staden förvärva och till allmän lokalreserv för de i det egentliga kanslihuskomplexet inrymda departementen avsätta fastigheten i kvarteret Nemesis, stadens gamla rådhus.

Kommissionen har haft att utgå från, att stadens erbjudande till kronan att förvärva ifrågakvarande fastighet vilar på den förutsättningen, att fastigheten oundgängligen erfordrades för lösningen av kanslihusproblemet samt att staden, ehuru densamma själv livligt önskade behålla fastigheten, likväl, för att tillmötesgå kronan, icke velat vägra att överlåta fastigheten å kronan. Om man därför, i likhet med vad kommissionen här nedan vill närmare utveckla, anser ett förvärv av rådhusfastigheten icke vara nödvändigt för en tillfredsställande lösning av kanslihusfrågan, håller kommissionen för sin del före, att kronan icke heller bör använda sig av stadens, från en annan utgångspunkt gjorda erbjudande att å kronan överlåta rådhusfastigheten.

Beträffande behovet av rådhusfastigheten för en tillfredsställande lösning av kanslihusfrågan har kommissionen ovan uttalat sin anslutning till kansli-

husdelegerades förslag, att utrikes- och försvarsdepartementen icke skulle inrymmas i det tilltänkta kanslihuskomplexet utan fortfarande vara förlagda till de dem nu anvisade lokalerna. Förvärvet av rådhusfastigheten skulle då vara motiverat av att densamma, i enlighet med vad kanslihusdelegerade förmenat, erfordrades som lokalreserv för de till det egentliga kanslihuskomplexet förlagda departementen. Kommissionen har vid bedömandet av detta spörsmål till en början uppmärksammat, att i det utarbetade förslaget till ny kanslihusbyggnad för de däri inrymda departementen redan avsatts reservrum till ett sammanlagt antal av 42 å 48 stycken med en golvareal av sammanlagt c:a 760 kvadratmeter. Vidare har i förslaget för sådana byråer och tjänster inom Kungl. Maj:ts kansli, som enligt innevarande års riksdagsbeslut skola indragas, samt sådana byråer eller tjänster, vilka vid det grundläggande förslagets utarbetande varit ifrågasatta men aldrig blivit beslutade, avsatts rum till ett antal av c:a 50 stycken med en golvareal av sammanlagt c:a 1 050 kvadratmeter. Tillsammans förefinnes alltså enligt nuvarande förhållanden en lokalreserv inom det föreslagna komplexet av c:a 92 å 98 rum, med en golvareal av sammanlagt c:a 1 800 kvadratmeter, motsvarande lokalbehovet för två medelstora departement. Då hela den för departementen avsedda golvarealen utgör 10 355 kvadratmeter, och härav blott c:a 8 550 kvadratmeter erfordras för kansliets nuvarande personal, skulle alltså reservlokaler motsvara mer än 20 procent av den för närvarande erforderliga golvarealen.

Kommissionen anser med hänsyn härtill utredningen hava visat, att de i det egentliga kanslihuskomplexet inrymda departementens behov av lokalreserv för överskådlig framtid kan fullt tillfredsställande tillgodoses inom sagda komplex, och att det sålunda ej är påkallat att nu försäkra sig om ytterligare lokalreserv för dessa departement. Kommissionen anser också, att, även om man ej delar kommissionens sistangivna ståndpunkt, tillräcklig utredning likväl icke förebringats därom, att denna eventuellt behövliga ytterligare lokalreserv ej med större fördel kunde ernås genom kanslihuskomplexets utvidgning söderut än, som rådhusförslaget innebär, västerut.

Kommissionen anser sig på grund av det ovan anförda icke kunna tillstyrka ett antagande från kronans sida av det föreliggande förslagsavtalet i oförändrad form. Ytterligare skäl för detta avstyrkande har kommissionen funnit däri, att å ena sidan statsverkets kostnader för dessa tjänstelokaler inom den nuvarande gamla rådhusbyggnaden skulle ställa sig avsevärt högre, än en nybyggnad med motsvarande rumsantal och tillhörande tomt inom ifrågasvarande del av staden kan antagas betinga, samt å andra sidan ett utvinnande av ytterligare lokaler å denna fastighet ej kan ifrågakomma, enär nuvarande byggnader enligt avtalet icke skulle få undergå någon väsentlig ändring.

Kommissionen delar till fullo åsikten därom, att Stockholms gamla rådhus bör bevaras såsom ett kulturhistoriskt monument, men finner det naturligt, om Stockholms stad bibehålles vid sin rätt och möjlighet att själv taga en pietetsfull omvårdnad om denna märkliga och med stadens historia så intimt förbundna byggnad.

Då kommissionen i enlighet med det ovan anförda anser sig icke kunna tillstyrka ett antagande i oförändrad form av det föreliggande förslagsavtalet, får kommissionen tillika hemställa, att, därest Eders Kungl. Maj:t finner vad kommissionen ovan anført vara värt beaktande, Eders Kungl. Maj:t ville föranstalta om upptagandet av fortsatta underhandlingar mellan kronan och staden om förvärv av den staden tillhörande mark, som skulle erfordras för uppförandet av nytt kanslihus å ovan antydda område mellan Mynttorget—Myntgatan—Rådhusgränd—Kanslihuskajen. Kommissionen vill därvid framhålla, att

enligt kommissionens åsikt några betänkligheter mot överlåtande å staden i förevarande sammanhang av den kronan tillhöriga mark, som kronan enligt det föreliggande förslagsavtalet skulle avstå till staden, icke kunna anses möta. Givetvis måste emellertid, om kronan finnes ej böra förvärva gamla rådhusfastigheten *samt* några större kontanta belopp anses ej böra av någondera parten utgivas vid dessa ömsesidiga markförvärv, antingen staden avstå från förvärvet av någon eller några av de fastigheter, staden enligt det föreliggande avtalet skulle erhålla, eller ock staden till kronan avstå annan eller andra fastigheter till ett värde, ungefärligen svarande mot det i nyssnämnda avtal för rådhusfastigheten beräknade. Vilkendera utväg, som bör väljas, kan tydligtvis bliva klarlagd endast genom sådana fortsatta underhandlingar mellan kronan och staden, som kommissionen i enlighet med vad ovan anförts finner sig böra förordna.

Kommissionen håller också före, att vid dessa underhandlingar allvarliga ansträngningar änyo böra göras i syfte att de tvistefrågor mellan kronan och staden, som enligt det uppgjorda förslagsavtalet skulle hänvisas till domstolsavgörande, skulle kunna i stället lösas genom en godvillig överenskommelse.

*Byggnadsstyrelsen den
15 oktober
1926.*

I yttrande den 15 oktober 1926 anförde därefter byggnadsstyrelsen följande: Med anledning av fastighetskommissionens ovan återgivna uttalande, att departementens behov av lokalreserv kunde fullt tillfredsställas tillgodoses inom det egentliga kanslihuskomplexet utan att rådhuset förvärvades, vill styrelsen endast framhålla, att den av kommissionen angivna lokalreservens storlek, 92 å 98 rum, torde vara något högt beräknad. Enligt vad från kommunikationsdepartementet uppgivits, synes man nämligen vid beräkningen av antalet indragna tjänster inom departementen icke kunna räkna med motsvarande minskning av antalet tjänsterum. Medan kommissionen beräknar en av tjänstindragningar uppkommen reserv till omkring 50 rum, läser sålunda, att döma av de uppgifter, som lämnats byggnadsstyrelsen, försiktigheten bjuda att räkna med en dylik reserv av allenast omkring 30 rum. Styrelsen vill emellertid härvid betona, att den särdeles korta tid, styrelsen haft till sitt förfogande för avgivande av detta utlåtande, icke gjort det möjligt för styrelsen att, såsom styrelsen önskat, härom förebringa en mera noggrann utredning.

Även efter någon inskränkning i den av fastighetskommissionen angivna lokalreserven torde denna dock vara så pass omfattande, att ett behov av förvärv för kronans räkning av rådhuset för vinnande av erforderliga reservutrymmen för Eders Kungl. Maj:ts kansli näppeligen kan sägas för närvarande föreligga.

Utan att frångå byggnadsstyrelsens tidigare uttalade uppfattning att vid framtida behov den naturliga utvidgningen av byggnaden för Eders Kungl. Maj:ts kansli måste anses böra ske västerut genom anlitande av det gamla rådhuset, allra helst därigenom med fördel kan vinnas kommunikation mellan i komplexet i sin helhet förlagda avdelningar av kansliet, anser byggnadsstyrelsen dock, med hänsyn såväl till den, efter vad styrelsen för närvarande kan bedöma, fullt betryggande lokalreserv, som står att vinna inom en å kvarteren Mars och Vulcanus uppförd kanslibyggnad, som ock till den höga kostnad, som ett förvärv av rådhuset otvivelaktigt skulle betinga, ett dylikt förvärv för statsverkets räkning för närvarande och i detta sammanhang icke vara av behovet påkallat.

*Kungl.
Maj:ts 15
oktober 1926.*

Vid ärendets föredragning i statsrådet den 15 oktober 1926 redogjorde statsrådet och chefen för kommunikationsdepartementet, efter gemensam beredning med statsrådet och chefen för finansdepartementet, till en början för vad som dittills förekommit i ärendet samt anförde därefter för egen del följande:

»Någon meningsskiljaktighet därom, att ett nytt kanslihus bör förläggas å området mellan Mynttorget—Myntgatan—Rådhusgränd—Kanslikajen har icke i de i ärendet föreliggande utlåtandena framkommit. Det förslag till detta områdes gestaltning i stadsplanetekniskt avseende, som kanslihusdelegerade framlagt, torde även, sett i samband med förhandlingarnas resultat i övrigt, vara från kronans sida godtagbart.

I fråga om förvärv av gamla rådhuset föreligger däremot en bestämd meningsskiljaktighet, grundad på olika uppfattningar angående det lokalbehov, som genom det nya kanslihuset bör tillgodoses. I detta avseende synes mig uppenbart, att ett förvärv för statens räkning av denna byggnad endast bör ske, för såvitt ett trängande behov därav föreligger. Gamla rådhuset har under avsevärd tid utgjort en av huvudstadens centrala kommunala byggnader och ideella skäl torde starkt tala för att detta betydande kulturminnesmärke allt fortfarande förblir i stadens ägo. Uppenbarligen kan ej heller en byggnad av den kulturhistoriska betydelse, som rådhuset äger, i statens hand underkastas några mera betydande förändringar, vilket även i avtalsförslaget förutsatts. Dess omdaning till lämpliga ämbetslokaler för statsverket torde därför bliva en svårlöst och kostsam uppgift. Vad slutligen angår kravet på lokalutrymme inom det nya kanslihuset, så synes en avvikelse från det ursprungliga programmet därutinnan, att ett större departement, exempelvis försvarsdepartementet, icke finge sina lokaler förlagda i omedelbart sammanhang med övriga departement icke behöva innebära någon olägenhet av avgörande betydelse, då lokaler för ett dylikt departement redan nu finnas i närheten av kanslihuset. Beträffande åter den erforderliga lokalreserven, så framgår det av den av kronans fastighetskommission och byggnadsstyrelsen verkställda utredningen, att sådan reserv i skälig omfattning kan påräknas inom det ifrågasatta nya kanslihuset, utan att gamla rådhusets utrymmen härför behöva tagas i anspråk.

Vid nu anförda förhållanden synas tillräckliga skäl icke föreligga för fullföljande av förslaget, att kronan skulle förvärva gamla rådhuset jämte därtill hörande tomt. Då emellertid förevarande förslag till överenskommelse med staden är byggt på denna förutsättning, erfordras uppenbarligen vidtagande av sådana jämkningar i avtalsförslaget, som kunna föranledas av rådhusets kvarblivande i stadens ägo. I likhet med fastighetskommissionen finner jag däremot hinder icke föreligga, att de fastigheter, som i förslaget förutsättas, övergå från kronan till staden, därest sådant från stadens sida anses önskvärt. Angående det vederlag, som i sådant fall bör av staden lämnas i stället för gamla rådhuset, kan jag nu icke yttra mig i annan mån än att av en blivande undersökning får bero, huruvida detta vederlag bör lämnas i annan, för kronan lämplig fastighet eller i penningar.

Ovan omförmälda jämkning i avtalet förutsätter givetvis upptagande av fortsatta förhandlingar med representanter för Stockholms stad. Dessa underhandlingar, vilka torde böra med all skyndsamhet igångsättas och bedrivas, synas för kronans räkning böra föras av kronans fastighetskommission av år 1925.

På grund av vad sålunda anförts hemställer jag, att Kungl. Maj:t måtte uppdraga åt kronans fastighetskommission av år 1925 att i enlighet med vad ovan angivits skyndsamt upptaga fortsatta underhandlingar med representanter för Stockholms stad rörande vissa i samband med frågan om nybyggnad för Kungl. Maj:ts kansli stående spörsmål.»

Med bifall härtill uppdrog Eders Kungl. Maj:t åt kronans fastighetskommission att i enlighet med vad i ämnet anförts till statsrådsprotokollet över kommunikationsärenden för samma dag, skyndsamt upptaga fortsatta under-

handlingar med representanter för Stockholms stad rörande vissa i samband med frågan om nybyggnad för Kungl. Maj:ts kansli stående spörsmål.

De av kommissionen verkställda underhandlingarna och deras resultat. Med anledning av de sålunda lämnade direktiven har kronans fastighetskommission upptagit underhandlingar i ämnet med särskilda, av stadskollegiet i Stockholm utsedda delegerade för Stockholms stad. Dessa delegerade hava utgjorts av borgarråden H. Sandberg och Yngve Larsson samt direktören, f. borgarrådet C. Juhlin Dannfelt.

Området för det blivande kanslihuset. Det mellan kommissionen och stadens delegerade därvid träffade och till Eders Kungl. Maj:t nu överlämnade avtalet innebär beträffande fixerandet av området för det blivande kanslihuskomplexet i huvudsak ingen annan ändring i förhållande till vad kanslihusdelegerade på sin tid föreslogo än att, i enlighet med de av Eders Kungl. Maj:t meddelade direktiven, stadens gamla rådhus icke skall ingå i komplexet. Därutöver har endast skett en mindre jämkning, föranledd av stadens önskan att något vidga Rådhusgränden. Jämkningsen innebär, att av det nuvarande kvarteret Mars en smal remsa om 80 kvadratmeter, sträckande sig utmed hela kvarterets längd, utlägges till Rådhusgränden, varemot kvarteret utmed Kanslikajen ökas med en smal kil om 95 kvadratmeter.

Överlåtelse av all stadens rätt till kanslihusområdet. Avtalet innebär vidare beträffande det sålunda bestämda området för nya kanslihuset, att staden åt kronan avstår *all* den rätt, som staden äger till mark inom området. Då såväl kronan som staden gjort anspråk å rätten till vissa delar av området, innebär alltså avtalet i denna del, att parterna förlikningsvis bilagt dessa tvistigheter. Den därvid träffade förlikningen omfattar emellertid biläggande av ett komplex tvister mellan kronan och staden, avseende *dels* denna mark inom området för det blivande kanslihuset, *dels* viss sagda område angränsande mark, *dels* kvarteret Argus tomterna nr 3 och 7, *dels* ock slutligen vissa områden å Kungsholmen. En närmare redogörelse för dessa tvistigheter och det biläggande av desamma, detta avtal innebär, lämnas här nedan; och får kommissionen alltså i detta sammanhang endast hänvisa till denna redogörelse.

Likviden för de förvärfvade rådena. Vid bestämmandet av *likvidbeloppet* för den mark, vartill staden å kronan sålunda avstått sin rätt, hava parterna enat sig om att godtaga de värden, vilka ligga till grund för det av kanslihusdelegerade upprättade avtalet, med de modifikationer beträffande omtvistad mark, som den därom träffade förlikningen innebär. Jämväl beträffande ifrågavarande värden kommer här nedan att lämnas en redogörelse, vartill kommissionen i detta sammanhang får hänvisa.

Sättet för likviden av det sålunda bestämda likvidbeloppet har i det nu föreliggande liksom kanslihusavtalet ansetts böra anordnas så, att likviden för den mark kronan förvärfvade utginge icke i penningar utan i sådan mark, som staden önskade förvärva och som kronan lämpligen kunde överlåta. I den mån staden därvid erhöile mark till ett värde, överstigande vad kronan hade att erlägga, borde staden erlägga skillnaden i penningar.

Kronans bytesobjekt. Vid underhandlingarna hava parterna varit ense om, att kronan först och främst skulle å staden överlåta de fastigheter och fastighetsdelar, vilka kronan enligt det av kanslihusdelegerade uppgjorda avtalet skulle överlåta å staden, samt att dessa fastigheter och fastighetsdelar därvid skulle i detta avtal ingå med de i det av kanslihusdelegerade uppgjorda avtalet beräknade värdena. Ifrågavarande fastigheter utgöras av:

dels den mark av kvarteret Vulcanus, som skulle utläggas till Myntgatan.
dels fastigheten nr 1 i kvarteret Brandklipparen (Kronprinsens stall),
dels tomterna nr 2 och 3 i kvarteret Pärönträdet å Kungsholmen,

dels ock slutligen de delar av fastigheterna nr 1 och 4 i kvarteret Munklägret (Myntet respektive Eira) samt nr 1 och 2 i kvarteret Bergamotträdet (del av Garnisonssjukhusfastigheten), vilka staden önskade förvärva för breddning av Hantverkaregatan.

Vid underhandlingarnas fortsatta bedrivande funno emellertid parterna skäl att i förevarande sammanhang söka ernå dels en lösning av frågan om framdragandet av Norr Mälarstrand med flera stadsplanefrågor rörande kronans tomter å Kungsholmen, dels ock en reglering av de kronans tomter, vilka äro belägna mellan Hantverkaregatan och Norr Mälarstrand, sådan denna sistnämnda redan utlagts eller tänkts utdragen, ävensom ett biläggande av vissa tvister mellan staden och kronan rörande dessa tomter.

Kommissionen övergår därför nu till en redogörelse för de tvistigheter mellan kronan och staden beträffande vissa stadsplanefrågor rörande kronans fastigheter å Kungsholmen, vilka sålunda ansetts kunna ifrågakomma till lösning i förevarande sammanhang.

II. Kungsholmsfrågorna.

Dessa frågor åsyfta i första hand fastställandet av stadsplan eller stadsplaner, varigenom dels Hantverkaregatan skulle vidgas även utmed vissa kronan tillhöriga tomter invid denna gata, dels ock Norr Mälarstrand skulle framdragas förbi eller genom kronans tomter inom kvarteren Asplunden (Garnisonssjukhuset) och Göken (Svea ingenjörkårs gamla tomt). Ovan har redogjorts för, hurusom det nu träffade avtalet innefattar överlåtelse å staden av den kronans mark, som skulle erfordras för Hantverkaregatans breddning. Vad där-efter angår övriga nu ifrågavarande stadsplanefrågor rörande kronans tomter å Kungsholmen må erinras följande.

Genom nådigt brev den 10 december 1880 fastställdes den första egentliga stadsplanen för Kungsholmen. Från fastställelse undantog Kungl. Maj:t emellertid »— — — de gator och gatudelar, vilka blivit ifrågasatta att dragas över eller eljest beröra Oss och kronan tillhörig mark — — —». Detta innebar, *dels* att *Norr Mälarstrand* ej fick framdragas utmed de kronan tillhöriga fastigheterna i kvarteren Glasbruket (Karolinska institutet), Bryggaren (Myntet och Eira), Asplunden (Garnisonssjukhuset) och Göken (ingenjörskårens tomt), *dels* att ifrågasatt vidgning av Hantverkaregatan ej tilläts vid de delar av kvarteren Glasbruket och Bryggaren samt kvarteren Bergamottträdet och Körsbärsträdet (Garnisonssjukhuset), som tillhörde kronan, *dels* att ifrågasatt vidgning av *Parmmätaregatan* och *Pilgatan* ej fick ske vid de delar av kvarteren Bryggaren (Eira) samt Bergamottträdet och Asplunden (Garnisonssjukhuset), som tillhörde kronan, *dels* slutligen att den i kvarteret Körsbärsträdet belägna gamla Fabriksgränden och den i kvarteret Göken belägna Jaktvarvsgränden ej skulle få igenläggas.

På grund av särskilda framställningar från dåvarande överintendents-ämbetet och från stadsfullmäktige medgav emellertid Kungl. Maj:t genom nådiga brev den 25 maj 1885 och den 26 mars 1887 under vissa villkor utläggning av den av stadsfullmäktige år 1880 beslutade strandgatan utanför kvarteren Glasbruket och Bryggaren, varigenom staden alltså fick möjlighet att utlagga Norr Mälarstrand, från öster räknat, fram till garnisonssjukhusets tomt i kvarteret Asplunden. Villkoren voro bland annat att den fastställda stadsplanen skulle få »träda i verket» endast »i den mån sådant utan förmämande av kronans eller enskild rätt kan ske».

Åren 1892 och 1905 fastställdes viss förflyttning och vidgning av Norr Mälarstrand söderut, varvid dock gjordes samma förbehåll beträffande kronans mark, som vid fastställelsen den 10 december 1880 av stadsplanen för Kungsholmen.

Sedermera antogo stadsfullmäktige den 30 juni 1911 förslag till ändring av stadsplanen för de delar av Kungsholmen, som äro belägna mellan Kungsholmstorg, Norr Mälarstrand, Fridhems- och Hantverkaregatorna. Fullmäktige hemställde, att Eders Kungl. Maj:t, därest ej fastställelse av planen i oförändrat skick kunde erhållas, ville fastställa densamma med undantag för kronans mark inom området. Eders Kungl. Maj:t avslog emellertid genom beslut av den 29 september samma år på grund av överintendentsämbetets erinringar framställningen i dess helhet.

Sedan sålunda detta stadsplaneförslag tillsvidare förfallit, fann staden det angeläget att få framdraga Norr Mälarstrand å delen förbi kvarteret Asplunden — Garnisonssjukhusets tomt — för att därmed kunna förbinda de redan ordnade delarna av sagda gata på vardera sidan av sistnämnda kvarter, vari-

genom strandgatan kunde utföras västerut till Polhemsgatan. Genom beslut den 18 oktober 1915 antogo stadsfullmäktige uppgjort förslag till stadsplan för Norr Mälarstrand framför kvarteret Asplunden.

Innan yttranden från vederbörande myndigheter hunnit avgivas över denna framställning, beslöto stadsfullmäktige vid sammanträde den 15 november 1920 antaga ett nytt stadsplaneförslag, avseende hela västra delen av Norr Mälarstrand mellan Kungsholmstorg och Rålambstorg samt delar av S:t Eriksgatan och Polhemsgatan.

Med anledning av vissa utav byggnadsstyrelsen framställda erinringar mot förslaget beslöto stadsfullmäktige vid sammanträde den 23 maj 1921 antaga ett nytt stadsplaneförslag, omfattande västra delen av Norr Mälarstrand mellan Kungsholmstorg och Rålambstorg samt delar av S:t Eriksgatan, Jaktvarvsgränden och Polhemsgatan, vilket förslag angivits å en av stadsplanenämnden år 1921 upprättad med Pl. 192 betecknad karta med därtill hörande, den 25 april 1921 dagtecknad beskrivning av följande innehåll: Förslaget avsåge utläggande av ett 78 meter brett hamnplan från Kungsholmstorg till Rålambstorg. Den i förhållande till tidigare förslag större bredden motiverades av ökade krav för hamnrörelsen. Den yttre delen av detta hamnplan vore avsedd att användas för sagda hamnrörelse och den inre delen *dels* för införande av en spårvägslinje från Bromma till Tegelbacken och *dels* för en trafikgata, avsedd att från Hantverkaregatan avlasta genomgående och tyngre trafik. Trafikgatan, vars bredd vore föreslagen till 18 meter, vore delvis belägen i ett högre plan, vilket förlagts så, att blivande uppfartsgator till kvarteret Göken kunde erhålla tillfredsställande profiler. Med denna höjning av profilen för trafikgatan följde även att profilerna för norra delen av Rålambstorget samt S:t Eriksgatan, Jaktvarvsgränden och Polhemsgatan ändrades i sina angränsande delar.

I yttrande den 14 juni 1922 anförde byggnadsstyrelsen:

Då det föreliggande stadsplaneförslaget endast omfattar den utfyllda strandgatan men icke medtager eller ens utredningsvis angiver, huru intill liggande byggnadskvarter skola utformas, har byggnadsstyrelsen visserligen känt sig tveksam inför ett tillstyrkande av dess fastställande, men, då i stadsfullmäktiges skrivelse stadens beredvillighet att senare tillmötesgå de fordringar, som från statens sida kunde göras, särskilt betonats, då vidare numera ett påtagligt skäl för Norr Mälarstrands utläggande i hela dess längd kan anses hava från stadens sida förebragts i form av ett förslag till Brommaspårvägens förläggande till nämnda strandgata, och då lämpligaste lösningen av denna trafikfråga, såsom ovan angivits, synes vara en angelägenhet av vital betydelse för Stockholm, anser sig byggnadsstyrelsen dock på grund av berörda förhållanden böra i underdånighet tillstyrka nädig fastställelse av stadsplaneförslaget.

Kammaradvokatfiskalsämbetet anförde emellertid i utlåtande den 6 december 1923 i huvudsak följande.

Den utformning den ifrågakommande stadsplaneregleringen nu fått är icke sådan, att densamma kan av kronan — såsom ägare av vissa fastighetskomplex inom nämnda kvarter — godtagas. Till en början måste en anmärkning riktas mot den föreslagna s. k. rampen utanför kvarteren Körsbärsträdet och Göken. Även om ur stadsplanesynpunkter rampen för stadens myndigheter synes önskvärd, måste dess tillvaro, särskilt i planens nuvarande utformning utan direkta genomgångar från det lägre hamnplanet genom rampen och till bakomliggande kvartersmark, för denna mark medföra ekonomiska skador. Denna mark torde icke kunna ekonomiskt tillgodogöras annat än om blivande husbyggnader därstädes förses med, givetvis relativt dyrbara, källar- och lagerlokaler av samma höjd som rampen. Tomternas an-

Invändningar från kronans sida.

vändbarhet för olika bebyggande inskränkes sålunda i yttersta grad och byggnads-sättet därstädes måste förutsätta osedvanligt stora kostnader för grunden och souter-rainen, samtidigt som räntabiliteten å nedlagt kapital torde bliva rätt osäker.

För den skada, som sålunda och eljest genom rampen uppkommer för kronan såsom ägare till bakom densamma liggande tomtmark, synes kronan icke kunna utfå ersättning med stöd av 1 kap. 30 § fastighetsbildningslagen.

En annan anmärkning av ännu mycket mer avgörande art måste riktas mot det föreliggande förslaget. En mobilisering av områdena mellan S:t Eriksgatan-Hant-verkaregatan-Kungsholmstorg-Mälaren för sådana ändamål, som en stadsplan avser att tillgodose, kräver uppenbarligen en betydligt grundligare omreglering av området än som skulle ernås med det nu föreliggande förslaget. Samtliga berörda nuvarande kvarter med däri insprängda gränder måste undergå en rätt så betydande omreglering, innan tomtmarken kan av ägarna exploateras och tillgodoföras stadens behov av byggnadsmark. Därest en stadsplaneändring rörande området i fråga inskränktes i enlighet med det föreliggande förslaget, skulle, i stort sett, av de föreliggande problemen endast lösas de, vilkas lösande för stadens del skulle medföra vinst, medan alla de, vilkas lösning fordras ur fastighetsägarnas intres-sen, lämnas alldeles obeaktade. Någon möjlighet för fastighetsägarna att därefter, annat än om och på villkor staden finner gott föreskriva, få fram den omreglering, som obestriddligen utgör en förutsättning för kvartersmarkens exploatering, finnes ej med nuvarande lagstiftning. Kronan skulle med all säkerhet se sig här för-satt i samma tvångsläge som det, vari staden på sin tid försatte kronan vid den av årets statsrevisorer omnämnda exploateringen av vissa Djurgårdsområden. De missförhållanden, vilka statsrevisorerna vänt sig mot, kunna befaras uppkomma i minst lika hög grad beträffande förevarande område, därest detsamma reglering ej sker i *ett enda sammanhang*. Erfarenheten har givit vid handen, att, om så ej sker, utan regleringen av de efter hamnplanens utläggande återstående delarna av nu ifrågavarande kvarter blir helt beroende av staden, staden såsom villkor för ett medgivande av stadsplan kan befaras komma att uppställa villkor, som icke kunna anses rimliga.

En dylik stadsplaneuppgrörelse kan dock icke i ett fall som det föreliggande, *omreglering av ett äldre stadsplaneområde*, anses rimlig. Enligt stadsplanelagen är tomtägare endast skyldig ersätta gatumarken (respektive tillsläppa densamma) i viss omfattning. Jämlikt äldre bestämmelser för Stockholms stad skulle fastighets-ägarna svara för bland annat gatuläggning. Men genom Kungl. Maj:ts fastställelse av s. k. likställighetsöverenskommelse befriades fastighetsägarna från de dem sär-skilt åliggande avgifterna *emot erläggande av visst vederlag*, den s. k. fastighets-skatten, varefter det åligger staden att bestrida kostnaderna för gatuankläggning och gatuunderhåll med i vanlig ordning utdebiterade medel. Då sålunda de offent-ligrättsliga bestämmelserna i ämnet icke medgiva, att detta besvär lägges å tomt-ägarna, synes det föga rimligt, om stadens ovillkorliga veto i avseende å stadsplans antagande skulle få utnyttjas till att framtvinga ett övervältrande, genom ett s. k. stadsplaneavtal, av detta besvär å tomtägarna, som en gång fått friköpa sig därifrån — särskilt då man betänker, att övriga tomter inom stadens äldre delar därigenom skulle komma i ett så väsentligt och oförtjänt bättre läge.

Att, för att bereda Stockholms stad möjlighet att å kronan övervältra kostnaderna för regleringen av ifrågavarande områden, nu inskränka stadsplaneregleringen att omfatta endast den för *staden* åtrådade delen av regleringen, synes ämbetet sålunda icke rimligt. Det skulle också vara i strid med städse iakttagen praxis om, på sätt förslaget innebär, endast en del av regleringsproblemet löses, men däremot den obestriddligen nödvändiga omregleringen av det stora, bakomliggande området uppskjutes att lösas för sig.

Slutligen måste framhållas, att, om förberörda ramp fastställes, byggnaderna ut-med Norr Mälarstrand och tillgränsande gator ju givetvis måste uppföras så, att

utgången ifrån husen lägges i rampens, respektive de tillgränsande gatornas nivå. Men nu förefinnes intet beslut från stadens sida om, när rampen skall komma till utförande.

Då i enlighet med det förestående ämbetet funnit det föreliggande förslaget innebära dels direkta skador för kronan, för vilka ersättning ej kan utkrävas enligt gällande fastighetsbildnings- eller annan lag, dels icke löser hela det föreliggande regleringsspörsmålet, varigenom kronan skulle avhändas alla garantier att få sina fullt ut lika rättmätiga intressen som stadens tillgodosedda, bestrider ämbetet å kronans vägnar, att det föreliggande förslaget må vinna nådig fastställelse.

Av det förestående torde framgå, i vilken riktning enligt advokatfiskalsämbetets mening lösningen av de föreliggande omregleringsfrågorna bör sökas. Staden bör framlägga ett förslag till sådan fullständig omreglering av hela ifrågavarande område, som förslaget av år 1911 i princip åsyftade. I den mån rampen å Norr Mälarstrand bibehålles eller det nya förslaget eljest giver tillräcklig anledning, bör vidare staden träffa överenskommelse med vederbörande tomtägare angående reglering av sådana genom rampen eller liknande anordningar uppkommande skador, för vilka fastighetsägarna ej med stöd av gällande fastighetsbildnings- eller annan lag kunna utfå ersättning.

Den 29 februari 1924 meddelade Eders Kungl. Maj:t följande beslut:

Det av stadsfullmäktige den 23 maj 1921 antagna stadsplaneförslaget innefattade icke någon lösning av spörsmålet om utformningen av de byggnadskvarter, som komme att bliva belägna intill den ifrågasatta strandgatan. Vad särskilt anginge den ifrågasatta terrassgatan kunde lämpligheten av denna anordning i dess föreslagna skick icke nöjaktigt bedömas, förrän förslag till stadsplan för kv. Göken föreläge. Även om anordnandet av nämnda terrassgata ej skulle komma att äga rum förrän i samband med exploateringen av kvarteret Göken, skulle dock dess fastställande enligt det nu föreliggande förslaget kunna tänkas medföra olägenhet. Ifrågavarande terrassgata med därtill hörande ramp skulle enligt förslaget taga sin början framför kvarteret Körbärsträdet för att därifrån fortsätta utmed kvarteret Göken. Om inom kvarteret Körbärsträdet byggnader uppfördes i anslutning till terrassgatans profil, komme detta att hindra eller i allt fall väsentligt försvåra ett borttagande eller en ändring av terrassgatan utanför kvarteret Göken, därest sådan åtgärd skulle vid utarbetandet av stadsplan för detta kvarter visa sig vara av behovet påkallad. Jämväl de uttalade betänkligheterna däremot, att regleringen av Norr Mälarstrand särskildes från ordnandet av de inre delarna av angränsande kvarter, syntes vid prövningen av det föreliggande stadsplaneförslagets lämplighet vara förtjänta av beaktande. Även den i ärendet omförmälda frågan om regleringen av vissa delar av Hantverkaregatan syntes äga sådant samband med förevarande regleringsfråga, att dessa båda frågor lämpligen borde i ett sammanhang upptagas till lösning. Med hänsyn till nu anförda förhållanden funne Kungl. Maj:t frågan om det nu föreliggande stadsplaneförslagets lämplighet ur stadsplanesynpunkt icke kunna i ärendets dåvarande skick till fullo bedömas och förty fastställelse icke kunna meddelas å berörda förslag. Då det emellertid syntes vara av vikt att snarast möjligt finna en lösning, som på tillfredsställande sätt tillgodosåge samtliga i ärendet berörda allmänna intressen, ville Kungl. Maj:t taga under omprövning frågan om lämpliga åtgärder för vinnande av detta syfte, i första hand genom upptagande av förhandlingar mellan representanter för å ena sidan kronan och å andra sidan Stockholms stad.

Den 3 oktober 1924 bemyndigade därefter Eders Kungl. Maj:t statsrådet och chefen för kommunikationsdepartementet att utse högst tre delegerade för att med representanter för Stockholms stad förhandla i de i beslutet den 29

*Kungl.
Maj:ts be-
slut 1924.*

*Mälar-
strands-
delegerade.*

februari 1924 omförmälda frågor, varefter den 14 november 1924 till kronans delegerade utsågos numera regeringsrådet Bror C. Hasselrot, undertecknad Clason och kammarrådet Tom Wohlin.

Till underhandlingsdelegerade för Stockholms stad utsåg stadskollegiet borgarråden Harry Sandberg och doktor Yngve Larsson samt byrådirektören C. A. V. Hernlund.

Med skrivelse den 14 januari 1926 till statsrådet och chefen för kommunikationsdepartementet redovisade kronans representanter i denna s. k. målarstrandsdelegation resultatet av underhandlingarna och anförde därvid huvudsakligen följande.

Huvudsynpunkter.

Vid fullgörande av uppdraget hava *kronans delegerade utgått från följande synpunkter*: Kungl. Maj:t har i beslutet den 29 februari 1924 funnit lämpligheten ur stadsplanesynpunkt av förslaget till strandgatans framdragande icke kunna i ärendets dåvarande skick till fullo bedömas. Detta har berott därpå att innanför strandgatan liggande stora områden icke haft ens kvartersgränser fastställda samt uppenbart varit av den storlek, att uppdelning i mindre kvarter vore erforderlig. Med hänsyn till terrängförhållandena vore det nödvändigt, att vid fastställandet av stadsplan för strandgatan hava klarhet i, hur nämnda därtill sig anslutande områden lämpligen borde med hänsyn till såväl tomtmarkens ägares som stadens berättigade intressen stadsplanetekniskt anslutas till strandgatan. Nödvändigheten härav hade visat sig icke minst genom den i det framlagda förslaget ingående rampen i strandgatan. Genom dess fastställande skulle utnyttjandet av angränsande kvartersområden bliva bundet, måhända till onödigt skada för markägarna. Det gällde alltså att få till stånd förslag till stadsplan å åsyftade, strandgatan angränsande områden för prövning i samband med förslag till stadsplan för strandgatan eller, om detta icke kunde ske, att åtminstone få fram ett förslag till stadsplan för strandgatan av beskaffenhet att ett fastställande enbart därav icke åsidosatte angränsande marks ägares berättigade intressen i stadsplaneavseenden. För att, i den mån på kronan såsom ägare av dylik mark ankomme, påskynda åtgärder som erfordrades för uppfyllandet av de krav, Kungl. Maj:t såsom högsta administrativa myndighet således ansett sig böra uppställa för bevakande av markägares — kronans såväl som enskildas — nämnda intresse, hade Kungl. Maj:t tagit initiativet till förhandlingar i ärendet med Stockholms stad.

I anslutning till dessa synpunkter inriktades de delegerades arbete på *åstadkommandet av ny stadsplan* för det område av Kungsholmen, som begränsas av Kungsholmstorg, Hantverkaregatan, S:t Eriksgatan och Mälaren. Vid gemensamt sammanträde med stadens delegerade visade det sig, att staden icke vidhölle kravet på strandgatans anläggning med ramp utan vore villig att i detta avseende rätta sig efter det stadsplaneförslag för kronan tillhöriga kvarteret Göken, som kronan ansåge med sina intressen bäst förenligt.

Med anledning härav hava kronans delegerade i denna fråga samrått med byggnadsstyrelsen samt jämlikt Kungl. Maj:ts beslut den 22 december 1924 fått till biträde anlita två sakkunniga, vilka varit arkitekterna David Dahl och Paul Hedqvist. Av sålunda företagen undersökning om det för kronan ekonomiskt bästa utnyttjandet av tomtmarken i kvarteret Göken, har såsom resultat framgått bifogade utkast till stadsplan.

Angående stadsplaneutkastet har vederbörande i byggnadsstyrelsen förklarat, att detsamma uppfyllde de krav, som byggnadsstyrelsen i stadsplanetekniskt avseende plägade uppställa, samtidigt som det väl tillgodosåge kronans, såsom tomtägare, intresse att erhålla största möjliga byggnadsmark.

Kammarkollegii advokatfiskal har uttalat, att han efter preliminär granskning av förslaget icke funnit något vara att från kronans sida erinra däremot.

Stadens delegerade hava, sedan stadsplanedirektören och förste ingenjören å fa-

stighetskontorets gaturegleringsavdelning granskat utkastet, förklarat, att de för sin del vore beredda att tillstyrka en efter utkastet utarbetad stadsplan. Från stadens sistnämnde tjänsteman hava kronans delegerade fått emottaga en tabell, utvisande hur enligt av staden tillämpade principer kostnaden för nya gator med däri nödiga avloppsledningar borde fördelas mellan staden och tomtägarna. Enligt sagda tabell skulle staden ensamt bekosta strandgatan och parkvägar medan kostnaden för alla övriga nya gator i kvarteret skulle åvila tomtägarna och fördelas dem emellan i proportion till antalet eldstäder i hus utmed samma gator.

Med anledning av den sålunda upptagna frågan om gatuanläggningskostnad få *Gatuanläggningskostnaden.*

kronans delegerade erinra om följande:

Enligt lagen om fastighetsbildning i stad 1 kap. 35 § är stad ansvarig för att gata, som är upptagen å fastställd stadsplan, upplåtes till allmänt begagnande inom på visst sätt bestämd tid. Detta stadgande är emellertid förbundet med följande förbehåll: »Genom detta stadgande göres ej rubbning i vad för stad må vara gällande i avseende å tomtägars skyldighet att bekosta gatas anläggande — — —».

Vad Stockholm angår så hade fastighetsägarna före 1868 att erlägga en särskild gatulägningsavgift. Genom Kungl. Maj:ts fastställelse den 24 april 1868 av s. k. likställighetsöverenskommelse för Stockholm befriades fastighetsägarna från bland annat denna avgift, mot erläggande av s. k. fastighetsskatt utgående med 2 rdr per 1 000 kronor av taxeringsvärdet. Denna skulle utgå till dess genom viss avsättning uppkommit en fond, som efter 5 % lämnade i avkastning visst angivet belopp, motsvarande samtliga fastigheternas vid överenskommelsens ingående verkliga årsutgift för de skyldigheter, som skulle avlösas. Detta inträffade redan 1888. I anslutning till 1868 års överenskommelse förordnade Kungl. Maj:t efter förhandlingar med Stockholms stad i brev den 5 november 1875 att under samma tid som enskilda fastighetsägare erlade fastighetsskatt, skulle jämväl från kronans fastigheter i Stockholm, med vissa angivna undantag, utgå dylik skatt med 2 kronor för varje 1,000 kronor av taxeringsvärdet under villkor att denna skatt skulle anses inbegripa samtliga de avgifter eller prestationer, vilka dittills utgått till staden av kronans fastigheter, däribland gatulägningsavgift. Vid detta brev fanns fogat en förteckning över de med fastighetsskatt sålunda belagda kronan tillhöriga fastigheterna i Stockholm, däribland Garnisonssjukhuset i kvarteret Asplunden, Kungl. fatburen i kvarteret Pärönträdet och Pontonierkasernen i kvarteret Göken. Den 18 december 1891 förklarade Kungl. Maj:t sig på det sätt bifalla av Stockholms stad gjord framställning att från och med 1889 och tillsvidare skulle för kronans fastigheter i Stockholm till staden utgå fastighetsskatt till det i brevet den 5 november 1875 stadgade belopp, minskat med vad därav beräknats såsom fattighusavgift, eller således utgå med 1 krona 27 öre för varje 1 000 kronor av taxeringsvärdet. Enligt uppgift av kammarkollegii advokatfiskal i förenämnda, av Kungl. Maj:t den 29 februari 1924 avgjorda stadsplaneärende utgick då fastighetsskatten för kronans fastigheter i Stockholm med 11 434 kronor 64 öre för år.

Anläggning av gata, som ingår i för Stockholm fastställd stadsplan, åligger alltså jämlikt förenämnda stadgande i stadsplanelagen Stockholms stad.

Emellertid skall enligt 2 § i 1 kap. av lag om fastighetsbildning i stad, såväl ny stadsplan som ändring av bestående stadsplan antagas av stadsfullmäktige. Mot stadsfullmäktiges beslut att vägra antaga av enskild markägare väckt förslag till ändring av stadsplan kan enligt stadsplanelagen talan ej fullföljas. Denna veto-rätt för stad i fråga om ändring av stadsplan har av Stockholms stad så begagnats, att staden icke antagit av enskild markägare väckt förslag till ny stadsplan med mindre markägare förbundet sig att erlägga kostnaden för nya gators anläggning.

I nyssnämnda ärende anförde kammarkollegii advokatfiskal i denna fråga följande. De särskilda fastighetsonera, som ålegat såväl enskilda som kronan tillhöriga fastigheter i Stockholm, hade genom likställighetsöverenskommelsen blivit avlösta mot visst vederlag. I stället för sålunda avlösta onera må enligt kommunalla-

garna varken enskildas eller kronans fastigheter påläggas nya särskilda avgifter för ett eller annat kommunalt ändamål. Det strede mot gällande lag att pålägga de av likställighetsöverenskommelsen omfattade fastigheterna skyldighet att, utöver vad fastighetsbildningslagen medgäve, bidra till kostnaderna för gatas anläggning. Ett framtvingande från stadens sida av ett s. k. stadsplaneavtal, varigenom de staden enligt fastighetsbildningslagen och likställighetsöverenskommelsen åliggande skyldigheterna att ensamt ansvara för gatas anläggning och underhåll inom gammalt stadsområde övertogs av fastigheternas ägare vore i högsta grad oberättigat och stridande mot gällande rättsgrundsatser. Dylik belastning av vissa fastigheter inom det äldre stadsområdet vore synnerligen betänklig. Denna komme nämligen att medföra högre hyror inom dylika fastigheter än eljest vore erforderligt, vilket i sin tur lätt medförde en höjning av den allmänna hyresnivån. Ägare till angränsande fastigheter, som sålunda bereddes möjlighet till högre hyror, begåvades med en oförtjänt värdetöjning.

Staden återopade angående denna fråga följande uttalande av stadens ombudsman: Enligt gällande lagstiftning kunde fastighetsägare icke genomföra omreglering av fastställd stadsplan utan stadens medverkan, varför staden lagligen kunde uppställa de villkor härför, staden funne för gott. Staden ägde följaktligen även att såsom villkor för sin medverkan uppställa fordran på att vederbörande markägare icke blott överläte den mark, som erfordrades till de genom omregleringen uppkomna nya gatorna, utan även bekostade dessa gators ordnande på för staden tillfredsställande sätt. Likställighetsöverenskommelsen kunde icke anses lägga hinder häremot.

Staden erinrade vidare, att den slutit många s. k. stadsplaneavtal och ej blott med enskilda utan även med kronan, nämligen 1894 angående dåvarande Livgardets till häst tomtkomplex vid Linnégatan och 1905 angående områden vid Karlaplan och Skogsinstitutet.

Mot denna erinran framhöll advokatfiskalen, att den omständighet att enskilda fastighetsägare och i vissa fall även kronan tvingats av staden att ingå stadsplaneavtal beträffande äldre stadsområden, på intet sätt visade det berättigade i dylika avtal.

Frågan om s. k. stadsplaneavtal har numera kommit i ett i viss mån ändrat läge genom pågående lagarbete inom justitiedepartementet. I en den 24 oktober 1925 dagtecknad, till chefen för justitiedepartementet avlämnad skrivelse, över vilken sedermera utlåtanden infordrats från åtskilliga myndigheter, hava nämligen sakkunniga för revision av stadsplanelagstiftningen framlagt ett förslag till särskild lag om gatuhållningsskyldighet i stad, avsett att i viss mån tillgodose från städerna framställt krav om skyldighet för tomtägare att bidra till kostnad för anläggning av gata. Därest i den ordning, lagförslaget föreskriver, stadsfullmäktige fattat beslut, varigenom å tomtägare lägges skyldighet, som dem tidigare icke ålegat, skall detsamma underställas Konungens prövning. Prövar Konungen beslutet vara för stadens förhållanden lämpligt samt *motsvara skäligen krav på rättvisa och billighet*, äger Konungen fastställa beslutet till efterrättelse. Det må framhållas, att i motiveringen till förslaget de sakkunniga förklarat sig *i detta sammanhang* icke kunna framlägga förslag till mera klargörande regler exempelvis om giltigheten av gamla likställighetsavtal och dylikt.

Kronans delegerade få såsom sin mening angående frågan om stadsplaneavtal i föreliggande fall anföra följande:

Genom den för Stockholms stad 1868 fastställda likställighetsöverenskommelsen hava tomtägare i Stockholm mot stadgat och till fullt erlagt vederlag befriats från skyldigheten att särskilt bidra till kostnaden för anläggningen av gator. På grund av Kungl. Maj:ts beslut den 5 november 1875 gäller detsamma för kronans fastigheter i staden, därvid särskilt nu ifrågakvarande i kvarteret Göken angivits.

Till kostnad för gator, som vid uppgörandet av 1880 års stadsplan funnits erforderliga och därå upptagits, hava alltså tomtägarna icke haft skyldighet att särskilt

bidraga. Den omständigheten, att vid stadsplanens prövning från fastställelse undantoges vissa för statsändamål då använda områden, kan icke föranleda till, att kronans tomtor inom dessa områden skola, när områdena ej längre erfordras för nämnda ändamål, bliva i fråga om gator sämre tillgodosedda än andra tomtor å Kungsholmen. Så skulle givetvis bliva fallet, om kronan tvingades att själv bekosta anläggning av gator för det stora tomtområde, som innefattas i kvarteret Göken. Kronan måste *i varje fall* vara för sina tomtor i detta kvarter berättigad att erhålla sådan stadsplan, att tomtorna få gator i samma utsträckning, som andra tomtor å Kungsholmen enligt 1880 års stadsplan.

Då en gatas utläggande i ett redan förut från stadsplanesynpunkt lämpligen avvägt kvarter blir till uteslutande gagn för tomtägarna, kan det visserligen, därest ej särskilda avtal eller bestämmelser föranleda till annat, anses med billighet överensstämmande att tomtägarna ensamma draga kostnaden för gatan. Men så snart och i den mån ny gata i gammalt kvarter kan anses vara erforderlig eller åtminstone till avsevärd nytta såsom trafikled eller allmän plats, bör staden ej befrias från kostnaden för gatans anläggning eller bidraga därtill i förhållande till det allmännas nytta.

Granskar man från dessa synpunkter det nu uppgjorda utkastet till stadsplan för kvarteret Göken, ger en första blick på kartan vid handen, att, därest kronan, såsom från stadens sida ifrågasatts, skulle bekosta samtliga gator berörande kronans tomtor, staden skulle befrias från kostnader, som med fog borde åligga staden.

Av det anförda torde framgå, att det skulle vara stridande mot såväl formell som materiell rätt, om kronan nödgades att för erhållande av ny stadsplan å sina tomtor biträda stadens praxis. Det kan icke vara med lagens mening överensstämmande att den stadsfullmäktige givna administrativa befogenheten att besluta om stadsplan, begagnas till att framtvunga en uppgörelse, som ger staden ekonomiska fördelar utöver vad staden enligt såväl rätt som billighet tillkommer.

Kronans delegerade kunna icke underlåta att i samma sammanhang erinra om, att kronan på sin tid skänkt staden hela Kungsholmen med undantag av vissa tomtor. De kronans tomtor, varom nu är fråga, hava av staden sålts till enskilda och från dem återförvärvats av kronan.

Aven för den händelse att Kungl. Maj:t av någon anledning skulle anse, att kronan borde helt eller delvis eftergiva sin å likställighetsöverenskommelsen grundade rätt till befrielse från gatulägningskostnad, torde det dock vara mindre lämpligt att upptaga förhandlingar härom med Stockholms stad i detta speciella fall. Såsom framgår av det anförda äro nämligen spörsmålen om tomtägars skyldighet att deltaga i gatulägningskostnad ävensom verkan och betydelsen av likställighetsöverenskommelser föremål för slutlig prövning i lagstiftningsväg inom den närmaste tiden. Kronans yrkanden och åtgärder i en viss, kronan såsom jordägare berörande stadsplanefråga skulle vid sådant förhållande få betydelse och prejudicerande verkan utöver det enstaka fallet.

Av sålunda anförda skäl anse kronans delegerade sig icke böra tillstyrka några förhandlingar med Stockholms stad angående s. k. stadsplaneavtal för erhållande av ändrad stadsplan å kronans ifrågavarande områden.

Stadens delegerade hava å sin sida icke velat fränfalla kravet på stadsplaneavtal. Samma delegerade hava nämligen icke ansett sig kunna ådraga staden de skyldigheter i fråga om anläggning av gator, som enligt stadsplanelag och likställighetsöverenskommelse skulle åvila staden, sedan stadsplan fastställts.

Förhandlingarna hava sålunda icke lett till att stadsplan för kronans ifrågavarande områden kan nu föreläggas till fastställelse i samband med sådan för strandgatan. Emellertid torde det stadsplaneutkast, som kronans delegerade låtit utarbета, och uttalanden av myndigheter, som satts i tillfälle att taga del därav, giva vid handen, dels att med en strandgata enligt detta förslag kan förenas en för de intill-

Förhandlingarna leda icke till slutgiltigt resultat.

liggande områdena lämplig stadsplan, dels att de av kammarkollegii advokatfiskal framställda betänkligheterna mot det förra förslaget till strandgata med ramp icke kunna anföras mot det nu upprättade utkastet. Sålunda lär, om en stadsplan å strandgatan enligt detta förslag antoges, sådan stadsplan kunna ensamt för sig fastställas, utan att angränsande områdens ägares intressen ur stadsplanesynpunkt träddas för nära.

I sitt ovan relaterade beslut den 29 februari 1924 rörande stadsfullmäktiges den 23 maj 1921 antagna förslag till framdragande av Norr Mälarstrand från Kungsholmstorg till Rålambstorg framhåller Kungl. Maj:t vikten av att snarast möjligt finna en lösning, som på tillfredsställande sätt tillgodosåge i ärendet berörda allmänna intressen, i vilket syfte de nu förda förhandlingarna mellan ombud för kronan och Stockholms stad ägt rum. Kronans delegerade hava härvid visserligen icke uppnått det mål, som de i första hand för sig uppställt, nämligen en överenskomelse med delegerade för Stockholms stad rörande antagande av en stadsplan omfattande såväl strandgata som angränsande områden, men kronans delegerade hava dock, såsom ovan visats, genom bilagda stadsplaneutkast, funnit en lösning, som på tillfredsställande sätt tillgodoser de allmänna intressen, som härav beröras.

De skäl, som åberopats vid avslaget å stadsfullmäktiges senaste förslag till Norr Mälarstrands framdragande västerut, kunna enligt vår mening icke numera andragas mot ett förslag till strandgata enligt det bilagda, av stadens delegerade godtagna stadsplaneutkastet.

Redan den 17 mars 1925 lämnade kronans delegerade stadens delegerade meddelande om att kronans delegerade icke kunde tillstyrka något s. k. stadsplaneavtal för erhållande av ny stadsplan för kvarteret Göken. Med anledning därav begärdes från stadens delegerades sida att tillfälle måtte beredas till framläggande av förslag, varigenom staden skulle i samband med andra fastighetsaffärer inköpa eller tillbyta sig kronans tomter i kvarteret Göken.

Dyligt förslag överlämnades till kronans delegerade den 12 september 1925, därvid föreslogs, att innan vidare förhandlingar mellan delegerade ägde rum, särskilda experter måtte få i uppdrag att gemensamt värdesätta den mark och de byggnader, som inginge i förslaget. Stadens delegerade hade för sin del härtill föreslagit förste ingenjören å fastighetskontorets gaturegleringsavdelning G. Ernst Eggert.

Med anledning härav och då förslaget även berörde fastigheter, som fölle under det kanslihusdelegerade lämnade uppdrag, gjordes efter sammanträde med dessa en gemensam framställning till byggnadsstyrelsen om utseende av värderingssakkunnig för kronan. Byggnadsstyrelsen förordnade härtill den 18 september 1925 arkitekten hos styrelsen Arvid Sjöqvist.

Den 4 november 1925 avlämnade Eggert och Sjöqvist två tabeller upptagande av dem satta värden å av staden till byte ifrågasatta fastigheter med visst undantag. Kronans tomter i kvarteret Göken hade åsatts ett värde av 3 500 000 kronor. Angående vad i detta värde innefattades voro emellertid värderingsmännen av olika mening. I Sjöqvists värdering ingår sålunda icke den mark, som ligger utanför de designerade tomtområdena ej heller en till tomten nr 6 hörande triangelformig tomtyta om c:a 1 690 kvm., som är belägen å områdets sydöstra del och vilken är avsedd att ingå i Norr Mälarstrands gatumark. I värderingen ingår ej heller strand- och vattenrätt. Tomtområdet är beräknat att utnyttjas enligt det av arkitekterna Dahl och Hedqvist uppgjorda stadsplaneutkastet. Som förutsättning för en försäljning till det åsatta priset gäller vidare, att staden själv övertager ordnandet av gator och allmänna platser med beläggning och ledningar, varemot kronan överlåter all inom kvarteret befintlig gatumark utan ersättning. Ränteförluster under exploateringstiden drabba även staden. Eggert har däremot vid värdesättningen till 3 500 000 kronor utgått därifrån att *hela* tomtområdet jämte utfyllningar utöver de designerade ytorna inbegripes i priset, att strand- och vattenrätt tillfaller staden

Värdering
av fastig-
heterna i
kvarteret
Göken m. m.

samt att kronan *dels* överläter all gatumark utan ersättning, *dels* bidrager med kostnaderna för ordnande av gatubeläggning och ledningar *samt dels* att skulig reduktion å priset göres för ränteförluster under exploateringstiden.

Angående den sålunda berörda frågan om kronans rätt till vatten utanför tomterna vid Mälaren må anföras följande.

Av kronans tomt i kvarteret Göken ligga två vid stranden bredvid varandra, nr 6 åt öster och nr 7 åt väster.

Kronans äganderätt till tomten nr 7 grundar sig å ett köpebrev 1684, varigenom säljes visst å marken intill dåvarande strandlinjen med uppmätta gränser angivet område jämte »i sjön så mycket behageligt är att intaga».

A den karta, som använts vid värderingen för det ifrågasatta bytet, äro gränserna för tomten nr 7 så angivna, att mellan designerade tomtgränsen i söder och den blivande strandgatans norra gatulinje faller ett triangulärt numera utfyllt område, avsett att ingå i det blivande tomtområdet.

Genom försäljning av tomten nr 7, sådan den å nämnda karta angivits, skulle följaktligen enligt stadens värderingsmans mening utan ersättning tillfalla staden ej mindre nyssbeskrivna triangulära område utan även strandgatan och hamnplanen till hela dess vidd jämte vatten och grund därutanför.

Vad angår tomten nr 6 så äro dess gränser å förenämnda karta så angivna, att utanför kvartersgränsen faller ett triangulärt område. Enligt stadens värderingsman skulle detta område, ingående i den blivande strandgatan, lämnas staden utan ersättning.

Vid sammanträde den 29 december 1925 meddelades stadens delegerade, att kronans delegerade av härovan redan anförda skäl icke ansåge det erforderligt, att för vinnande av det syfte, som föranlett ifrågavarande förhandlingars upptagande, träffa något köpeavtal angående kronans egendom i kvarteret Göken.

Stadens delegerade framhöllo emellertid, att det för staden vore av synnerlig vikt att, innan staden begärde fastställande av ny stadsplan för Norr Mälarstrand, få kännedom om kostnaden för lösen av därför erforderlig mark, tillhörande kronan. Sedermera hava stadens delegerade anhållit om meddelande, huruvida och till vilket pris — oberoende av de principiella skiljaktigheter, som yppat sig mellan de sakkunniga vid värderingen av kronans mark i kvarteret Göken jämte den rätt till strand, vatten och utfyllningar, som kunde tillhöra densamma — kronans delegerade vore villiga att tillstyrka försäljning till staden av kronans mark i kvarteret Göken jämte den rätt till strand, vatten och utfyllningar, som kan tillhöra tomten nr 7 i samma kvarter.

Med anledning härav få kronans delegerade erinra, att, på sätt även för stadens delegerade framhållits, staden icke före eller i samband med begäran om fastställelse å tidigare stadsplaneförslag till Norr Mälarstrand ifrågasatt, att kronan skulle precisera sitt anspråk för jordlösen. Frågan härom är ny. Såsom framgår av den lämnade utförliga redogörelsen för de förhållanden, som föranledde till ifrågavarande förhandlingars upptagande, torde Kungl. Maj:t icke med beslutet därom hava åsyftat, att förhandlingarna skulle avse annat än stadsplanens lämpligaste anordning. Då nu, såsom kronans delegerade anfört, den förebragta utredningen visar, att förut bestående hinder ej längre föreligga för fastställelse av stadsplan enbart å Norr Mälarstrand i huvudsaklig överensstämmelse med förenämnda utkast, torde kronans delegerade redan med hänsyn till syftet med och omfattningen av det dem lämnade uppdraget icke hava befogenhet att inlåta sig på några vidare förhandlingar med staden i det nu ifrågasatta syftet.

Härtill kommer, att den sålunda väckta frågan om rätt till vatten och grund utanför kvarteret Göken sammanhänger med andra liknande tvistefrågor, som det torde ankomma på den under sommaren 1925 tillsatta kronans fastighetskommission att i första hand taga befattning med.

*Gemensamt
uttalande
av kronans
och stadens
Mälar-
strandsde-
legerade.*

Vid sin skrivelse hade kronans delegerade fogat följande av kronans och stadens delegerade gemensamt undertecknade promemoria:

Vid avslutandet av Mälarstrandsdelegationernas förhandlingar har konstaterats följande:

Delegerade å ömse sidor äro ense om att det av arkitekterna Dahl och Hedqvist på uppdrag av kronans delegerade och under byggnadsstyrelsens medverkan utarbetade utkastet till stadsplan för Norr Mälarstrand samt kvarteren Asplunden, Körsbärsträdet och Göken är i huvudsak lämpligt att läggas till grund för dylik stadsplan.

Sedan kronans delegerade förklarat sig icke vilja tillstyrka, att kronan för erhållande av dylik ändrad stadsplan å sina områden i nämnda kvarter skulle, i enlighet med av staden i allmänhet följd praxis, med staden träffa s. k. stadsplaneavtal, varigenom kronan såsom tomtägare iklädde sig särskild kostnad för stadsplanens genomförande, hava vid förhandlingarna till behandling upptagits frågan om fastställande av stadsplan för Norr Mälarstrand utan samband med stadsplan för kronans ifrågavarande områden.

Kronans delegerade hava därvid förklarat sig finna stadsplaneutkastet och i samband därmed verkställd utredning giva vid handen, dels att med strandgata enligt detta förslag *kan* förenas en för de intilliggande områdena lämplig stadsplan, dels att de av kammarkollegii advokatfiskal framställda betänkligheterna mot det förra förslaget till strandgata med ramp icke kunna anföras mot det nu upprättade utkastet. Sålunda torde, om en stadsplan å strandgatan enligt detta förslag antoges, sådan stadsplan kunna ensamt för sig fastställas utan att angränsande områdens ägares intressen ur stadsplanesynpunkt trädas för nära. De skäl, som åberopats vid avslaget å stadsfullmäktiges senaste förslag till Norr Mälarstrands framdragande västerut, kunna, enligt kronans delegerades mening, därför icke andragas mot ett förslag till strandgata enligt det av delegerade å ömse sidor gillade stadsplaneutkastet.

Under förhandlingarna har vidare, efter uppdrag av delegerade å ömse sidor, utarbetats förslag till byte av fastigheter mellan kronan och staden, innefattande, bland annat, överlåtelse till staden av kronans områden i kvarteret Göken.

Härvid hava, vid värderingen av kronans mark i kvarteret Göken jämte den rätt till strand, vatten och utfyllningar, som kan tillhöra densamma, vissa principiella skiljaktigheter yppats mellan de av delegerade tillkallade sakkunniga.

Med hänsyn härtill och då kronans delegerade av här ovan anförda skäl icke ansågo erforderligt att för vinnande av det syfte, som föranlett ifrågavarande förhandlingars upptagande, träffa något köpeavtal angående kronans egendom i kvarteret Göken, hava kronans delegerade förklarat sig icke önska ingå å förhandlingar angående ett dylikt köpeavtal. Därefter hava stadens delegerade anhållit om meddelande, huruvida och till vilket pris — oberoende av nyss antydda principiella skiljaktigheter — kronans delegerade vore villiga att tillstyrka försäljning till staden av kronans mark i kvarteret Göken jämte den rätt till strand, vatten och utfyllningar, som kan tillhöra tomten nr 7 i samma kvarter. Med anledning härav hava kronans delegerade, under framhållande att förhandlingar i sålunda ifrågasatt syfte numera fölle utanför ramen av det dem lämnade uppdraget, förklarat sig komma att till statsrådet och chefen för kommunikationsdepartementet överlämna bytesförslaget med tillhörande handlingar.

*Mälar-
strandsfrå-
gan hänskj-
utes till kro-
nans fastig-
hetskommis-
sion.*

Enligt nämnda beslutet den 15 januari 1926 överlämnades därefter det av kronans Mälarstrandsdelegerade sålunda avgivna utlåtandet med tillhörande handlingar till kronans fastighetskommission för att tagas i övervägande vid fullgörandet av det kommissionen meddelade uppdraget.

Stockholms stadsfullmäktige hava därefter den 31 maj 1926 antagit och underställt Eders Kungl. Maj:ts prövning förslag till stadsplan för Norr Mälarstrand på sträckan mellan Kungsholmstorg och Rålambstorg. Stadsplaneförslaget omfattar icke någon reglering av områdena mellan Hantverkaregatan och Norr Mälarstrand. Jämväl detta ärende har, på sätt ovan anförts, hänskjutits till kommissionen.

Staden antager 31/5 1926 förslag till ny stadsplan rörande Norr Mälarstrand.

I enlighet med ovanberörda nådiga beslut samt de kommissionen den 23 september 1926 meddelade arbetsdirektiven, har det alltså ålegat kommissionen att söka åvägabringa en överenskommelse innefattande en för båda parterna godtagbar lösning av de föreliggande Kungsholmsfrågorna.

Kronans fastighetskommission.

Därvid har kommissionen haft att utgå från bland annat följande.

De föreliggande stadsplanefrågorna hava — under förutsättning att staden i enlighet med vad här ovan anförts, komme att förvärva kronans tomter nr 2 och 3 i kvarteret Pärönträdet — för kronans del i huvudsak berört kronans fastigheter inom kvarteret Göken (de senast av Svea ingenjörskår disponerade fastigheterna) samt kvarteren Asplunden och Bergamotträdet (Garnisonssjukhusets tomter).

Beträffande kvarteret *Göken* har den av kronans representanter hävdade ståndpunkten varit att härleda ur kronans önskan att kunna snarast möjligt och på ett ekonomiskt gynnsamt sätt exploatera detta kronans fastighetskomplex. Enligt riksdagens beslut 1915 skulle dessa fastigheter, eventuellt med vissa undantag, försälgas, varjämte 1918 års riksdag beslutat att av inflytande köpeskillingsmedel ett belopp av 4,000,000 kronor skulle användas till täckande av kostnader för uppförande av kasernetablisement för vissa infanteriregementen (riksdagens skrivelse nr 252), vilka kostnader tillsvidare bestritts av tillfälliga lånemedel (jfr 1925 års riksdagsrevisionsberättelse del I, sid. 192 o. ff.). I sitt den 18 mars 1925 framlagda betänkande angående ordnandet av statens byggnadsverksamhet inom Stockholm (Statens offentliga utredningar 1925:15) hava statens byggnadssakkunniga också (sid. 94—95 samt sid. 308—311) framlagt förslag rörande exploateringen av kronans fastigheter inom kvarteret Göken. Förutsättningen för en exploatering av fastigheterna har då ansetts vara, att för desamma bleve uppgjord och fastställd en fullständig stadsplan. Från kronans sida har därvid, i enlighet med det ovanstående, hävdats den meningen, att en stadsplan avseende Norr Mälarstrands sträckning utanför kvarteret Göken icke borde få komma till stånd utan att samtidigt skedde en fullständig stadsplanereglering av hela kvarteret Göken mellan Norr Mälarstrand och Hantverkaregatan, samt att kostnaderna för iordningställandet av de därvid fastställda gatorna icke borde, i den utsträckning stadens myndigheter förfäktat, bestridas av kronan.

Beträffande kvarteren *Asplunden-Bergamotträdet* hava kronans intressen vid den ifrågasatta stadsplaneregleringen i huvudsak varit en reglering i det sammanhanget av kronans tomter därhän, att kronan av staden finge förvärva marken mellan kronans nuvarande tomter inom dessa kvarter samt Norr Mälarstrand och Pilgatan, sådana dessa gator komme att fastställas. Därjämte har det för kronan varit angeläget att få förvärva stadens rätt till den del av Garvaregatan, som, enligt vad här nedan närmare omtalas, ingår i det av Garnisonssjukhuset nu disponerade området, samt att få denna del av Garvaregatan i stadsplan utlagd som tomtmark.

Kommissionen har vidare haft att beakta, att kronans och stadens representanter, var för sin respektive huvudman, gjort anspråk på äganderätten till utfyllningar, strand och vatten utanför tomten nr 7 i kvarteret Göken,¹ dels

¹ Se härom riksarkivets utredningar rörande statens mark och tomter i Stockholm, del III, sid. 96 o. ff.

ock vissa utmed Pilgatan belägna delar av de utav Garnisonssjukhuset disponerade fastigheterna inom kvarteren Asplunden-Bergamotträdet.

En överenskommelse mellan parterna borde alltså taga sikte på huvudsakligen följande. Å ena sidan borde överenskommelsen bereda staden möjlighet att genom utläggandet av Norr Mälarstrand och övriga gator lösa de för staden viktiga trafikproblemen rörande ifrågavarande delar av Kungsholmen. Å andra sidan borde överenskommelsen för kronan möjliggöra exploateringen av kronans fastigheter inom kvarteret Göken samt vara förbunden med den erforderliga regleringen av kronans fastigheter inom kvarteret Asplunden-Bergamotträdet. Tillika borde genom överenskommelsen såvitt möjligt biläggas de tvister om bättre rätt till mark, strand och vatten, som förefunnos mellan kronan och staden rörande omförmälda fastigheter.

I det nu ingångna avtalet hava parterna sökt beakta samtliga angivna synpunkter.

Överens-
kommelsen
rörande
kvarteret
Göken.

Vad då först angår frågorna rörande kvarteret *Göken*, så innebär avtalet, att staden förvärvar samtliga kronans fastigheter inom detta kvarter.

Kronan äger inom kvarteret tomterna nr 5, 6, 7 och 11 jämte en invid nr 7 belägen tomtedel, om 297.9 kvadratmeter, som staden utan ersättning år 1867 överlätit å kronan. Enligt utfärdade designationer hava sagda tomter och tomtedel följande arealer:

tomten	nr 5	535 kvm.
»	» 6	13 297 »
»	» 7	29 185 »
»	» 11	2 823 »
tomtdelen vid	» 7	298 »

Summa 46 138 kvm.

Härtill kommer den omtvistade rätten till utfyllningar, strand och vatten utanför tomt nr 7.¹ Av dessa utfyllningar och vattenområden hava i de senast uppgjorda stadsplaneförslagen omkring 16 660 kvadratmeter intagits i stadsplan, 2 800 kvadratmeter som kvartersmark och resten såsom gata och hamnplan.

Värdet av dessa fastigheter hava de av kronan och staden utsedda särskilda värderingsmännen, kaptenen G. Ernst Eggert och arkitekten Arvid Sjöqvist, såsom ovan nämnts år 1925 uppskattat till 3 500 000 kronor. Därvid hava emellertid värderingsmännen varit av olika mening angående vad som innefattas i detta värde. I Sjöqvists värdering ingår sålunda icke den mark, som ligger utanför de designerade tomtområdena, ej heller en till tomt nr 6 hörande triangelformig tomtytta om c:a 1,690 kvadratmeter, som är belägen å områdets sydöstliga del och vilken är avsedd att ingå i Norr Mälarstrands gatemark. I värderingen ingår ej heller strand- och vattenrätt. Tomtområdet är beräknat att utnyttjas enligt det av arkitekterna Dahl och Hedqvist uppgjorda stadsplaneutkastet. Som förutsättning för en försäljning till det åsatta priset gäller vidare, att staden själv övertager ordnandet av gator och allmänna platser med beläggning och ledningar, varemot kronan överlåter all inom kvarteret befintlig gatemark utan ersättning. Ränteförluster under exploateringstiden drabba även staden. Eggert har däremot vid värdesättningen till 3 500 000 kronor utgått därifrån att *hela* tomtområdet jämte utfyllningar utöver de designerade ytorna inbegripes i priset, att strand- och vattenrätt tillfaller staden *samt* att kronan *dels* överlåter all gatemark utan ersättning.

¹ Anmärkas må, att kronan ostridigt saknar strand- och vattenrätt utanför tomt nr 6, som däremot måste anses hava fönster- och takfallsrätt utmed den södra tomtlinjen (emot sjön).

dels bidrager med kostnaderna för ordnande av gatubeläggning och ledningar *samt dels* att skäligen reduktion å priset göres för ränteförluster under exploateringstiden.

Det av Sjöqvist åsatta värdet motsvarar ett råmarksvärde av c:a kronor 76.35.

Vid träffandet av det nu ingångna avtalet hava parterna enats om ett försäljningspris å samtliga kronan tillhöriga fastigheter inom kvarteret Göken, jämte dessa fastigheter tillkommande rätt till strand, vatten och utfyllningar i sjön Mälaren, av 4 200 000 kronor, att likvideras med $\frac{1}{3}$ vid tillträdet samt därefter $\frac{1}{3}$ årligen tills full betalning skett, *allt dock under förutsättning av en överenskommelse i övrigt i enlighet med vad avtalet innehåller.*

Bland dessa avtalets bestämmelser må i detta sammanhang, såsom direkt sammanhörande med bland annat Norr Mälarstrandsfrågan, beröras överlåtandet å staden av viss del av den kronan tillhöriga tomten nr 5 och 17 i kvarteret Mälaren (Konradsberg). Från stadens sida har framhållits, att den ifrågavarande tomtdelen — som på sätt framgår av den avtalet bifogade Pl. C är avskild från det av Konradsberg i övrigt disponerade området genom den till viss bredd redan utlagda Lindhagensgatan — vore för staden erforderlig för lösningen av vissa trafikproblem, bland annat framdragandet av en förbindelseled från Norr Mälarstrand till Drottningholmsvägen, samt för en blivande godsbangård å Kungsholmen. Enligt det år 1923 träffade s. k. bangårdsavtalet mellan kronan och Stockholms stad har kronan beträffande större delen av denna tomt del förbundit sig att icke vidtaga sådana åtgärder, att användandet av någon del därav för järnvägsändamål därigenom försvåras eller förändras, utan att underhandlingar dessförinnan upptagas i frågan.

På anmodan av kommissionen hava kaptenen Eggert och arkitekten Sjöqvist värderat jämväl ifrågavarande markområde. Värderingsmännen hava därefter i skrivelse den 6 april 1927 meddelat kommissionen, att enligt deras mening området, som innehåller en areal av c:a 12 000 kvadratmeter, skäligen borde åsättas ett värde av 600 000 kronor, under förutsättning tillika, att kronan befriades från utgivande av gatumarkersättning för den mark, vilken av området komme att utläggas till gata, som angränsade kronans behållna del av tomten nr 5 och 17 i kvarteret Mälaren.

Kommissionen har för sin del funnit det nu överlåtna området på grund av sin belägenhet icke kunna anses erforderligt för något kronans eget ändamål samt att kronan därför lämpligen bör försälja detsamma. Då vidare staden har behov av området för lösningen av angivna trafikfrågor, har kommissionen ansett kronan böra tillmötesgå stadens önskan att i förevarande sammanhang få förvärva området till ovanangivna pris och på de villkor i övrigt, som avtalet innehåller.

Överenskommelsen rörande de av Garnisonssjukhuset disponerade tomterna innebär i huvudsak följande. (Jfr statens byggnadssakkunnigas betänkande, sid. 88 o ff. med tillhörande planscher).

Kronan förvärvar till en början den del av Garvaregatan, som ehuru staden tillhörig inhägnats till kronans ifrågavarande tomter och vara också själva huvudbyggnaden är uppförd, allt till den del Garvaregatan icke skall enligt den med avtalet förbundna stadsplanen bibehållas som gata. Den förvärvade marken har, i enlighet med den av kaptenen Eggert och arkitekten Sjöqvist verkställda ovanberörda värderingen, i avtalet ingått med ett värde av 105,000 kronor.

Vid den *södra* och *sydvästra* gränsen förvärvar kronan all den mark, som är belägen mellan kronans nuvarande tomter samt Norr Mälarstrand och Pilgatan enligt den sträckning dessa skulle erhålla enligt de till avtalet knutna stadsplaneförslagen. Enligt det av kaptenen Eggert och arkitekten Sjöqvist

Stadens förvärv av viss del utav kvarteret Mälaren (Konradsberg).

Överenskommelsen rörande de av Garnisonssjukhuset disponerade fastigheterna.

upprättade, ovan intagna värderingsinstrumentet kunde nu ifrågavarande markområde, utgörande omkring 3,195 kvadratmeter, åsättas ett värde av 165 kronor kvadratmetern.

Överenskommelsen innebär, att kronan förvärvar en del om c:a 2,286 kvadratmeter av området till ett pris av 165 kronor per kvadratmeter eller tillhoppa 378 000 kronor, varemot likviden för återstående c:a 909 kvadratmeter utgöres av dels att desamma tagits i beräkning vid biläggande av äganderättstvisterna, varom härnadan vidare förmäles, dels ock att kronan lämnat vissa medgivanden om särskilda stadsplanebestämmelser för delar av Garnisonssjukhusets tomter.

Mellan kronan och staden har nämligen yppat sig olika meningar om rätten till en smal remsa om c:a 185 kvadratmeter utmed tomternas nuvarande västra gräns, vilken markremsa hävdas av kronan, men staden anser utgöra en olaga inkräktning från den staden tillhöriga Pilgatan. Denna tvist har nu bilagts förlikningsvis i samband med ovanberörda överenskommelse rörande övriga marktvister.

Vidare har emellertid från stadens sida tidigare framställts förslag om vidgning av Pilgatan, enligt vilket en del av kronans ifrågavarande tomter skulle utläggas som gata. Detta förslag har rönt motstånd från särskilt byggnadsstyrelsens och statens byggnadssakkunnigas¹ sida, enär förslaget skulle medföra spolierandet av den vackra allé, som finnes utmed tomternas västra gräns, och som utgör en motsvarighet till allén utmed tomternas östra gräns. För att å ena sidan bevara västra trädallén, och å andra sidan bereda staden möjlighet till medgivande av högre byggnadshöjd å tomterna utmed Pilgatans västra sida, har i det föreliggande avtalet, med biläggande jämväl av ovanberörda äganderättstvist, överenskommits följande. Staden har å kronan överlätit den rätt staden kan äga till den av kronan nu hävdade marken vid Pilgatan och denna mark har i den med avtalet förbundna stadsplanen utlagts till kvartersmark. Staden överlåter därjämte, på sätt ovan nämnts, å kronan all den mark, vilken är belägen mellan kronans nuvarande tomter och södra delen av Pilgatan, och vilken i sagda stadsplan alltså intages som kvartersmark. Kronan å sin sida medgiver, att utmed hela den sålunda fastställda nya kvarterslinjen vid Pilgatan av kronans tomter en remsa om 8 meter belägges med byggnadsförbud.

Tillika innebär uppgörelsen, att mellan Hantverkaregatan och Garvaregatan utmed kronans tomtmark men utan kostnad för kronan upptages en ny gata om 8 meters bredd, varjämte av kronans tomtmark utmed den nya gatan i hela dess längd en remsa om 4 meter belägges med byggnadsförbud.

Såsom förut angivits har vidare genom avtalet staden av kronan förvärvat den mark, som erfordras för Hantverkaregatans breddning.

Genom vad sålunda överenskommits har kronan ernått, att de ifrågavarande tomterna erhållit lämpligare gränser. Genom den nya gatan mellan Garvaregatan och Hantverkaregatan har trafiken till och från den nuvarande entrén till sjukhuset i hög grad underlättats, varjämte uppförandet av brandgavlar i ifrågavarande del av Garnisonssjukhusets östra tomtgräns förhindrats. Allén utmed västra gränsen kommer att kunna bibehållas och i en framtid även utsträckas ända ned till Norr Mälarstrand.

Reglering av kronans tomter i kvarteret Munklägret (Eira och Myntet).

Av kronans, till sjukhuset Eira samt Mynt- och justeringsverket upplätta fastigheter inom kvarteret Munklägret — tomterna nr 1, respektive nr 4 — hava enligt avtalet och i överensstämmelse med samt på samma villkor som i det av kanslihusdelegerade uppgjorda avtalet, å staden överlåtits de delar,

¹ Se byggnadssakkunnigas betänkande, särskilt sid. 91.

vilka skola utläggas till Hantverkaregatan enligt det med det nu föreliggande avtalet förbundna stadsplaneförslaget.

Genom avtalet har emellertid ytterligare den till sjukhuset Eira upplåtna fastighetens gränser mot väster och söder reglerats, ävensom, i sammanhang med juppgörelsen i övriga äganderättstvister, bilagts vissa tvister mellan kronan och staden om äganderätten till särskilda delar av denna fastighet.

Av den mark, som för närvarande av kronan hävdas till Eirafastigheten har nämligen staden förmenat, att en remsa utmed Parmmätaregatan—Kungsholms hamnplan om ungefär 205 kvadratmeter ävensom visst område vid fastighetens södra gräns vore en olaga inkräktning från gatan, respektive stadens tomt söder om Eirafastigheten, och rätteligen tillhörde staden. Därjämte har mellan kronans och stadens representanter yppats olika meningar, huruvida Eirafastigheterna numera — efter fastställandet av Norr Mälarstrands framdragande utmed kvarteret Munklägret — alltjämt ägde kvar fönster- och takfallsrätt mot stadens söder om Eirafastigheten belägna tomtmark.

Tillika har staden önskat vidga Parmmätaregatan—Kungsholms hamnplan å ifrågavarande sträckning; och omfattar denna vidgning dels mark, varom tvistas, dels mark, som ostridigt tillhör kronan. En del av den omtvistade marken vid västra gränsen skulle i det sambandet i stadsplanen intagas till kvartersmark och tilläggas Eirafastigheten.

Den nu ingångna överenskommelsen innebär i huvudsak, att beträffande fastighetens *västra gräns* kronan avstår den till Parmmätaregatans—Kungsholms hamnplans breddning erforderliga marken, varemot staden avstår alla anspråk å den omtvistade marken i övrigt, som härvid tillägges kronans ifrågavarande tomt. Beträffande Eirafastighetens *södra gräns* innebär avtalet att kronan till staden avstår ett område om ungefär 45 kvadratmeter, varemot staden till kronan avstår ett område om ungefär 235 kvadratmeter. Tillika fastställas sådana byggnadsbestämmelser för marken utmed denna nya södra gräns, att ett visst område — beläget till ungefär $\frac{1}{4}$ å kronans område och $\frac{3}{4}$ å stadens område, allt enligt den nya gränsen — beläggas med byggnadsförbud samt Eirafastigheten därigenom erhåller fasadrätt utmed hela det med byggnadsförbud sålunda belagda området.

Rörande bilägandet av nu ifrågavarande tvistigheter får kommissionen i övrigt hänvisa till den närmare redogörelse för samtliga bilagda tvister, som lämnas i det följande.

III. Bilagda tvistigheter.

På sätt ovan angivits har genom det nu träffade avtalet förlikningsvis bilagts vissa tvistigheter mellan kronan och staden rörande rätten till dels vissa områden inom och invid området för det nya kanslihuset, dels ock vissa kronans fastigheter å Kungsholmen.

*Regleringen
av tvistig-
heterna rör-
ande de av
generaltull-
styrelsen
disponerade
fastighe-
terna inom
kvarteret
Argus.*

Ytterligare har genom avtalet bilagts tvisten om den rätt kronan och staden var för sig äger till de tomter med därå uppförda byggnader, som av generaltullstyrelsen nu disponeras inom kvarteret Argus vid Skeppsbron.

Beträffande rätten till dessa fastigheter tillåter sig kommissionen hänvisa till de tryckta utredningar i frågan, som finnas utgivna och utarbetats dels för kronans räkning av riksarkivet genom numera förste arkivarien L. M. Bååth — »Utredningar rörande statens mark och tomter i Stockholm», del II, sid. 139 o. ff. —, dels för stadens räkning av registratören Vilh. Gyllensvärd — »Om tolagen samt packhus- och tullhusbyggandet i Stockholm» — samt numera docenten Halvar G. F. Sundberg — »Om äganderätten till tullhusen i kvarteret Argus», ävensom »Tolagsrätt och tullhusbyggnadsskyldighet» (tryckt i Stockholms stadsfullmäktiges handlingar för år 1921).

Rörande kronans och stadens rätt till fastigheterna och vad därmed äger sammanhang, har generaltullstyrelsen i skrivelse den 21 december 1925 till kommissionen anfört bland annat följande.

Under styrelsens vård och inseende stå för närvarande två i Stockholm belägna fastigheter, n:ris 3 och 7 i kvarteret Argus med adressnummer 38 vid Skeppsbron och 49 vid Osterlånggatan. Frågan om äganderätten till dessa fastigheter är emellertid svävande. Tidigare har gjorts gällande, att kronan vore ägare till själva tomterna men att äganderätten till därå uppförda byggnader borde anses tillkomma kronan till tre fjärdedelar och Stockholms stad till en fjärdedel. I sistnämnda hänseende lär fortfarande icke någon större meningsskiljaktighet råda. Vad åter angår äganderätten till tomterna, har på senare tid hävdats uppfattningen, att desamma borde anses vara i stadens ägo. Angående det huvudsakligaste av vad i dithörande frågor förekommit får styrelsen i det följande lämna en kortfattad utredning, men nödgas styrelsen med hänsyn till ämnets vidlyftighet för närmare kännedom hänvisa till innehållet i de tidigare verkställda, synnerligen ingående utredningarna.

Såväl Gyllensvärd som Bååth hava beträffande äganderätten till tomterna kommit till det resultat, att desamma tillhörde kronan. Båda författarna konstatera därjämte, att äganderätten till å tomterna befintliga byggnader »utan vidare förklaring» ansetts tillkomma kronan till tre fjärdedelar och staden till en fjärdedel eller i förhållande till deltagandet i byggnadernas uppförande; Bååth har emellertid uttryckt tvivelsmål angående riktigheten av den sålunda härskande uppfattningen.

I motsats till Gyllensvärd och Bååth gör Sundberg gällande, att äganderätten till tomterna borde anses tillkomma Stockholms stad. Beträffande äganderätten till byggnaderna biträder Sundberg den gängse uppfattningen om delad äganderätt.

Diskussionen om äganderätten till marken har förts tillbaka till händelseförloppet vid det tillfälle i slutet av 1600-talet, då den fastighet genom vars sedermera inträffade delning tomterna n:ris 3 och 7 i kvarteret Argus uppkommit, övergick från enskild i allmän ägo. Ifrågavarande fastighet utgjorde en mellan Osterlånggatan och Skeppsbron belägen tomt med därå uppförd byggnad, tillhörig kungl. rådet greve Nils Brahe.

På 1680-talet förelåg till avgörande en fråga om anskaffande för kronans räkning av ett nytt tullhus. Denna fråga kom att sammankopplas dels med en vid samma

tid aktuell fråga om anskaffande genom stadens försorg av ett — samtidigt för tull- och handelsändamål avsett — s. k. packhus, dels ock med frågan om bibehållande av viss tolagsförmån, som tidigare varit staden tillförsäkrad. Såsom lämpligt till tullhus hade föreslagits den greve Brahe tillhöriga fastigheten, varjämte även hade framhållits angelägenheten av att »packhuset» bleve anlagt invid tullhuset.

Förhållandena utvecklade sig därefter, att staden, för att komma i fortsatt åtnjutande av den ifrågakomna tolagsförmånen, genom sina representanter förklarade sig beredd att åtaga sig såväl tull- som packhusbyggnad. Härefter medgav Kungl. Maj:t genom resolution den 25 mars 1686 (avtryckt i Sundbergs utredning sid. 13, not. 7), att tolagsförmånen finge i viss utsträckning bibehållas, »allenast tullhuset utav de därigenom fallande medel av staden inlöst och packhuset ihopa med detsamma uppbyggt varder».

Köpet avslutades den 19 maj 1686. Originalen till det av greve Brahe utfärdade köpebrevet har förgäves efterforskats och förmodas icke vara i behåll. Köpebrevet är emellertid intaget i Stockholms stads registratur för samma dag och finnes, sådant detsamma lyder enligt registraturen, avtryckt i Sundbergs utredning, sid. 18.

Köpebrevets innehåll utmynnar i en förklaring, att säljaren avhände sig fastigheten, utan att därvid angives, till vem äganderätten skulle övergå. Att Stockholms stad erlagt köpeskillingen, är ostridigt; omtvistat är däremot, huruvida staden skall anses härvid hava handlat för egen räkning i egenskap av köpare eller allenast fullgjort betalningen för kronans räkning. Å ena sidan göres sålunda gällande, att staden förvärvat fastigheten för att därå upplåta för tullverket erforderliga lokaler, å andra sidan, att kronan förvärvat fastigheten för en köpeskillning, som staden enligt Kungl. Maj:ts återopade resolution haft att erlagga. Såvitt hittills förefintlig utredning giver vid handen, är lösningen av frågan om markäganderätten beroende på lösningen av denna tvistefråga.

Något särskilt fastebrev antages icke vara utfärdat i anledning av köpet. Ett angående greve Brahens fång till fastigheten utfärdat fastebrev av den 16 mars 1681, vilket återopas i köpebrevet, finnes avtryckt i Sundbergs utredning, sid. 27, not. 2.

De nuvarande byggnaderna, »stora tullhuset» Skeppsbron 38 och »accishuset» Österlånggatan 49, hava tillkommit, den förra under åren 1783—1788 och den senare under åren 1805—1808. Såsom ovan antytts, har kronan till tre fjärdedelar och staden till en fjärdedel bestritt kostnaderna för uppförandet. Bestämmelser om kostnadsfördelningen återfinnas i särskilda kungl. brev den 16 september 1783, den 31 januari 1787 och den 29 mars 1805. Fördelningen, som torde hava sin grund i en analogi med vissa bestämmelser om tullhusbyggnad i 1776 års landstulls- och accisstadga, har medfört, att äganderätten till byggnaderna ansetts tillkomma kronan och staden till motsvarande andelar. Huruvida denna slutsats i och för sig är berättigad, kan möjligen vara tvivel underkastad. Det har emellertid icke förbragts någon omständighet, ägnad att jäva den uppfattning angående äganderätten, som alltsedan byggnadernas tillkomst varit den förhärskande och som vid flera tillfällen tagit sig uttryck i praxis. Icke heller har från någondera sidan framställts anspråk på odelad äganderätt.

Byggnaderna hava under gångna tider tagits i anspråk av såväl centralverket som den lokala tullförvaltningen. Då skyldighet att tillhandahålla lokaler åt den senare sedan gammalt åvilar Stockholms stad, hava alltså kronan och staden i förening disponerat fastigheterna. Detta förhållande i förening med samäganderätten till byggnaderna har givit upphov till invecklade frågor om fastigheternas förvaltning, särskilt beträffande fördelningen av kostnaderna för underhåll m. m. (jämför t. ex. proposition nr 1 år 1914 A). Hithörande frågor hava emellertid undergått reglering i samband med nyligen inträffade förändringar i fastigheternas användning.

Under åren 1924 och 1925 hava de i fastigheterna tidigare inrymda avdelningarna av lokaltullförvaltningen till största delen överflyttats till av staden på annat håll

anskaffade lokaler. För närvarande är endast en mindre bevakningsavdelning förlagd till en lokal i gårdshuset Skeppsbron 38.

Dessa förändringar hava till en början medfört, att äganderättsfrågan fått en särskild aktualitet. Genom flyttningen har möjlighet yppats att åtminstone i viss omfattning tillgodose det behov av ökat lokalutrymme för generaltullstyrelsen, som sedan flera år tillbaka varit förhanden. Innan definitiva anordningar härutinnan träffas, vore det givetvis önskvärt, att odelad äganderätt till fastigheterna tillförsäkrades statsverket. En förutsättning för att underhandlingarna härom skola kunna taga fastare form är emellertid, att frågan om äganderätten blir slutgiltigt avgjord. På grund härav har generaltullstyrelsen i skrivelse till kungl. kammarkollegium den 4 juli 1924 anhållit om verkställande av ytterligare utredning i denna fråga. Enligt vad styrelsen numera under hand inhämtat, lär emellertid kollegiet icke vara i tillfälle att under den närmaste tiden verkställa den begärda utredningen.

För reglering tills vidare av rättsförhållandet mellan kronan och staden hava åtgärder vidtagits i nedan angivna hänseenden.

I skrivelse till generaltullstyrelsen den 18 juni 1924 anförde hamnstyrelsen beträffande hyresavkastningen för de lokaler, som genom överflyttandet av vissa tullförvaltningsavdelningar bleve lediga, att då staden och staten dittills ansett äga en fjärdedel respektive tre fjärdedelar av åtminstone själva byggnaderna, avkastningen lämpligen kunde delas i samma proportion mellan staden och staten. Hamnstyrelsen föreslog vidare, att för bestämmande av den hyra, som skulle erläggas för lokalerna, vare sig desamma disponerades av staten eller staden eller uthyrdes till enskilda, hyresvärdering måtte verkställas genom stadens fastighetsnämnd och kungl. byggnadsstyrelsen.

På generaltullstyrelsens i anledning härav gjorda framställning förklarade Kungl. Maj:t i brev till styrelsen den 8 augusti 1924, *dels* att inflytande hyresavkastning för berörda lokaler skulle tills vidare fördelas med tre fjärdedelar till statsverket och en fjärdedel till Stockholms stad, dock att, därest omändrings- eller reparationsarbeten måste på tullverkets bekostnad vidtagas beträffande lokalerna, stadens andel i hyresavkastningen skulle minskas med ett belopp, motsvarande en fjärdedel av kostnadssumman, *dels* och att för bestämmande av hyresbeloppen hyresvärdering skulle äga rum, därvid statsverket skulle företrädas av byggnadsstyrelsen.

Sedermera gjorde hamnstyrelsen i skrivelse den 15 oktober 1924 framställning i syfte att vad sålunda bestämts måtte utsträckas att gälla samtliga i tullhuset vid Skeppsbron och det s. k. accishuset inrymda lokaler. Förklaring av denna innebörd meddelades av Kungl. Maj:t i brev till generaltullstyrelsen den 20 mars 1925.

Med skrivelse den 7 juli 1925 har byggnadsstyrelsen överlämnat en av arkitekten Arvid Sjöqvist såsom ombud för byggnadsstyrelsen och hyresintendenten O. Starck såsom ombud för hamnstyrelsen upprättad hyresvärdering av samtliga ifrågakvarande lokaler.

De nya bestämmelserna tillämpas enligt överenskommelse med hamnstyrelsen från och med den 1 juli 1925, dock att tidigare fastställda hyresbelopp för vissa lägenheter kvarstått oförändrade intill den 1 oktober samma år.

I huset Skeppsbron 38 är för närvarande en lägenhet om 2 rum och kök i våningen 3 trappor upp anvisad såsom tjänstebostad för den hos generaltullstyrelsen anställde förste expeditionsvakten. Vidare äro till enskilda uthyrda i huset Österlånggatan 49 en verkstadslokal å nedre botten, en lägenhet om 5 rum och kök i våningen 1 trappa upp och fem enkelrum i våningen 4 trappor upp. Härjämte disponeras, såsom förut nämnts, för lokaltullförvaltningens behov en lokal i gårdshuset Skeppsbron 38, för vilken sålunda Stockholms stad har att till generaltullstyrelsen erlagga tre fjärdedelar av beräknade hyresavkastningen. Med undantag beträffande vissa lokaler i bottenvåningen av huset Skeppsbron 38, vilka efter utrymmandet ännu

icke tagits i bruk, disponeras fastigheterna i övrigt av generaltullstyrelsen mot erläggande till staden av en fjärdedel av belöpande hyresvärde.

Angående spørsmålet, i vad mån generaltullstyrelsens lokalbehov kan för framtiden tillgodoses inom nu ifrågavarande fastigheter, är styrelsen i förhållanden nuvarande läge icke i tillfälle att göra några bestämda uttalanden. Såsom förmäles i det av särskilt tillkallade sakkunniga den 18 mars 1925 avgivna betänkandet angående ordnandet av statens byggnadsverksamhet inom Stockholm (sid. 257), har inom byggnadsstyrelsen uppgjorts förslag till vissa omändringar inom fastigheterna. Med hänvisning härtill anför de sakkunniga, att efter verkställda omändringar plats kunde beredas inom fastigheterna för generaltullstyrelsen och dess byråer men knappast för den till styrelsen hörande undervisningsanstalten, vilken hittills — i likhet med vissa andra styrelsens avdelningar — varit inrymd i förhyrda lokaler. Sakkunniga ifrågasätta (sid. 399) förvärv för berörda ändamål av de i kvarteret Argus belägna fastigheterna nr 1 och 2, av vilka den senare är i stadens ägo. Huruvida genom åtgärder i denna riktning må kunna ernås en slutgiltig lösning av generaltullstyrelsens lokalfråga, är emellertid givetvis i första hand beroende på avgörandet beträffande fastigheterna nr 3 och 7.

För generaltullstyrelsen ställer det sig som en angelägen sak, att nu berörda spørsmål må kunna bringas till sin lösning utan alltför stor tidsutdräkt; dels äro nämligen vissa av de lokaler, som nu av styrelsen disponeras i fastigheterna Skeppsbron 38 och Österlånggatan 49, i fråga om utrymmet otillräckliga och i övrigt av långt ifrån tillfredsställande beskaffenhet, dels är det givetvis ur skilda synpunkter önskvärt, att förhyrande för styrelsens räkning av lokaler i andra, staden eller enskilda tillhöriga byggnader — för vilket ändamål för närvarande kräves en årlig hyressumma av 25,370 kronor — för framtiden må kunna i görligaste mån inskränkas.

Vid skrivelsen fanns fogad avskrift av berörda hyresvärdering, som är av följande innehåll:

»Hyresvärdering av samtliga lokaler inom fastigheterna nr 38 vid Skeppsbron och nr 49 vid Österlånggatan.

Skeppsbron nr 38.

Nedre botten.

Gatuhuset.

	Årlig hyra exkl. värme.
T. v. i porten: tullkamaravdelning	5 000:—
T. h. i porten: tullbehandlingsexpedition	5 000:—
Mittpartiet: d:o	10 000:—
Bakom d:o: tullpackhuskarlarne	800:—
Tullverkets laboratorium	1 200:—

Gårdshuset.

Tullbevakningen	1 000:—
---------------------------	---------

Entresolvåningen.

Gatuhuset.

Frukostrum	300:—
----------------------	-------

Gårdshuset.

Frukostrum	200:—
Tullbevakningen	1 100:—

1 tr. upp.*Gatuhuset.*

Personalbyrån	7 000: —
Revisionsbyråns stat. avdelning	4 000: —

Gårdshuset.

Revisionsbyråns stat. avdelning	6 000: —
---	----------

2 tr. upp.*Gatuhuset.*

K. generaltullstyrelsen	8 000: —
Kameralbyrån	5 000: —

Gårdshuset.

Revisionsbyrån	6 000: —
--------------------------	----------

3 tr. upp.

2 rum och kök åt södra sidan	900: —
2 rum och kök åt norra sidan	700: —
Arkivlokaler	3 000: —

Österlånggatan n:r 49.**Gården.**

Magasin	500: —
-------------------	--------

Nedre botten.

Kameralbyråns förråd	1 200: —
Verkstadslokal	1 500: —

1 tr. upp.

1 rum (bevakningschefen)	400: —
5 rum och kök	2 100: —

2 tr. upp.

3 rum (inspektören)	1 300: —
2 rum (museum)	1 200: —
2 rum (stat. avdelningen)	400: —

3 tr. upp.

Kameralbyråns förråd	2 600: —
--------------------------------	----------

4 tr. upp.

1 rum (tullmannaförbundet)	400: —
1 rum (åt gården)	325: —
1 rum (» »)	350: —
1 rum (åt gatan)	375: —
1 rum (» »)	350: —

Summa kronor **78 200: —**

O. Starck.

Arvid Sjöqvist.

23 juni 1925.

Till denna redogörelse av generaltullstyrelsen får kommissionen för egen del tillägga, att omförmälda, av N. Brahe år 1686 utfärdade köpebrev numera återfunnits bland *stadens* äganderättshandlingar och är av samma lydelse som det av Sundberg avtryckta konceptet.

På hemställan av kommissionen hava kaptenen Eggert och arkitekten Sjöqvist verkställt värdering av ifrågavarande fastigheter och därvid kommit till följande resultat:

- a. *kvarteret Argus n:r 3* vid Skeppsbron (tullhusen).
 Areal = 1 450,0 kvm.
 Tomten värderas till (c:a 600:— kr. per kvm.) 870 000 kr.
 Byggnaderna värderas till 550 000 „
- b. *kvarteret Argus n:r 7* vid Österlånggatan.
 Areal = 470,0 kvm.
 Tomten värderas till (c:a 215:— kr. per kvm.) 102 000 „
 Byggnaderna värderas till 150 000 „

Då byggnaderna till $\frac{3}{4}$ ägas av staten och till $\frac{1}{4}$ av staden, komma på respektive kontrahenter 525 000:— och 175 000:— kronor.

Slutligen har byggnadsstyrelsens utredningsbyrå på kommissionens hemställan verkställt följande utredning, avseende att utvisa, huruvida kronan lämpligen borde förvärva stadens andel i fastigheterna:

Generaltullstyrelsen disponerar för närvarande lokaler
 i Skeppsbron nr 38
 i Skeppsbron nr 36 och
 i tullpackhuset i Stadsgården för undervisningsanstalter
 med en effektiv golvyta av sammanlagt 1,969 kvadratmeter (enligt byggnads-sakkunnigas betänkande 1925).
 Förslag till ordnande av lokalfrågan.

Alt. I. *Bibehållande av lokaler i nuvarande tullhuset.*

Genom förändringar i den nuvarande dispositionen skulle nuvarande tullhuset kunna utnyttjas mer effektivt, så att generaltullstyrelsens hela nuvarande lokalbehov skulle kunna inrymmas där.

Ett sådant förändringsförslag skulle i huvudsak omfatta rivning av nuvarande gårdsöverbyggnad, varigenom belysta lokaler skulle erhållas i bottenvåningen, där exempelvis de i Skeppsbron nr 36 hyrda lokalerna för tullbehandlingsbyrån skulle kunna inrymmas. Vidare avser förändringsförslaget inredning såväl av gatuhusets som gårdsflyglarnas vindsutrymme, som skulle disponeras dels för undervisningsanstalten och dels för arkiv.

Hyresberäkning:

Nuvarande fastighetsvärde	1 672 000
(Enligt värdering 6. 4. 27 av kapten Eggert och arkitekt Sjöqvist.)	
Byggnadskostnad för omändringsarbeten	128 000
	1 800 000
Hyra efter 6 %	108 000

Alt. II. *Förslag till nybyggnad.*

Lokalbehov c:a 2,000 kvm. effektiv golvyta fördelat på 5 våningar (därav en jordvåning) erhålles pr våning 400 kvm., vilket motsvarar en byggnadsyta av 670 kvm. beräknat med utgångspunkt från, att den bebyggda ytan kan utnyttjas effektivt upp

till 60 %. Byggnadshöjden beräknas till 18 meter, givande en kubik av 12,060 kbm., som efter en byggnadskostnad av 55 kr. pr kbm. ger en

total byggnadskostnad av	663 300
tomtkostnad (förslagsvis)	400 000
Summa kronor 1 063 300	
Hyra beräknad efter 7 % utgör	74 500

Såsom lämplig tomt må förslagsvis nämnas tomt nr 1 i kvarteret Björnen i hörnet av Klara Södra Kyrkogata och Karduansmakaregatan, vilken tomt är beräknad kunna utökas med utefter Klara Södra Kyrkogata intilliggande fastighet.

Kommissionen får erinra, att enligt nådigt beslut den 31 december 1925 har, för att tagas i övervägande vid fullgörandet av det kommissionen meddelade uppdraget, till kommissionen överlämnats en av generaltullstyrelsen i underdånig skrivelse den 31 oktober 1922 gjord framställning om nådigt uppdrag till byggnadsstyrelsen att uppgöra förslag till ombyggnad av ifrågavarande fastigheter inom kvarteret Argus, jämte i ärendet avgivna underdåniga utlåtanden av byggnadsstyrelsen och statskontoret. I sitt utlåtande har statskontoret därvid framhållit, att innan den av generaltullstyrelsen föreslagna utredningen igångsattes, underhandlingar borde, på sätt jämväl generaltullstyrelsen i sin framställning ifrågasatt, inledas med Stockholms stad rörande kronans övertagande av all den rätt, staden kunde äga till ifrågavarande tomter med därå uppförda byggnader.

Kommissionen tillåter sig beträffande frågan om äganderätten till dessa fastigheter erinra om, att i stadens arkiv numera påträffats det av greve Nicolaus Brahe år 1686 utfärdade köpebrevet rörande fastigheterna. Kommissionen erinrar vidare därom, att fastigheterna ostridigt, till åttlydnad av Karl XI:s därom utfärdade föreskrift, av staden inköpts och därefter överlämnats till kronan för att användas till tullförvaltningen. De av den lokala tullförvaltningen dittills disponerade lokalerna hava numera utrymst i följd av att Stockholms stad för denna förvaltning — utan kostnad för statsverket — upplåtit lokaler i andra fastigheter.

Vid den nu föreliggande överenskommelsens träffande har kommissionen, med hänsyn ej minst till sist angivna förhållanden, *samt under förutsättning att övriga i avtalet berörda tvistigheter och markbyten regleras i enlighet med bestämmelserna i avtalet*, ansett sig kunna tillstyrka ett biläggande av tvisten rörande nu ifrågavarande fastigheter efter de — jämväl av stadens delegerade godkända — grunder, att kronan avstår från all rätt till tomtmarken, men anses äga $\frac{3}{4}$ av de därå uppförda byggnaderna.

På grund av vad byggnadsstyrelsens utredningsbyrå anført i sin ovan intagna promemoria rörande generaltullstyrelsens lokalfråga, har kommissionen — med utgående från att kronans och stadens sålunda antagna samäganderätt beträffande tomterna och byggnaderna borde upplösas genom att endera parten utlöste den andra — för sin del ansett sig kunna tillstyrka, att staden i enlighet med den nu träffade överenskommelsen får övertaga kronans andel i byggnaderna efter det av parternas värderingsmän åsatta värdet. Staden skulle alltså för kronans andel i byggnaderna erlagga ett belopp av 525,000 kronor.

Twisten rörande strand och vatten utanför tomt nr 7 i kvarteret Göken.

Enligt det nu träffade avtalet skulle jämväl biläggas tvisten mellan kronan och staden om rätten till utfyllningar, strand och vatten utanför kronans tomt nr 7 i kvarteret Göken. Härutinnan tillåter sig kommissionen hänvisa till vad ovan anförts.

Beträffande övriga, genom det nu träffade avtalet förlikningsvis bilagda tvistigheterna rörande kronans tomter å Kungsholmen inom dels kvarteren Bergamotträdet—Asplunden (Garnisonssjukhuset), dels ock kvarteret Munklägret, tomten nr 4 (Eirasjukhuset), får kommissionen anföra följande.

Twister rörande kronans av Garnisons- och Eirasjukhusen disponerade fastigheter.

Av de fastigheter, vilka disponeras av *Garnisonssjukhuset*, har staden gjort anspråk på samt avstår genom det föreliggande avtalet till kronan dessa anspråk å en markremsa utmed Pilgatan, omfattande ungefär 185 kvadratmeter. Därav hävdas omkring 100 kvadratmeter till tomten nr 1 i Bergamotträdet samt omkring 85 kvadratmeter till tomten nr 3 i kvarteret Asplunden. Enligt den av kaptenen Eggert och arkitekten Sjöqvist gjorda värderingen kunde dessa markområden anses äga ett värde av respektive 15 000 och 8 500 kronor.

De av Garnisonssjukhuset disponerade tomterna.

Stadens anspråk å dessa områden grundas därå, att områdena enligt de i tidigare utfärdade designationer rörande tomterna angivna måtten icke skulle falla inom tomternas gränser. Kronans representanter åter hava gjort gällande, att nu ifrågakomna divergenser mellan det faktiska innehavet och äldre designationer vore beroende på dessa senares bristande noggrannhet, kartornas krympning m. m., samt att den sedan gammalt iakttagna hävden beträffande tvisteområdena borde vara avgörande för äganderättsfrågan.

Vid bilagandet av nu ifrågavarande tvistepunkter har jämväl staden å kronan, såsom ovan nämnts, överlåtit en areal av omkring 909 kvadratmeter vid Garnisonssjukhustomternas sydvästra hörn. I den mån området ej belagts med det överenskomna byggnadsförbudet hava värderingsmännen ansett detsamma kunna åsättas ett värde av 165 kronor per kvadratmeter, varemot det med byggnadsförbud belagda området måste anses äga ett mindre värde.

Twisterna rörande *Eiratomten* hava i vad avser den *västra* gränsen, mot Parmmätaregatan, varit av ungefär enahanda art som den nyssnämnda tvisten. Kommissionen får beträffande tvisten rörande Eirafastighetens västra gräns hänvisa till riksarkivets tryckta utredning. Det omtvistade området innehåller en areal av ungefär 205 kvadratmeter, varav ungefär 180 kvadratmeter enligt den i avtalet förutsatta stadsplanen skall utläggas till Parmmätaregatan, medan återstoden skulle tilläggas den av sjukhuset Eira disponerade tomten nr 4 i kvarteret Munklägret (förr Bryggaren). Den del, som skulle utläggas till Parmmätaregatan och vartill kronans rätt genom avtalet förvärfvas av staden, hava parterna, med ledning av kaptenen Eggerts och arkitekten Sjöqvists värdering ansett jämte den kronan ostridigt tillhöriga mark, ungefär 140 kvadratmeter, som ytterligare skulle utläggas till Parmmätaregatan, kunna åsättas ett värde av 49 000 kronor, varav på det tvistiga området alltså belöper omkring 27 600 kronor. Den del av den tvistiga marken, som enligt avtalet skulle tilläggas sagda tomt nr 4 i kvarteret Munklägret, kunde enligt värderingsmännens utlåtande anses äga ett värde av omkring 3 100 kronor.

Eiratomterna.

Jämväl utmed södra gränsen har funnits ett mindre område, vartill äganderätten varit omstridd, men vartill kronan genom avtalet erhåller obestridt äganderätt.

Rörande frågan, om fönster- och takfallsrätten utmed Eiratomtens södra gräns genom kvartersgränsens förändring skall anses hava försvunnit, må erinras följande. Vid fastställandet den 20 december 1880 av stadsplanen över Kungsholmen, innefattande bland annat Norr Mälarstrand, undantogs från fastställelsen de delar, som ifrågasattes att dragas över eller eljest beröra kronan tillhörig mark. Enahanda förbehåll beträffande kronans mark intogs i de Kungl. Maj:ts beslut den 22 juni 1892 och den 17 mars 1905, varigenom Norr Mälarstrands läge försköts söderut och dess bredd ökades till 40, respektive 67 meter.

Enligt den genom nådigt beslut den 26 mars 1887 meddelade fastställelsen å stadsplan rörande Norr Mälarstrands framdragande utanför kvarteret Bryggaren — se närmare riksarkivets tryckta utredning om Kungsholmstomterna, sid. 51 o. f. — fastställdes planen »att träda i verket i den mån sådant utan förnärmande av kronans eller enskild rätt kan ske». På grund av detta sålunda meddelade förbehåll förvärvade staden efter riksdagens medgivande de delar av Myntets tomt, som erfordrades för Norr Mälarstrands utläggande. Men om uppreglering av kronans och stadens ömsesidiga intressen och rätt vid Eiratomten fördes icke ens några underhandlingar.

Med stöd av angivna förbehåll vid stadsplanefastställelserna hava kronans representanter förmenat, att kronan alltjämt äger fönster- och takfallsrätt utmed Eiratomtens hela södra gräns, vilket åter bestritts av stadens representanter.

Den mark vid Eirafastighetens södra gräns, som genom detta avtal överlättes å staden, omkring 45 kvadratmeter, såväl som den mark, omkring 235 kvadratmeter, vilken genom avtalet överlättes å kronan, skulle enligt värderingsmännens utlåtande äga ett värde av omkring 125 kronor kvadratmetern, under förutsättning att marken ej belades med byggnadsförbud. Det i avtalet för vissa delar av områdena förutsatta byggnadsförbudet minskar givetvis i viss mån desammas värde. Å andra sidan medför sagda byggnadsförbud för kronans tomtmark vid Eiratomtens södra gräns i huvudsak samma förmån, som den omstridda fönster- och takfallsrätten därstädes må hava inneburit.

*Twisterna
rörande
kanslihus-
området.*

Beträffande slutligen tvisten rörande vissa områden inom och invid området för det blivande kanslihusområdet, må hänvisas till dels riksarkivets »Utredningar rörande statens mark och tomter» del II, dels den för stadens räkning av numera docenten Halvar G. F. Sundberg verkställda utredningen »Om äganderätten till kvarteren Nemesis, Mars och Vulcanus samt angränsande mark» (tryckt i Stockholms stadskollegii utlåtanden och memorial 1925), dels ock den av advokatfiskalen Sten Grönvall för kronan verkställda, härvid fogade »Utredning angående kronans rätt till viss mark inom staden mellan broarna jämte vattenområdet utanför stadsdelen».

I enlighet med de verkställda utredningarna äro de i området för det nya kanslihuset ingående omtvistade områdenas areal och deras av kaptenen Eggert och arkitekten Sjöqvist uppskattade värden följande:

	Areal kvm.	Värde kronor.
a. Mark, som ostridigt ingått i den s. k. Lilla Mynthustomten . .	740	484 700
b. Områden, vilka antingen tillhöra Lilla Mynthustomten eller ock stadens tomt nr 2 och 4 i kvarteret Mars eller ock Kanslikajen . .	74	48 500
c. Område utgörande del av Kanslikajen	9	5 900
d. Myntgränden	452	226 000
e. Mynttorget	18	15 300
Summa	1 293	780 400

Ovan har omförmålts, att i förhållande till det av kanslihusdelegerade på sin tid uppgjorda avtalet i det förevarande gjorts den förändringen, att av kvarteret Mars tomterna nr 2 och 4 samt 3 och 5 en areal av omkring 80 kvadratmeter skulle utläggas till Rådhusgränden, medan i stället till området för det nya kanslihuset skulle läggas ett område av Kanslikajen om ungefär 95 kvadratmeter. Därvid har emellertid överenskommits mellan kommissionen och stadens delegerade, att ifrågavarande områden skulle gå i utbyte mot varandra på så sätt, att desamma beräknades äga lika värde. Ovanstående såväl som efterföljande beräkningar rörande områden för det nya kanslihuset, om

vilka rätt tvist, hava därför av praktiska skäl utgått från de arealer och värden, som skulle gällt, därest nu omförmälda jämkning icke ägt rum.

De omtvistade olika områdena inom kvarteren Asplunden—Bergamotträdet och Munklägret samt inom kanslihusområdet äro alltså följande:

	Areal kvm.	Beräknat värde kronor
a. Områden inom kvarteren Asplunden och Bergamotträdet, som staden avstår till kronan	185	23 500
Områden inom kvarteret Munklägret, tomten nr 4, utmed Parmmätaregatan, som		
b. kronan avstår till staden	180	27 600
c. staden avstår till kronan	25	3 100
d. Områden, som skola ingå i nya kanslihusets komplex och staden avstår till kronan	1 293	780 400
Summa		834 600

Det nu träffade avtalet innebär, att staden till kronan avstår de ovan under a), c) och d) angivna områdena, att kronan till staden avstår det under b) angivna området, samt att kronan till staden utgiver ett belopp av 404 200 kronor.

Därjämte skall enligt överenskommelsen:

kronan till staden avstå alla anspråk å viss invid Lilla Mynthustomten belägen mark, avsedd att utläggas till gata,

kronan till staden avstå viss mark utmed Eirasjukhusfastighetens södra gräns, samt

kronan medgiva byggnadsförbud beträffande vissa delar av Garnisonssjukhusets och Eirasjukhusets tomter;

ävensom staden till kronan utan särskild ersättning avstå omkring 909 kvadratmeter för att tilläggas Garnisonssjukhusfastigheten,

staden mellan Hantverkaregatan och Garvaregatan utmed Garnisonssjukhusfastighetens östra gräns framdraga en ny gata

samt staden dels till kronan avstå viss mark vid Eirasjukhusfastighetens södra gräns dels ock medgiva byggnadsförbud för viss stadens intill sagda gräns belägna mark.

Kommissionen får emellertid understryka, att överenskommelsen beträffande samtliga tvistigheter rörande omförmälda fastigheter är att anse som en enda enhet, vari ena partens medgivande på en punkt motsvaras av motpartens medgivande å en annan punkt, dels ock att de av parterna sålunda gjorda medgivandena lämnats endast under förutsättning av bifall till avtalets övriga bestämmelser och villkor.

IV. Fastigheternas i bytet ingående värden m. m.

I enlighet med det ovanstående hava följande av *kronan* till *staden* överlåtna fastigheter m. m. i bytet ingått med följande värden:

<i>Fastigheter- nas bytes- värden samt</i>	del av kv. Vulcanus	kr.	108 000
<i>likvidering</i>	Brandklipparen n:r 1	»	2 600 000
<i>och tillträde</i>	del av tomten n:r 1 kv. Munklägret:		
<i>av resp. fas- tigheter.</i>	mark	»	145 500
	byggnader	»	183 000
	delar av tomten n:r 4 i kv. Munklägret, mark till vidgning av Hantverkaregatan	»	102 600
	d:o d:o till vidgning av Parmmätaregatan	»	21 400
	del av kv. Bergamotträdet	»	117 200
	Päronträdet n:r 2	»	285 000
	» 3	»	200 000
	Göken n:ris 5, 6, 7, 11 samt tomtdel invid n:r 7	»	4 200 000
	del av kv. Mälaren n:r 5 och 17	»	600 000
	kronans rätt till byggnader å kv. Argus n:ris 3 och 7	»	525 000
Summa kronor			9 087 700

Följande av *staden* till *kronan* överlåtna fastigheter hava i bytet ingått med följande värden:

kv. Mars n:r 2 och 4, mark	kr.	489 000
byggnader	»	252 000
del av kv. Mars n:r 3 och 5	»	499 700
del av Kanslikajen	»	97 800
del av Garvaregatan	»	105 000
mark söder och sydväst om kv. Asplunden	»	378 000
Summa kronor		1 821 500

Jämlikt den ovan lämnade redogörelsen för biläggandet av vissa tvister rörande mark inom och invid området för det nya kanslihuset samt kronans fastigheter inom kvarteren Munklägret, Asplunden och Bergamotträdet skall staden därjämte vid uppgörelsen tillgodoräknas ett kontant belopp av 404 200 kronor.

I enlighet härmed skall staden till kronan utgiva i mellangift 6 862 000 kronor, att erläggas på sätt avtalets mom. 6:o angiver. Likviden har alltså avsetts böra erläggas å respektive tillträdesdag utom i vad avser likviden för fastigheterna inom kvarteret Göken, som fördelats med $\frac{1}{5}$ vid tillträdet den 1 oktober 1928, samt $\frac{1}{5}$ vardera den 1 oktober 1929, den 1 oktober 1930, den 1 oktober 1931 och den 1 oktober 1932. Då kronan den 1 oktober 1928 skulle tillträda fastigheter med ett sammanlagt värde överstigande det belopp, staden har att samma dag likvidera, innebär bestämmelserna i mom. 6:o, att skillnaden avräknas å det belopp, som staden den 1 oktober 1929 eljest skulle hava erlagt till kronan.

Genom bestämmelserna i mom. 5:o om tillträdesdagarna har kommissionen avsett att tillgodose behovet för kronan att äga rådrum för anskaffande av nya ämbetslokaler i stället för dem, vilka för närvarande äro inrymda i byggnader å de till staden överlåtna fastigheterna samt i kvarteret Argus.

Beträffande avtalets detaljer i övrigt tillåter sig kommissionen allenast hänvisa till avtalet.

V. Åtgärder i anledning av avtalet.

Därest det föreliggande avtalet varder slutligt godkänt, tarvas i följd därav, *Vissa erforderliga åtgärder i anledning av avtalet.* såsom ovan antytts, vissa åtgärder för anskaffande av nya ämbetslokaler för mynt- och justeringsverket, för generaltullstyrelsen samt för ecklesiastikdepartementet ävensom åtgärder för dispositionen av de av kronan från staden förvärvade fastigheterna och fastighetsdelarna.

Anskaffandet av nya lokaler för ecklesiastikdepartementet samt dispositionen av den mark jämte byggnader, som kronan förvärfvar inom staden mellan broarna, lär ingå som ett led i frågan om nytt kanslihus och torde förty hava beaktats i de utredningar i ämnet, som Eders Kungl. Maj:t redan anbefallt byggnadsstyrelsen verkställa.

Vad åter angår anskaffandet av nya lokaler för generaltullstyrelsen samt erforderliga byggnadsåtgärder till följd av att den mark, varå det av mynt- och justeringsverket disponerade s. k. Owenska huset är beläget, genom avtalet skulle överlätas å staden för Hantverkaregatans vidgning, så torde byggnadsstyrelsen böra anbefallas att efter samråd med angivna respektive ämbetsverk till Eders Kungl. Maj:t inkomma med erforderliga förslag.

Den mark som kronan förvärfvar vid Garnisonssjukhusets och Eirasjukhusets tomter lär böra jämväl i förvaltningshänseende tilläggas dessa tomter.

Beträffande dispositionen av inflytande penninglikvid får kommissionen erinra följande. *Disposition av inflytande penninglikvid.*

I enlighet med särskilda beslut vid 1907 och 1911 års riksdagar har Eders Kungl. Maj:t föreskrivit, att vid framtida försäljning av fastigheterna Brandklipparen nr 1 (f. d. Sjöhästen nr 1) och Pärötrådet nr 2 vissa belopp skola slutligt gäldas ur de för nyssnämnda fastigheter erhållna köpeskillingarna. Enligt från statskontoret och riksgäldskontoret till kanslihusdelegerade lämnade uppgifter hava sålunda under nämnda förutsättningar på grund av särskilda nädiga brev den 4 oktober 1907, den 30 oktober 1908, den 8 maj 1908, den 22 oktober 1909, den 9 augusti 1912 och den 11 oktober 1912 av statsmedel utanordnats

1) hyresersättningar åt boställshavare i det så kallade Indebetouska huset	kronor	28 489: 51
2) kostnader för ändringsarbeten i hovstallet å gamla artilleriplanen	»	28 000: —
3) till täckande av brist i dåvarande kronprinsens hovhållning	»	550 000: —
4) kostnad för uppförande av nybyggnad å egendomen nr 3 i kv. Europa	»	470 000: —
5) kostnad för en ny tvättinrättning för hovhållningens räkning	»	137 000: —
6) hyresersättning åt boställshavare i det s. k. Oxenstiernska huset	»	4 350: —

Summa kronor **1 217 839: 51**

Av dessa belopp skola de fyra förstnämnda täckas av försäljningsmedel för fastigheten i kvarteret Brandklipparen och de två sistnämnda av dylika medel för fastigheten i kvarteret Pärötrådet.

På sätt ovan erinrats har jämlikt beslut vid 1918 års riksdag för täckandet av vissa engångskostnader för försvaret anvisats ett belopp av 4 000 000 kronor att förskottsvis bestridas av tillfälliga lånemedel men ersättas av medel, som komme att inflyta vid försäljning av Svea ingenjörskårs kasernområde inom kvarteret Göken. Därvid beslöts tillika, att möjligen återstående försäljningsmedel för nämnda kasernområde skulle ingå till lantförsvarets fond för byggnader och andra försvarsändamål.

Slutligen får kommissionen erinra om innehållet i det föreliggande avtalets mom. 8:o stycket 1, enligt vilket kronan skall till staden utgiva viss gatumarkersättning med 27 000 kronor.

Kommissionen anmärker tillika, att för de under arméförvaltningens vård och inseende ställda, i avtalet avsedda fastigheterna inom kvarteren Göken och Bergamotträdet komma att inflyta 4 200 000 kronor + 117 200 eller sammanlagt 4 317 200 kronor. Av dessa medel lära 4 000 000 kronor böra disponeras för täckandet av nämnda förskott för vissa försvarskostnader, medan återstående 317 200 kronor torde böra anses disponerade för förvärvet av de områden, vilka genom avtalet av kronan förvärfvas för att tilläggas de under arméförvaltningens disposition stående, för Garnisonssjukhuset anvisade fastigheterna inom kvarteren Asplunden och Bergamotträdet. Dessa sistberörda områden hava nämligen ingått i avtalet med ett värde av kronor 378 000 + 105 000 eller tillhopa kronor 483 000.

Av de enligt avtalet inflytande penninglikviderna torde förty enligt kommissionens mening böra täckas samtliga här ovan angivna förskott samt gatumarkersättning, och därvid av först inflytande medel det sagda förskottet å 4 000 000 kronor för vissa försvarskostnader. Återstående likvidmedel synas lämpligen böra avsättas såsom bidrag till täckande av de utgifter för ämbetslokalers anskaffande, vilka lära uppkomma, därest det föreliggande avtalet godkännes av parterna.

Med hänsyn till innehållet i det nu ifrågavarande avtalet samt vad här ovan anförts, torde kommissionen härmed få anses hava besvarat samtliga ovan angivna remisser med undantag av *dels* de, vilka avse Djurgården och dess reglering, och rörande vilka kommissionen hänvisar till det med staden träffade särskilda avtalet rörande stadsplan för och exploatering av viss del av Norra Djurgården med tillhörande, här efter följande motivering, *dels ock* remisserna rörande provisoriskt upplåtande till Stockholms stad av vissa för utläggande till Hantverkaregatan och Katarina Bangata avsedda markarealer, varom kommissionen avgiver särskilt utlåtande.

Samtliga handlingar och kartor till de sålunda besvarade remisserna återställas härjämte.

Ladugårdsgärdesavtalet.

Rörande dispositionen av Norra Djurgården från och med 1800-talets senare hälft, samt de olika strävandena å ena sidan att möjliggöra för kronan ett ekonomiskt exploaterande av delar av Norra Djurgården och å andra sidan att bibehålla vissa delar av Djurgården såsom naturpark i egentlig mening eller ock såsom parkområde må erinras följande.

Konungens dispositionsrätt över Djurgården grundar sig numera på riksens ständers underdåniga skrivelse den 1 december 1809, varigenom ständerna erbjödo Karl XIII att till bestridande av samtliga utgifter för hovhållning m. m. emottaga en viss årlig summa mot det att till riksens ständer överlämnades »såsom en i evärdeliga tider åt dem förbehållen rättighet» förvaltningen och användandet av de kungs- och kungsladugårdar m. m., som förut stått under Konungens omedelbara styrelse, med iakttagande dock, att »den här vid huvudstaden belägna Djurgården bör förbliva under Kungl. Maj:ts enskilda disposition», i sammanhang varmed ständerna emellertid anhöllo, »att den s. k. Djurgårdskassan måtte endast få användas till Djurgårdens förbättring och förskönande samt därvarande broars och vägars underhåll, och icke graveras med särskilda avlöningar eller gratifikationer till några vissa personer». Enligt statsrådsprotokollet den 26 februari 1810 antog Kungl. Maj:t riksens ständers erbjudande på sätt och med villkor ovannämnda skrivelse innehöll.

Äldre disposition av Djurgården.

Emellertid hava, vad nu beträffar Norra Djurgården, olika delar såväl upplåtits för särskilda, allmänna eller enskilda ändamål som ock, under medverkan av riksdagen, med äganderätt överlåtits till Stockholms stad eller enskilda.

Sålunda har alltsedan den tid, då trupper först började förläggas i garnison till huvudstaden, Ladugårdsgärdet utgjort exercis- och manöverplats för dessa, och så småningom togs för detta ändamål i anspråk större delen av Norra Djurgårdens odisponerade område. I samma mån som delar av Norra Djurgården sedermera blevo upplåtna för andra ändamål — hamnanläggningen vid Värtan, järnvägsanläggningar, Sturevägen, kaserntomterna m. m. — inskränktes Stockholmstruppernas *övningsterräng* i någon mån och består numera av området från Laduviken till Stora Hundudden. I Kaknässkogen är upplåten plats för skjutbanor. Vidare hava utöver dessa områden, för vilkas begagnande särskild årlig ersättning utgår till Djurgårdskassan, tid efter annan tagits i anspråk vissa delar av Norra Djurgården för andra militära behov, såsom för kasernområden, generalstabens stall, förrådsbyggnader, begravningsplatser och ammunitionslaboratorium. På sätt nyss nämnts hava åtskilliga områden med nyttjanderätt upplåtits eller med äganderätt överlåtits å särskilda allmänna institutioner eller ock andra. Härutinnan liksom beträffande upplåtelseerna för militära ändamål må hänvisas till, förutom vad här nedan vidare anföres, den närmare redogörelse i ämnet, som lämnats i det av de s. k. Djurgårdssak-

*Exploa-
tering i
senare tid
av viss
Djurgårds-
mark.*

kunniga år 1917 avgivna tryckta »Betänkande angående Djurgårdens bevarande såsom park» med tillhörande kartor.

I förevarande sammanhang må emellertid särskilt erinras om den exploatering av mark å Norra Djurgården, som de jämlikt riksdagens beslut 1879 och 1888 mellan kronan och Stockholms stad träffade avtalen rörande respektive Värthamnen och Hjorthagen innebära — se sagda betänkande sid. 83—86 samt 69—72. Dessa båda avtal torde få anses utgöra de första stegen beträffande Norra Djurgårdens exploatering i egentlig mening, och frågan om fortsatt exploatering kom därefter att i allt högre grad utgöra föremål för särskilt riksdagens intresse, i regel i samband med fråga om finansiering av utgifter i följd av de tid efter annan beslutade nya arméorganisationerna.

I en vid 1892 års urtima riksdag inom första kammaren väckt motion föreslogs sålunda, att Ladugårdsgärdet med angränsande, staten tillhöriga parker m. m. skulle upplåtas till bebyggande på samma sätt, som tillgått vid försäljningen av de gamla gardestomterna, samt att de av en sådan försäljning inflytande inkomster skulle användas dels till anskaffande av ett nytt exercisfält å lämplig plats och dels till beredande av medel till grundskatternas avskrivande. Då emellertid ett tillika i motionen framställt förslag om skrivelse till Kung. Maj:t med begäran om framläggande för riksdagen av ny plan för nämnda skatters avskrivning icke vann riksdagens bifall, förföll därmed för den gången frågan om Ladugårdsgärdets försäljande.

I slutet av 1890-talet väcktes åter förslag rörande avyttrande till byggnadstomter av vissa delar av Norra Djurgården, nämligen områdena norr om Karlplanen och östra delen av Karlavägen. På grund av att staden och riksmarskalksämberet ej kunde enas om villkoren för avyttringen, ledde dock icke förslaget till något resultat.

Vid 1901 års riksdag väcktes en motion om skrivelse till Kungl. Maj:t med begäran om utredning angående avyttrande för byggnadsändamål av vissa delar av Ladugårdsgärdet m. m. Motionen avstyrktes av statsutskottet, som emellertid i motiveringen anförde, att det var förvissat om, att Kungl. Maj:t skulle hava sin uppmärksamhet fäst på saken.

Riksdagens beslut i denna fråga utföll visserligen i enlighet med statsutskottets hemställan, men i sin till Konungen den 2 juni 1901 avlätna skrivelse i fråga om Kungl. Maj:ts proposition om ny härordning anförde riksdagen — i enlighet med av statsutskottet framlagt förslag — bland annat, att i och för bestridande av de med den nya härordningen förenade extra utgifter borde vissa delar av det kronan tillhöriga, norr om Djurgårdsbrunnsviken och Djurgårdsbrunnskanalen belägna området kunna med fördel för staten försäljas.

Med anledning av vad sålunda förekommit anförde chefen för lantförsvarsdepartementet till statsrådsprotokollet den 8 april 1902, under återopande av nämnda riksdagsskrivelse, att i betraktande av i Stockholm då gällande tomtpris torde kunna med full visshet förväntas, att, om vissa delar av Ladugårdsgärdet upplåtes till tomtplatser, endast jämförelsevis små områden skulle behöva försäljas för erhållande av en avsevärd köpesumma. Kungl. Maj:t uppdrog därför åt en kommitté — den s. k. ladugårdsgärdeskommittén — bland annat

att, efter föregången utredning, avgiva yttrande, huruvida några och, i sådant fall, vilka av de kronan tillhöriga områden inom den s. k. Norra Djurgården med Ladugårdsgärdet lämpligen kunde styckas och, indelade till tomter, försäljas, samt angiva, vilka av dessa områden borde till försäljning i första rummet ifrågakomma, ävensom verkställa beräkningar av den inkomst, som genom en dylik försäljning kunde för statsverket uppstå; och

att tillika avgiva förslag å sådan i Stockholms närhet belägen plats, som, under förutsättning att Ladugårdsgärdet i framtiden icke komme att användas

såsom övningsområde för de i Stockholm förlagda truppförband, kunde anses lämplig såsom övningsfält för dessa trupper.

I sitt den 19 maj 1903 avgivna betänkande anförde kommittén, att av den verkställda utredningen i första hand framgått, att Ladugårdsgärdet dåmera vore otillräckligt och även i övrigt olämpligt såsom övningsfält för de i Stockholm förlagda trupperna och att det därför måste, oavsett andra på frågan om Norra Djurgårdens försäljning inverkan omständigheter, ersättas med ett nytt övningsfält. Såsom sådant föreslog kommittén det s. k. Järvafältet.

I avgivna yttranden instämde vederbörande militära myndigheter i vad kommittén sålunda anförde i fråga om övningsfält för Stockholmstrupperna.

I sitt utlåtande behandlade kommittén vidare frågan om Norra Djurgårdens exploatering.

Kommittén anförde därvid, att Norra Djurgården med avseende å därstädes befintliga, i allmänhet goda terrängförhållanden samt möjligheter till fördelaktiga avlopps- och dräneringsledning var ett ur sanitär synpunkt synnerligen gynnsamt område för bebyggande. Markens beskaffenhet vore ock sådan, att utmärkt byggnadgrund å de flesta ställen förefunnos. Omväxlingar mellan höjder och dalgångar samt de långa strandlinjerna utmed vackra vattendrag utgjorde naturliga förutsättningar för att en här uppstående stadsdel borde bliva estetiskt tilltalande. Alla omständigheter tydde alltså därpå, att, om Norra Djurgården upplåtes till bebyggande, därstädes inom en jämförelsevis ej alltför långt avlägsen framtid komme att växa upp en ny, modern stadsdel, i fråga om naturliga betingelser för sundhet, omväxling och trevnad fullt jämförlig med, om icke överträffande, de bästa Stockholm dittills ägde.

I sitt utlåtande påpekade kommittén vidare, att till tomter för industriell verksamhet vore särskilt ägnade dels trakterna omkring en ifrågasatt kanal-anläggning från Lilla Värtan till Brunnsviken genom Husar- och Laduvikarna och vidare områden norr därom ävensom det s. k. Kräftriket, vilket, vare sig kanalen komme till stånd eller icke, synnerligen väl lämpade sig för industri-tomter. Till nu omförmälda trakter kunde utan svårighet järnvägsspår framdragas från Albano station, varjämte tillfälle till vattenkommunikationer redan funnes, och, såsom antytts, än ytterligare kunde beredas. För industriella anläggningar vore jämväl området utmed Lilla Värtan från Loudden till Djurgårdsbrunnskanalens mynning synnerligen lämpligt och torde därtill böra användas, för såvitt icke ett föreliggande förslag att dit förflytta flottans härvarande station bleve förverkligat. Även dit kunde järnvägsspår med lätthet framdragas från det närbelägna spårsystemet från Värtahamnen.

I närheten av dessa områden torde företrädesvis arbetarbostäder och andra enklare boningshus komma att uppföras.

Kommittén hyste den uppfattningen, att Norra Djurgården, så snart ske kunde, borde upplåtas till bebyggande ävensom att försäljningen borde så ordnas, att de områden först avyttrades, vilka kunde för truppernas övningar undvaras, eller alltså trakterna i närheten av Östra stationen samt emellan Valhallavägens förlängning och Djurgårdsbrunnsviken.

Kommittéförslaget innebar försäljning av:

1:o ett område om 303,350 kvadratmeter närmast norr och öster om Stockholms östra station,

2:o trakten mellan Valhallavägens förlängning samt Djurgårdsbrunnsviken från stadens östra gräns till Hässlingeberg om 295,550 kvadratmeter byggnadstomter,

3:o området mellan Valhallavägens förlängning och Djurgårdsbrunnsviken från Hässlingeberg till Djurgårdsbrunns vårdshus om 180,050 kvadratmeter byggnadstomter, samt

4:o) området mellan Valhallavägens förlängning och Djurgårdsbrunnskanalen från Djurgårdsbrunnns vårdshus till Lilla Värtan om 198,625 kvadratmeter byggnadstomter.

I utlåtande över ovannämnda kommittébetänkande anförde riksmarskalksämberet bland annat, att Djurgården, som av ålder varit upplåten till den regerande Konungens disposition, hade såsom folkpark och förlustelseort för huvudstadens invånare, i synnerhet av de obemedlade klasserna, en mycket viktig uppgift att fylla både ur sanitär och estetisk synpunkt. Riksmarskalksämberet kunde icke för sin del instämma i kommitténs uppfattning om lämpligheten och önskvärdheten av *hela* Norra Djurgårdens intagande i stadsplanen och upplåtelse till bebyggande, utan måste tvärtom såsom sin åsikt uttala, att det huvudsakliga av ifrågavarande vidsträckta område helst borde bibehållas för sitt nuvarande ändamål att vara ett park- och skogsområde, ordnat för utflykter och besök av stadens lustvandrande invånare. Då det emellertid vore av vikt för statsverket att redan nu kunna försälja någon del av den värderika marken närmast staden för att därigenom bereda erforderliga medel till inköp av nytt övningsfält, och då det ur Stockholms stads synpunkt torde vara önskligt, att staden mot denna del av Djurgården bleve reglerad, ansåge sig riksmarskalksämberet böra framlägga förslag om, att vissa mindre delar av den ifrågavarande marken omedelbart måtte intagas i stadsplanen och upplåtas till bebyggande.

De områden, som riksmarskalksämberet därvid avsåg, utgjordes av dels det sedermera s. k. Karlaplansområdet, dels ock det område vid Djurgårdsbrunnsviken, som skogsinstitutet då disponerade, jämte den närmast öster därom belägna marken fram utöver Källhagens område ungefär till gränsen av kavallerietablissemmentets tomt.

*1905 och
1906 års
riksdagar
besluta ex-
ploatering
av vissa
Djurgårds-
områden.*

I enlighet med Kungl. Maj:ts förslag (prop. 114) beslöt 1905 års riksdag därefter bland annat dels upplåtandet av det s. k. Järvafältet till övningsplats för Stockholmstrupperna, dels försäljning av omförmälda två områden av Norra Djurgården, dels ock att av därvid inflytande försäljningsmedel finge täcka vissa kostnader för Järvafältet och nytt skogsinstitut, varefter återstoden skulle tilläggas lantförsvarets fond för byggnader och andra försvarsändamål.

Vid påföljande, 1906, års riksdag medgavs därefter i enlighet med Kungl. Maj:ts i proposition nr 111 därom framställda förslag försäljningen av veterinärinstitutets dåvarande område vid Karlaplan.

*Frågan om
bevarandet
av vissa
delar av
Djurgården
som natur-
park aktu-
aliseras.
1906 års
riksdag.*

Vid sistnämnda års riksdag väcktes inom andra kammaren av herr S. Palme en motion, vari hemställdes, att riksdagen måtte i skrivelse till Konungen framhålla önskvärdheten av att, om ytterligare tomter till bebyggande upplåtes å Djurgårdens södra del, detta icke måtte ske i sådan utsträckning, att Djurgårdens egenskap av öppen park komme att lida därav.

Det tillfälliga utskott, till vilket motionen hänvisades, inhämtade yttrande i ämnet från riksmarskalksämberet samt anförde för egen del bland annat följande.

Det vore tämligen tydligt, att, då Stockholms stad utvidgats ända till Djurgårdens gränser, det ej kunnat undvikas, att en del byggnader, med den allmänna meningens gillande, uppstått på den närmast staden liggande delen av Djurgården. Detta hade så mycket mera varit nödigt, som staden hade ont om tomtplatser för en del offentliga byggnader och tomtpriserna inom stadsområdet vore så uppdrivna, att det skulle vara snart sagt omöjligt att få sådana offentliga byggnader till stånd. om tomten för desamma skulle till gällande priser inköpas.

Det syfte motionären genom sin framställning velat tillgodose, syntes utskottet synnerligen behjärtansvärt. Utan tvivel måste det framstå såsom en fosterländsk angelägenhet, att Djurgårdens bebyggande icke finge ske på ett sådant sätt eller i en sådan utsträckning, att Djurgårdens egenskap av öppen park därav komme att lida. Men enligt utskottets mening hade motionen främjat detta syfte redan därigenom, att den i tid riktat den allmänna uppmärksamheten på ifrågavarande förhållanden. Att riksdagen skulle, såsom motionären ifrågasatt, i skrivelse till Konungen frambära sina önsknings härutinnan, syntes utskottet ej vara av behovet påkallat. Av utredningen framginge nämligen, att tomtupplåtelser å ifrågavarande område under de senare åren icke ägt rum i oroväckande utsträckning, samt att nödig pietet och omtanke ådagalagts i fråga om användningen och underhållet av Djurgårdsområdet. Då därtill komme, att någon bättre anordning än den dåvarande i syfte att bevara Djurgårdens karaktär av en öppen och obebyggd park näppeligen torde kunna träffas, hemställde utskottet, att motionen icke måtte till någon andra kammarens utgård föranleda.

Detta blev också kammarens beslut.

Även vid 1908 års riksdag fördes Djurgårdsfrågan på tal i vissa motioner rörande omreglering av Konungens dispositionsrätt över Djurgården samt den s. k. Djurgårdskassans förvaltning och användning.

1908 års
riksdag.

Med anledning av dessa motioner hemställde statsutskottet, att riksdagen ville hos Kungl. Maj:t anhålla om verkställandet av utredning, huruvida och i vad mån de till Djurgårdskassan inflytande inkomster kunde, förutom till det med kassan för det dåvarande avsedda ändamål, användas jämväl till de kungliga lustlottens underhåll, och att Kungl. Maj:t därefter ville till riksdagen inkomma med det förslag, vartill utredningen kunde giva anledning.

I motiveringen framhöll utskottet »önskvärdheten därav, att, till dess den nu väckta frågan om dispositionen av Djurgården och Djurgårdskassan blivit avgjord, ytterligare tomter å Djurgården icke må till enskilda upplåtas». Vidare uttalade utskottet, att »tomtupplåtelser å ifrågavarande område under de senare åren icke ägt rum i oroväckande utsträckning samt att nödig pietet och omtanke ådagalagts i fråga om användningen och underhållet av Djurgårdsområdet».

Kamrarna beslöt i enlighet med statsutskottets ovannämnda hemställan och avlät den 17 mars 1908 till Eders Kungl. Maj:t en skrivelse i överensstämmelse härmed. Den begärda utredningen verkställdes därefter.

Vid 1913 års riksdag väckte herr Karl Starbäck i andra kammaren en motion (nr 229), vari han, efter erinran om den av herr Palme år 1906 väckta motionen i ämnet, vidare anförde bland annat följande.

1913 års
riksdag.

»Den motion, som här avhandlats, rörde uteslutande den s. k. södra Djurgården.

Då jag nu dristar mig att ånyo rikta riksdagens uppmärksamhet på Djurgården, har detta också huvudsakligen berott på förhållandena, sådana de utvecklats sig å den norra delen. Men innan jag söker att något närmare redogöra för dessa, torde det vara lämpligt att erinra därom, att riksdagen under åren 1911—1912 medgivit, att av Djurgårdskassans behållning finge för reparationer och andra arbeten å Ulriksdals och Drottningholms slott användas högst betydande summor till ett belopp av omkring 200,000 kronor.

Av den vid denna motion fogade kartan jämte den bilaga, som upptager förteckning å de områden, som för bebyggande och andra ändamål så att säga undantagits Djurgården, framgår, att parkområdet redan nu i högst betydande grad inkräktats. Till dessa områden kunna yttermera läggas den för regementenas skjutövningar avsedda halvö, som begränsas av en linje, dragen mellan Djurgårdsbrunn och Lidingö världshus, och det för exercisövningar använda egentliga gårdet. Huru med dessa

senast nämnda områden i framtiden kan komma att förfaras, är visserligen ej alldeles klart; men efter all sannolikhet komma de i största utsträckning att efter särskild plan bebyggas och endast smärre delar att apteras till parker, troligtvis med mer eller mindre artificiell prägel, om det också är att hoppas, att vid den blivande stadsplanens fastställande all möjlig hänsyn till de naturliga omgivningarna liksom till terrängen komma att tagas. Vad området mellan Sturevägen, Norra Brunnsviken och Lilla Värtan beträffar, finnas där ännu stora sammanhängande parkområden av, glädjande att säga, ännu ganska jungfrulig art. Men storstaden tränger även här på och planer ha nyligen varit uppe att å en av de naturskönaste platserna bereda mark för den statsmedicinska anstalten.

Mot strävandet att bibehålla Djurgården såsom naturlig park ställa sig sålunda högst avsevärda ekonomiska statsintressen. Användandet av Djurgårdskassans medel till andra ändamål än de ursprungligen avsedda kan fresta till påtryckning om ytterligare tomtupplåtelser. Det saknades ingalunda antydningar om dylikt i den debatt, som förekom inom andra kammaren, då frågan om dispositionsrätten till Djurgården 1908 var före. Behovet för tomter till statens ändamål kan skapa ständigt nya krav för ny mark härför. Det synes mig fördenskull lämpligt att se till, huruvida det icke å andra sidan finnes andra statsintressen, motsatta de rent ekonomiska, som tala för att en undersökning snarast åvägbringas för att ett lyckligt avvägande mellan dessa stridande intressen ej må av händelsernas gång omöjliggöras.

Utan tvivel måste det framstå såsom en fosterländsk angelägenhet, att Djurgårdens bebyggande icke må ske på ett sådant sätt eller i en sådan utsträckning, att Djurgårdens egenskap av öppen park därav kan komma att lida, säger 1906 års utskott; och måhända får man beteckna såsom ett utslag av samma syn på saken, då statsutskottet 1908 'velat framhålla önskvärdheten därav, att, till dess den nu väckta frågan om dispositionen av Djurgården och Djurgårdskassan blivit avgjord, ytterligare tomter å Djurgården icke må till enskilda upplåtas'.

Det kan naturligtvis icke falla mig in att klaga över, att denna natursköna omgivning i så stor skala som skett nödgats maka åt sig för ekonomiska behov. Det har varit nödvändigt. Nej, det är frågan om att avgöra, var gränsen mellan de praktiska och de ideella fordringarna bör sättas; och jag tror, att tiden nu är inne att i allt fall noga överväga detta spörsmål. Mycket av forna dagars Djurgård har försvunnit; mycket finnes dock ännu kvar; men naturen kämpar en allt för ojämn kamp mot 'kulturen'; i denna sin sista strid skall den förr eller senare utan hjälp duka under; jag tror, att vi äro skyldiga att lämna denna hjälp.

Ett par naturvetenskapsmän ha av intresse för saken visat mig den stora vänligheten att uttala sig om djur- och växtlivet å de hotade markerna.»

Efter refererande av vad dessa naturvetenskapsmän uttalat samt med vissa därtill knutna egna reflexioner, hemställde motionären, att riksdagen ville, för sin del uttalande den önskan, att Djurgården vid Stockholm i så stor utsträckning som möjligt bibehölles såsom naturlig park, i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla, att utredning verkställdes för att snarast möjligt en lämplig gräns kunde fastslås för de områden, som borde såsom park för all framtid bevaras.

På begäran av andra kammarens tredje tillfälliga utskott, dit motionen hänvisats, införskaffades i anledning av motionen yttranden från riksmarskalksämberet, som jämväl hörde Djurgårdsförvaltningen.

I underdånig skrivelse, nr 69, den 3 maj 1913 yttrade härefter riksdagen följande:

»En storstads behov av öppna parker till motvikt mot den sammanpackade befolkningens mer eller mindre ohygieniska liv är numera allmänt erkänt. I Djurgården äger Stockholms befolkning tillgång till en naturpark av säregen skönhet och

enastående behag. För denna befolkning är det därför av utomordentligt intresse, att dessa skatter åt densamma bevaras. Men det är givetvis därjämte även av stort intresse för hela vårt land, att Sveriges huvudstad i all framtid omgives av en väl bevarad ursprunglig natur av utpräglad svensk typ.

Riksdagen vill emellertid i samband härmed framhålla, att det speciella intresset för Djurgårdens bevarande i orubbat skick enligt riksdagens mening ej lär få mer än nödvändigt är inkräkta på Djurgårdens egenskap av att vara Stockholms befolknings främsta tillflykts- och rekreationsort. I denna sin egenskap är nämligen Djurgården så intimt förenad med vår huvudstads historia, att ingen svensk önskar, att den traditionen skall brytas, utan att Djurgårdens minnesrika platser i sitt ursprungliga skick skola bevaras till glädje och nytta även för kommande generationer av vår huvudstads och vårt lands befolkning.

Vid övervägande av, i vad mån ett förverkligande av de i motionen uttalade önskemålen kan låta sig göra, synes, vad södra Djurgården beträffar, grundad anledning finnas att hoppas, att den fara, som här en tid tycktes hota i form av tomtupplåtelser till villabyggnader, nu är förbi. Enskild besittningsrätt till delar av en offentlig parks område är naturligen synnerligen olämplig och bör så mycket som möjligt undvikas, då en folkparks alla vackra platser böra vara för den stora allmänheten tillgängliga, och synes detta krav å södra Djurgården bliva alltmer beaktat, vilket framgår jämväl därav att nya vägar anläggas och strandpromenader framdragas på förut avstängda områden.

Vidkommande härefter norra Djurgården, så uppträda här starka och å sin sida berättigade intressen hotande mot detta områdes bevarande som öppen park. Såväl statsverkets ekonomiska intresse av tomtförsäljningar som expansionsbehovet hos statens till huvudstaden förlagda institutioner hava givit anledning till inkräkningar på parkområdet, som, i och för sig förklarliga, dock giva full aktualitet åt det av motionären framförda spörsmålet. Då enligt riksdagens förmenande visserligen betydliga delar av norra Djurgården, men dock på långt när icke hela dess område, böra ekonomiskt exploateras, synes riksdagen därför starka skäl föreligga att överväga, vad som lämpligen bör bibehållas som park och vad som kan upplåtas till andra ändamål.

Om således Djurgårdens bibehållande i största möjliga grad såsom park i sin nuvarande utsträckning framstår såsom önskvärt för riksdagen, må å andra sidan framhållas, att då, såsom också av vad ovan anförts framgår, detta önskemåls förverkligande skulle i främsta rummet komma att innebära ett tillgodoseende av Stockholms stads befolknings intressen, staten till gengäld för sin underlåtenhet att exploatera ifrågavarande markområden med fog kan göra anspråk på att vid kommande eventuella mellanhavanden med Stockholms stad röna största tillmötesgående från stadens sida.»

På grund av vad sålunda anförts hemställde slutligen riksdagen, under uttalande av den önskan, att Djurgården vid Stockholm i så stor utsträckning som möjligt bibehölles såsom naturlig park, att utredning måtte verkställas, så att snarast möjligt en lämplig gräns kunde fastslås för de områden, som borde såsom park för all framtid bevaras.

Sedan yttranden i ämnet inhämtats av riksmarskalksämberet, dåvarande överintendentensämberet samt överståthållarämberet, bemyndigade Eders Kungl. Maj:t den 31 oktober 1913 chefen för finansdepartementet *dels* att uppdraga åt de sakkunniga, som, jämlikt Eders Kungl. Maj:ts den 29 juni 1912 givna bemyndigande, tillkallats för att inom departementet, i samråd med överintendentensämberet, efter verkställd utredning utarbeta förslag till en allmän plan för statens byggnadsverksamhet i Stockholm ävensom för användandet och tillgodogörandet i övrigt av staten tillhöriga fastigheter därstädes, att jämte

Djurgårds-sakkunniga.

en för ändamålet särskilt tillkallad sakkunnig verkställa den sålunda av 1913 års riksdag begärda utredningen, *dels ock* att efter samråd med riksmarskalks-ämbetet tillkalla en sakkunnig person att jämte nyssnämnda, förut tillkallade sakkunniga utföra nu ifrågavarande utredningsarbete.

På grund härav överlämnades detta arbete genom chefens för finansdepartementet ämbetsskrivelse den 8 november 1913 åt undertecknad Clason och vice häradshövdingen Emil Kinander samt arkitekten Ferdinand Boberg. Sedan den senare emellertid på egen begäran befriats från uppdraget, anförtröddes detsamma i hans ställe den 18 mars 1914 åt professorn Einar Lönnberg.

Efter fullgjort arbete avlämnade dessa, de s. k. Djurgårdssakkunniga, sitt den 15 maj 1917 dagtecknade betänkande.

Vid detta finnas fogade tre särskilda kartor.

Beträffande kartan nr 1 må ur de sakkunnigas betänkande anföras följande:

»I riksdagens ovan anförda skrivelse till Konungen av den 3 maj 1913, vari framställning gjorts om verkställande av det åt oss sedermera anförtrödda utredningsarbetet rörande Djurgården, framhålles det stora intresset *för hela vårt land, att Sveriges huvudstad i all framtid omgäves av en väl bevarad, ursprunglig natur av utpräglad svensk typ.* Huru därmed för närvarande förhåller sig i fråga om terrängen närmast norr och öster om Stockholm, hava vi sökt åskådliggöra å här bilagda karta nr 1. Å denna har med *svart* och *grått* markerats stadens bebyggda och planlagda områden samt Hjorthags-, Ropstens- och Värtahamnsområdena och med *grönt* betecknats den därutomkring befintliga, obebyggda eller glest bebyggda mer eller mindre parkartade terrängen, tillhörande, i stort sett, Södra och Norra Djurgården, Bergshamra, Ulriksdals kungsgård, Järvafältet, Haga kungsgård, Bellevue och Karlbergs kungsgård. Gränserna för de olika områdena finnas även angivna å kartan nr 1. Med undantag av Bergshamra, vilken egendom är upplåten med besittningsrätt till familjen Barek, samt de från Norra Djurgården till Bergianska stiftelsen, Vetenskapsakademien, Nobelstiftelsen, Rimbobanan och Stockholms stad frånskilda områdena tillhör all den sålunda med grön färg å kartan nr 1 betecknade marken staten. *Statsmakterna hava alltså ännu i sin hand att beträffande den terräng, som omsluter den nordliga delen av huvudstaden, realisera det i riksdagens nyssberörda uttalande innefattade önskemålet.* I vilken utsträckning detta lämpligen skall kunna ske, hava vi att söka utreda.»

Med kartan nr 2 avsågo de sakkunniga att belysa den dåvarande dispositionen av Djurgården, och anförde rörande densamma följande:

»På vår här bilagda karta nr 2 hava de olika områdenas läge och form angivits och med färger betecknats deras egenskap av att vara upplåtna under äganderätt eller till försäljning (enligt Kungl. Maj:ts och riksdags beslut), intagna i stadsplanen, tagna i anspråk för statsverkets räkning eller stående under Djurgårdsförvaltningen. I senare fallet hava vi gjort följande åtskillnad: områden upplåtna till medlemmar av kungl. huset, till myndigheter, institutioner och stiftelser, till enskilda personer dels med dispositionsrätt för längre tid, dels ock under Konungens regeringstid, dock ej längre än till den 1 april 1929, mot årligt arrende upplåtna områden, park-, inägo- och skogsområden, övningsfält för militären samt vatten.»

Å kartan nr 3 slutligen hade de sakkunniga åskådliggjort sitt förslag rörande den framtida dispositionen av Djurgården.

Djurgårdssakkunniga — till vilkas utredning med åtföljande kartor kronans fastighetskommission tillåter sig i övrigt hänvisa — upptogo i sitt betänkande följande sammanfattning såsom resultat av sin utredning:

»Med anledning av vår verkställda utredning tillåta vi oss, under hänvisning till de av oss här ovan närmare angivna önskemålen, hemställa:

A. Beträffande Norra Djurgården.

1) att de å kartan nr 3 med ljusgrön färg betecknade områdena måtte, med de ungefärliga gränser, som å kartan angivits, för framtiden bevaras såsom naturlig park;

2) att de å kartan nr 3 med mörkgrön färg betecknade områdena måtte, i den mån de erfordras för byggnadsändamål, bebyggas så glest och till så ringa höjd, att byggnaderna kunna sägas underordna sig trädvegetationen;

3) att för bebyggande med slutet byggnadssätt måtte, i mån så erfordras, endast tagas i anspråk det å kartan nr 3 med röd färg betecknade området;

4) att vid exploatering av det inom sistberörda område belägna terrängpartiet Borgen—Drottningberget—Lindarängsknösen dettas mera värdefulla skogspartier i möjligaste mån måtte skonas;

5) att upplåtelser för bebyggande eller varje annat ändamål icke vidare måtte äga rum — vare sig inom de å kartan nr 3 med mörkgrön eller röd färg betecknade områdena — förrän stadsplan för den trakt, som av upplåtelsen beröres, blivit vederbörligen fastställd;

6) att snarast möjligt en stadsplan måtte uppgöras över de områden, som av oss föreslagits till framtida upplåtande till stad eller trädgårdsstad;

7) att snarast möjligt elektrisk drift måtte komma till användning å bandelen Albano—Värtahamnen;

8) att kraftledningen Älkistan—Hjorthagen måtte, så snart möjlighet härför föreligger, utbytas mot jordledning;

B. Beträffande Södra Djurgården.

9) att det å kartan nr 3 med ljusgrön färg betecknade området måtte för framtiden bevaras såsom naturlig park;

10) att inom de å kartan nr 3 med mörkgrön färg betecknade områdena ytterligare upplåtelser för bebyggande i möjligaste mån måtte undvikas, samt att inom dessa områden befintliga trädbestånd och planteringar fortfarande hållas vid makt och utvecklas;

C. Beträffande sjöarna Brunnsviken och Djurgårdsbrunnsviken.

11) att vid sjösträndernas eventuella bebyggande måtte iakttagas, att sjöarnas karaktär av parksjöar icke förloras; samt

12) att för detta ändamål vid varje upplåtelse inom sjöarnas strandområden tomter måtte givas sådan storlek och form samt sådana bestämmelser rörande byggnads läge och storlek fastställas, att ett strandområde av tillräckligt djup kan bevaras och underhållas som park.»

Frågan om exploateringen av Norra Djurgården har alltsedan år 1914 varit i icke ringa grad sammankopplad med frågan om landets försvarsorganisation på så sätt, att vissa engångskostnader m. m. för försvaret täckts eller avsetts skola täckas genom exploatering av Norra Djurgården.

*Djurgårdens
exploatering
och försvars-
frågan vid
1914 och föl-
jande årens
riksdagar.*

Armén.

1914 och följande års beslut om försvarsutgifter att täckas av framdeles inflytande försäljningsmedel för delar av Norra Djurgården m. m.

I proposition nr 230 till 1914 års B-riksdag utvecklades sålunda, på vad sätt anvisandet av medel till vissa byggnader vid armén tänktes skola täckas medelst försäljning av vissa, för militära ändamål då disponerade kronans fastigheter, till övervägande del genom försäljning av de områden å Norra Djurgården, som dels den s. k. Ladugårdsgårdeskommittén ansett böra försäljas, dels disponerades som kasernområden.

I propositionen framhölls, att det icke syntes oavvisligen nödvändigt att beslut redan vid ifrågavarande riksdag fattades om den försäljning av vissa områden, som sålunda vore avsedd att bereda medel för byggnadskostnadernas definitiva bestridande. Fast hellre syntes det vara tillräckligt att för det dåvarande fastslå den principen, att dessa kostnader, vilka under de därpå närmast följande åren kunde förskottsvis utgå av värnskattemedel, skulle framdeles täckas av inkomsten genom försäljning av ifrågavarande, för lantförsvaret då disponerade fastigheter.

Därefter föreslogs bland annat, att riksdagen skulle *dels* avsätta eller anvisa för år 1915 vissa belopp för särskilda försvarsändamål, *dels ock* förklara, att samtliga ifrågavarande belopp skulle förskottsvis utgå av värnskattemedel och sedermera ersättas av lantförsvarets fond för byggnader och andra försvarsändamål eller annan fond, dit köpeskillingarna för då till lantförsvaret anslagna fastigheter, vilka med riksdagens samtycke bleve försålda, kunde komma att inflyta.

Såväl den sålunda angivna allmänna principen beträffande ifrågavarande försvarskostnaders täckande som ock vad föreslagits rörande täckande av de för år 1915 beviljade medlen, godkändes av riksdagen.

Utöver vad som i följd därav kom att anvisas att förskottsvis utgå av värnskattefonden och sedermera täckas i ovan angiven ordning, hava från och med år 1917 avsevärda belopp anvisats att utgå för försvarsändamål och därvid förskjutas av tillgängliga medel eller tillfälliga lånemedel för att sedan ersättas på oförmälda sätt.

Rörande dessa *sistnämnda* anslag må hänvisas till den sid. 72—73 införda tablan, vilken upprättats med ledning av 1925 års riksdagsrevisorerens berättelse samt uppgifter från arméförvaltningen.

Flottan.

1918 års riksdags beslut om avhändande till Stockholms stad av vissa delar av Norra Djurgården.

I proposition nr 102 till 1918 års riksdag föreslog Eders Kungl. Maj:t, i sammanhang med förslag om anläggning av ny docka vid flottans station i Stockholm, godkännande av vissa mellan delegerade för kronan och Stockholms stad träffade avtal om markbyten. Enligt dessa skulle kronan av staden för avsedd flottstation och docka m. m. förvärva vissa delar av den s. k. Djurgårdstaden samt Beckholmen och Fjäderholmarna, varemot kronan till staden skulle överlåta vissa områden å Djurgården, avsedda för blivande hamnanläggningar m. m. I dessa områden ingingo en betydande del av de områden vid Kaknäs och Lindarängen, som Djurgårdssakkunniga föreslagit skola bibehållas såsom park; i övrigt utgjordes de överlåtna områdena av mark, som Djurgårdssakkunniga ansett kunna upplåtas för huvudsakligen slutet byggnadssätt.

Rörande överlåtandet av ifrågavarande, av Djurgårdssakkunniga såsom parkområden föreslagna områden, uttalade föredragande departementschefen bland annat följande:

»Riksmarskalksämberet har huvudsakligen ur naturskyddssynpunkt avstyrkt upplåtande till Stockholms stad av ifrågavarande områden vid Lindarängen och Kaknäs. Jag vill i sådant hänseende till en början erinra, att staden enligt ett tidigare (år 1889) upprättat bytesavtal tillförsäkrats rätt till ett av dessa områden — det s. k. Lindarängsområdet — ehuru området jämlikt nämnda avtal icke skulle få av staden tillträdas förrän år 1929. De övriga områdena sträcka sig onekligen över natursköna trakter av Djurgården vid Lilla Värtan fram till Stora Hundudden, vilka därigenom

skulle förlora sin karaktär av fritt tillgänglig naturpark. Om det också måste anses beklagligt, att dessa områden sålunda undandragas sin nuvarande användning, bör å andra sidan få anses givet, att det måste vara allenast en tidsfråga, när denna mark, vars förvärvande av Stockholms stad utgör en naturlig betingelse för Värthamns fortlgående utveckling, i allt fall komme att till staden för hamnens behov upplåtas.»

Vad Eders Kungl. Maj:t sålunda föreslagit, godkändes av riksdagen.

I syfte att förbereda den vidare exploateringen av vissa delar av Ladugårdsgärdet anbefallde Eders Kungl. Maj:t genom nådigt brev den 23 januari 1920 Djurgårdskommissionen att i samråd med byggnadsstyrelsen samt, beträffande här nedan under punkterna 2), 3) och 4) lämnade uppdrag, jämväl med riksmarskalksämberet,

1) inleda underhandlingar med Stockholms stad beträffande ekonomiska frågor, som stå i samband med införlivande med stadens planlagda område av nya delar utav Norra Djurgården samt avgiva de förslag, som härav kunde föranledas, eventuellt innefattande ändring i gällande lag om fastighetsbildning i stad,

2) uppgöra förslag till sådana oundgängligen nödvändiga trafikleder å Norra Djurgården, av vilka trängande behov föreläge,

3) uppgöra program till pristävlan om upprättande av en skelettplan för de genomgående trafiklederna över Norra Djurgården,

4) på grundval av nämnda pristävlans resultat uppgöra ett förslag till dylik skelettplan, samt

5) därefter träffa preliminära överenskommelser med kommuner eller enskilda, som kunde hava intresse av kommunikationsfrågans lösning, om utförandet, såväl över Norra Djurgården som i fortsättningen intill anknäpningspunkterna med befintliga trafikleder, av de trafikleder, vilka inginge i det under 4) nämnda förslag till skelettplan och ansåges böra inom en närmare framtid komma till utförande.

I anledning därav överlämnade Djurgårdskommissionen med utlåtande av den 27 januari 1925 förslag till program för en allmän pristävlan rörande skelettstadsplan för Norra Djurgården.

I sitt den 18 mars 1925 avgivna betänkande hava även statens byggnads-sakkunniga berört frågan om Norra Djurgårdens vidare exploatering och därvid anfört bland annat följande.

Det förnämsta hindret för Norra Djurgårdens ordnande har varit och vore alltså, att så stor del därav användes till övningsfält för militären. Härigenom hade man, för tillfredsställandet av expansionsbehovet hos statens till huvudstaden förlagda institutioner nödgats inkräkta på mark, som bort tillhöra parkområdet, och gått miste om fördelen av att kunna förlägga sådana institutioner, som stimulerade bostadsbyggande i sin närhet, till Ladugårdsgärdet, där icke blott möjligheter till exploatering av mark för bostadsändamål förefunnes, utan det ock från statsverkets sida vore högeligen önskvärt, att sådan exploatering kunde äga rum så hastigt som möjligt.

Djurgårdssakkunniga hade i sitt betänkande framhållit även denna sistnämnda synpunkt, och byggnadssakkunniga ville här ytterligare betona såsom ett viktigt moment vid ordnandet av statens byggnadsverksamhet å Ladugårdsgärdet, att valet av institutioner och tomtplats skedde med hänsyn även till institutionens förmåga att stimulera bostadsbyggande och till den omgivande terrängens lämplighet därför.

En absolut nödvändig förutsättning för tillämpandet av denna metod vore emellertid, att Ladugårdsgärdet i sin helhet definitivt upphörde att vara övningsfält.

Program för allmän pristävlan rörande förslag till skelettplan för Norra Djurgården utarbetas.

Statens byggnads-sakkunniga och exploateringen av Norra Djurgården.

Förnämsta hindret för exploateringen är militären.

Förutsättningarna för en rationell exploatering.

Anslag, som skola gäldas av vissa bestämda

Anslaget anvisat å riksstaten	Anslagets beteckning i riksstaten. Verkliga utgifter	Ändamål och anvisat belopp	Å a n s l a -	
			utbetalt	återbetalt
T. 1918	IV. G. 1	Merkostnader för vissa i samband med 1914 års härordning beslutade byggnadsföretag vid armén. Kr. 1.000 000: —	1.055.685: 89	—
T. 1918	IV. G. 2	Täckande av förskjutna kostnader för vissa i samband med 1914 års härordning beslutade byggnadsföretag vid armén. Kr. 15.801.832: —	15.801.832: —	—: 50
T. 1918	IV. G. 4	Täckande av förskjutna kostnader för uppförande av intendenturetablissemang å Karlsborg och i Boden. Kr. 1.217.150: —	1.217.150: —	880.000: —
T. 1918	IV. G. 18	Täckande av förskjutna kostnader för nytt kasernetablissemang för Livgardet till häst. Kr. 1.586.730: —	1.586.729: 36	—
T. 1918	IV. G. 19	Täckande av förskjutna kostnader för mark m. m. vid Järvafältet. Kr. 4.000.000: —	4.000.000: —	4.000 000: —
R. 1919	IV. I. 18	Byggnader för Norrlands ingenjörkår. Kr. 484.000: —	484.000: —	—
R. 1919	IV. I. 19	Nytt etablissemang å Järvafältet för fälttelegrafkåren. Kr. 598.000: —	598.000: —	—
R. 1919	IV. I. 20	Merkostnad för vissa i samband med 1914 års härordning beslutade byggnadsföretag vid armén. Kr. 1.000.000: —	1.350.850: —	1.350.850: —
R. 1920	IV. G. 4	Merkostnader för vissa i samband med 1914 års härordning beslutade byggnadsföretag vid armén. Kr. 1.000.000: —	1.678.065: 12	1.678.065: 12
R. 1920	IV. G. 9	Inköp av vissa fastigheter att tilläggas Järvafältet. Kr. 13.669: —	13.669: —	13.669: —
R. 1921	IV. G. 4	Merkostnader för vissa i samband med 1914 års härordning beslutade byggnadsföretag vid armén. Kr. 1.255.300: —	1.255.300: —	{ 45.431: 42 625: —
R. 1922	IV. G. 4	Merkostnader för ett i samband med 1914 års härordning beslutat byggnadsföretag vid armén. Kr. 7.000: —	7.000: —	7.000: —
Summa			29.048.281: 37	7.975.641: 04

Influtna eller senare inflytande medel.

g e t	Redovisande myndighet	Kunngl. resolutioner m. m.	Bestämmelser rörande anslagets återgäldande
	nte-stående		
1.055.685: 89	Arméförvaltningen	1918 års prop. 22. Statsutsk. utl. 60 R. skr. 177.	Lantförsvarets fond för byggnader och andra försvarsändamål.
15.801.831: 50	,	1918 års prop. 118. Statsutsk. utl. 109 R. skr. 252	D:o D:o.
337.150: —	Djurgårds-kommissionen	Kunngl. brev ²⁹ / ₆ 1912, ¹⁹ / ₆ 1913.	Gäldas av köpeskillingen för de s. k. <i>Fredrikshovstomterna</i> å Östermalm i Stockholm. Influtna försäljningsmedel ²⁰ / ₆ 1924 kr. 850.509: 24.
1.586.729: 36	Arméförvaltningen	R. skr. ¹⁹ / ₆ 1918. Kunngl. prop. ⁴ / ₂ 1892 nr 31. R. skr. 1892 d. ¹⁹ / ₆ nr 78.	Gäldas av köpeskillingen för <i>hästgardeskasernerna och angränsande tomter</i> .
—	Arméförvaltningen Djurgårds-kommissionen	R. skr. 1918 ²⁸ / ₅ nr 252. Kunngl. brev ²⁰ / ₁₁ 1911, ¹⁵ / ₆ 1912.	Täckes genom försäljning av tveane områden å Norra Djurgården.
484.000: —	Arméförvaltningen	Dep. skriv. d. ³⁰ / ₁₂ 1922.	Beloppet deponerat i riksgäldskontoret. Ersättes av lantförsvarets fond för byggnader och andra försvarsändamål.
598.000: —	,	,	Beloppet deponerat i riksgäldskontoret. Ersättes som ovanstående.
—	,		
—	,		Gäldas av lantförsvarets fond för byggnader och andra försvarsändamål.
—	Djurgårds-kommissionen		Täckes genom försäljning av tvenne områden å Norra Djurgården.
1.209.243: 58	Arméförvaltningen		Gäldas av lantförsvarets fond för byggnader och andra försvarsändamål.
—	,		Gäldas av lantförsvarets fond för byggnader och andra försvarsändamål.
21.072.640: 33			

Upplåtande till försäljning av smala markremsor i gårdets kanter, såsom dittills ägt rum, vore ur denna synpunkt mindre tillfredsställande, bebyggandet måste kunna förläggas till vilken del av gårdet som helst.

Medel till inköp och ordnande av ett enligt moderna begrepp lämpligare övningsfält än Ladugårdsgärdet beviljades av 1905 års riksdag, i samband varmed man tänkte sig, att nya kaserner skulle uppföras invid detta fält för samtliga till huvudstaden förlagda regementen utom Livgardet till häst. Sedan många år vore det nya övningsfältet vid Järva i användning men kasernerna alltjämt kvar i Stockholm. Att döma av förhållandena i andra huvudstäder, torde det knappast vara nödvändigt att invid i själva staden belägna kaserner hava ett stort övningsfält. Om så vore fallet, skulle frågan om Ladugårdsgärdets exploatering vara oberoende av frågan om kasernernas förflyttning och frågor rörande gårdets bebyggande kunde avgöras utan hänsyn till de militära intressen, som stode i samband med dess användning till övningsfält.

Att denna tankegång icke vore främmande för Kungl. Maj:t, torde man måhända vara berättigad att antaga på grund därav, att ett betydelsefullt steg tagits i antydd riktning i och med det åt Djurgårdskommissionen lämnade nådiga uppdraget att upprätta förslag till program för en allmän pristävlan i fråga om förslag till skelettstadsplan för Ladugårdsgärdet. Hela denna fråga om Norra Djurgårdens ordnande delvis som park och delvis enligt fastställd stadsplan syntes sålunda sent omsider vara förd in på rätta spår. De för dess rätta bedömande nödiga förberedande utredningarna vore dels redan utförda (Djurgårdssakkunnigas betänkande), dels under arbete (pristävlingen).

Byggnadssakkunniga tillåte sig emellertid ännu en gång framhålla vikten utav att, då man, sedan stadsplan för gårdet fastställts, ginge att exploatera detsamma, det till bebyggande avsedda området eller områdena måtte ställas till förfogande för det nya ändamålet under den myndighets förvaltning, som finge i uppdrag att ombesörja områdets exploatering. Detta behövde icke innebära, att militären *omedelbart* skulle utrymma *hela* fältet, utan endast att statens ekonomiska intressen och dess allmänna behov av mark för byggnadsändamål måtte få göra sig gällande framför de militära.

Det föreliggande avtalets principiella innebörd.

Med hänsyn till gällande offentlighetsrättsliga såväl som privaträttsliga bestämmelser har det med Stockholms stads ovanbemälda underhandlingsdelegerade träffade Ladugårdsgärdesavtalet befunnits böra givas den form, det nu erhållit. Det utstakar vissa allmänna grunder rörande kronan-markägarens samt stadens förpliktelser beträffande antagandet samt genomförandet av stadsplan för det ifrågavarande området, men förutsätter träffandet av särskilda, i anslutning till det nu avslutna avtalet utformade bestämmelser rörande de olika delområdenas intagande i stadsplan.

Avtalet förbinder på grund av nyss angivna offentlighetsrättsliga lagbestämmelser icke formligen staden att intaga någon del av Norra Djurgården i stadsplan. Men genom att i avtalet reglerats mellan kronan-markexploatören och staden de ekonomiska konsekvenserna av det nu ifrågavarande områdets intagande i stadsplan, undanröjes för staden skäligen anledning att motsätta sig områdets intagande i stadsplan. Vidare må framhållas betydelsen av, att Kungl. Maj:t, som ju å ena sidan utgör högsta stadsplanemyndighet och å andra sidan företräder kronan, vid en såsom högsta stadsplanemyndighet företagen prövning av blivande stadsplanefrågor rörande den del av Djurgården, avtalet avser, kan såsom företrädare för kronan hänföra sig till vad avtalet innehåller.

Sättet för stadsplans uppgörande.

Beträffande sättet för stadsplans uppgörande och vad därmed sammanhänger må hänvisas till avtalets punkt 1.

Vid övervägande av frågan, vilka delar av Djurgården, som borde intagas i stadsplan, har kommissionen stannat för en lösning, enligt vilken stadsplaneavtalet skulle omfatta i huvudsak den del av Norra Djurgården, som är belägen sydost om Sturevägen.

Avtalets omfattning å marken.

Kommissionen har därmed åsyftat att möjliggöra en av ekonomiska skäl för kronan nödvändig successiv exploatering av vissa Djurgårdsområden, samtidigt som en väl även ur Stockholms stads synpunkt önskvärd utvidgning sker av stadsplaneområdet över ifrågavarande område.

Men kommissionen har vidare föreställt sig, att just genom detta områdes öppnande för exploatering och stadsbebyggelse såväl övriga delar av Norra Djurgården som ock Södra Djurgården skulle kunna i möjligaste mån skyddas mot vidare exploatering och sålunda huvudsakligen bevaras som naturparks- och folkparksområden.

Avtalet innebär i vad avser avståendet av mark för gator, parker och andra allmänna platser, att de ekonomiska konsekvenserna av vissa områdens inom ifrågavarande avsnitt av Djurgården utläggande till park och dylikt icke kommer att utöver en viss gräns falla på kronan utan fördelas mellan kronan och Stockholms stad. I den mån parkreservationerna inom det i avtalet angivna området befinnas icke kunna jämte gator och övriga allmänna platser samt tomter för stadens offentliga byggnader hållas inom den överenskomna gränsen av $33 \frac{1}{3}$ procent av områdets totala areal, skall staden enligt avtalet ersätta kronan den överskjutande arealen.

Avståendet av mark för gator, parker och offentliga byggnader.

Då kronans skyldighet att inom det nu ifrågavarande området utan ersättning tillhandahålla mark för parker, gator och stadens offentliga byggnader begränsats på angivet sätt, har detta skett under beaktande av, att kronan omedelbart invid exploateringsområdet utan ersättning för parkändamål upplåter synnerligen avsevärda arealer såväl på Norra Djurgården i övrigt som å Södra Djurgården. Erinras bör också, att kronan tillgodosett Stockholms stads parkbehov genom upplåtandet av högst avsevärda och dyrbara områden även på åtskilliga andra håll inom och omedelbart invid Stockholm än å Djurgården. Inom ingen av rikets städer torde kronan i sådan utsträckning som just inom Stockholm, utan någon avsevärdare kostnad för kommunen, tillhandahålla för kommunen erforderliga parkområden.

Såsom av avtalet jämte tillhörande karta framgår, innebär detsamma en revidering av de grunder, vilka vid 1905 och 1906 års riksdagar godkändes rörande stadsplanläggandet av det s. k. Karlaplansområdet, däri inberäknat gamla veterinärinstitutets område. Vid genomförandet av stadsplan för sagda område har nämligen av detsamma till gator och allmänna platser utlagts så stor andel, att från riksdagens och dess revisorers sida med styrka gjorts gällande, att denna andel icke varit rimlig.

Revidering av stadsplanen överenskommen rörande Karlaplansområdet m. m.

Det nu träffade avtalet innebär i punkt 2 det medgivandet från stadens sida, att i den mån kronan inom Karlaplansområdet till gator och allmänna platser avstått mer än en tredjedel av området, detta skall tillgodoräknas kronan, så snart av det till exploatering i avtalet nu avsedda området minst sjuttiofem hektar av den väster om den å kartan angivna linjen d—e belägna marken intagits i stadsplan.

Av bestämmelserna i sagda punkt 2 framgår, att vid den avsedda exploateringen kronans och stadens mellanhavanden beträffande jämväl det s. k. Valhallavägens alléområde¹ skola slutligt regleras. Alléområdet är för närvaran-

Valhallavägens alléområde.

¹ Se härom närmare Djurgårdssakkunnigas betänkande sid. 81.

de upplåtet till staden mot en årlig avgäld av allenast 2,660 kronor, samt må av kronan återtagas endast för såvitt och i den mån detsamma erfordras för statligt ändamål. Enligt den nu träffade överenskommelsen skulle sagda avgäld upphöra att utgå från och med det överenskommelsen blivit av Kungl. Maj:t och kronan samt Stockholms stad slutligt godkänd (punkt 2 sista stycket). Däremot svarar, att alléområdet — till den del det är beläget väster om Sturevägen tillsammans med viss intilliggande, av Stadion, Sofiahemmet och Tekniska högskolan disponerad mark — skall inräknas i exploateringsområdet och alltså, i den mån detsamma i stadsplan utlägges till gata (allé eller plantering), gå i avräkning på den tredjedel av exploateringsområdet, som staden för dylikt ändamål äger att utan ersättning erhålla av kronan.

Ytterligare torde i detta sammanhang böra påpekas, att vid uträkningen av den areal, som staden äger utan ersättning erhålla för gator, allmänna platser samt stadens offentliga byggnader, skall inräknas halva bredden av de gator i övrigt, vilka, å kartan belagda med gul färg, ligga i gränsen av det nu föreslagna exploateringsområdet.

Beträffande dettas gränser må tillika framhållas, att därest gränsen framgår i viss för allmän trafik upplåten, men i stadsplan ej ingående väg, till exploateringsområdet räknas hälften av sådan väg.

*Till staden
överläten
mark, som
av staden
ersättes.*

I den mån enligt fastställd stadsplan skall för gator, allmänna platser eller stadens offentliga byggnader utläggas mark utöver en tredjedel av området, skall staden för denna överskjutande del till kronan erlagga ersättning enligt vissa i punkt 2 närmare angivna regler.

*Likvidering
i mark.*

I syfte att för staden underlätta likvideringen av dylik »överskottsmark» innehåller avtalet vissa bestämmelser om, att staden må ersätta sådan, av kronan med avstådd mark, ej med penningar utan med viss staden tillhörig fast egendom. I avtalets punkt 2 stycke 2 stadgas nämligen följande: »Om staden det hellre vill, skall staden äga att helt eller delvis ersätta den avstådda marken,

antingen, efter värdering i den ordning ovan stadgats, med sådan kvartersmark inom det å kartan med brun färg betecknade området, vilken enligt fastställd stadsplan äger anslutning till kronans mark, eller ock med annan sådan fastighet inom stadens planlagda område, vilken skäligen kan såsom vederlag godtagas,

eller, om den avstådda marken är belägen öster om linjen a—b—c, kvadratmeter mot kvadratmeter med så belägen kvartersmark efter kronans val inom det å kartan med brun färg betecknade området, som nyss är sagt.»

Beträffande sådan mark, som därvid skall *efter värdering* ingå i likvid, har med avtalets bestämmelse »— — — *sådan fastighet inom stadens planlagda område, vilken skäligen kan såsom vederlag godtagas*» åsyftats att tillförsäkra kronan skälig prövningsrätt beträffande sådana fastigheter, vilka av staden härvidlag erbjudas såsom likvidobjekt.

Rörande bestämmelsen om att staden må ersätta den avstådda marken, därest den »är belägen öster om linjen a—b—c, kvadratmeter mot kvadratmeter, med så belägen kvartersmark efter kronans val inom det å kartan med brun färg betecknade området, som nyss är sagt», får kommissionen anföra följande. Denna bestämmelse har åsyftat att underlätta för staden att till park i stadsplan avsätta och därefter till kronan likvidare en markremsa utmed Djurgårdsbrunnskanalen och Djurgårdsbrunnsviken från Värtan och fram till f. d. Livregementets dragoners kasern. Bestämmelsen har synts kommissionen godtagbar, enär i förevarande fall den av kronan avstådda och den av staden i ersättning lämnade marken kunde rimligen åsättas ungefär enahanda värde. Från stadens sida har ifrågasatts, att staden skulle med mark inom det å kartan med brun färg betecknade området få likvidera »överskottsmark» jämväl inom det om-

råde utmed Djurgårdsbrunnsviken, som omfattar sagda kasernområde jämte området väster därom utmed Djurgårdsbrunnsviken fram till den s. k. diplommatstaden. Detta förslag har tydligtvis utgått från den förutsättningen, att jämväl ifrågavarande strandremsa skulle i stadsplanen intagas som park.

Då kommissionen för sin del funnit sig icke kunna tillmötesgå detta förslag, har detta berott bland annat därpå, att kommissionen icke ansett det lämpligt, att genom godtagandet av sagda förslag redan nu så att säga giva på hand, att ifrågavarande område skulle i blivande stadsplan utläggas till park. Kommissionen har nämligen icke kunnat undgå att fästa sig vid, att kasernområdet jämte övriga delar av strandremsan i fråga rätt väl kan lämpa sig för *offentlig byggnad* samt *utställnings- och demonstrationsområde*, vartill det såväl inom den närmaste framtiden kommer att användas som ock i det av djurgårdskommission utarbetade förslaget till program för skelettstadsplan ifrågasatts.

Det synes då vara för både kronan och Stockholms stad föga önskvärt, att nu, innan utredning i ämnet föreligger, träffa en överenskommelse, som i sig innebär ett ståndpunktstagande *emot* de framkomna planerna på ifrågavarande områdes reserverande för angivna ändamål.

Avräkning av de ersättningsbelopp, som det åligger staden att till kronan utgiva, skall ske vart tjugufemte år. I fråga om avräkningsbestämmelserna må i övrigt hänvisas till avtalets bestämmelser i punkt 2. I detta sammanhang må endast framhållas, att bestämmelserna om såväl avräkningsperiodens längd — 25 år — som ock normalarealen för stadsplanedelområde — omkring 75 hektar — tillkommit huvudsakligen ur utjämningsynpunkt. Inom olika parceller av exploateringsområdet torde nämligen behovet av mark för gator, allmänna platser och stadens offentliga byggnader komma att växla högst väsentligt. Genom nyssnämnda bestämmelser kommer staden emellertid att ernå en ur avräkningssynpunkt önskvärd utjämnning mellan olika stadsplaneområden.

*Avräknings-
verk-
ställande.*

Tredje punkten av avtalet innehåller bestämmelserna om fördelningen mellan kronan och staden av kostnaderna för gatas iordningställande. Ehuru genom dessa bestämmelser kronans skyldigheter i förevarande avseende i viss mån inskränkts i förhållande till vad fallet varit, då kronan tidigare exploaterat särskilda områden inom Stockholms stad, har kommissionen endast med tvekan funnit sig kunna godtaga de här upptagna fördelningsprinciperna. Skäl synas nämligen kunna anföras till stöd för att Stockholms stad skulle i icke oväsentligt högre grad, än detta avtal förutsätter, bidra till ifrågavarande kostnader, liksom de i punkt 4 angivna kostnaderna för kloakledning.

*Kostnader
för iord-
ningställan-
det av gator
o. dyl.*

Då kommissionen emellertid ansett sig kunna tillstyrka godtagandet i förevarande fall av de fördelningsgrunder, som punkterna 3 och 4 innehålla, har en starkt bidragande orsak härtill varit innehållet i avtalets punkt 8. De i sistnämnda punkt intagna bestämmelserna torde nämligen medgiva kronan möjligheter att hålla kostnaderna för gatuläggningen inom sådana rimliga gränser, att kronan sattes i en väsentligt bättre ställning än fallet varit vid de från kronans sida påtalade arbetena för iordningställandet av gatorna inom Karlavägsområdet.

*Utförandet
av gatu-
arbetena
genom kro-
nans för-
sorg.*

Punkt 5 i avtalet innehåller vissa modifierade bestämmelser rörande delar av Valhallavägens alléområde; och hava dessa modifikationer betingats av att kronan vid viss del av området i fråga icke äger någon intilliggande mark samt vid viss annan del äger mark endast å ena sidan av området.

*Inverkan av
ny lagstift-
ning och
andra ny-
tillkomman-
de omstän-
digheter.*

Bestämmelserna i punkt 12 avse att bereda vardera parten möjlighet att, därest väsentligt förändrade förhållanden inträffa, påkalla underhandlingar rörande härav betingade jämkningar i avtalets bestämmelser.

Beträffande övriga bestämmelser i avtalet torde kommissionen kunna in-skränka sig till en hänvisning till själva avtalet.

För det föreliggande avtalets bringande till verkställighet erfordras tydligtvis, att Eders Maj:t avstår från dispositionen av Djurgårdens mark, allt eftersom densamma skulle komma att antingen överlätas till Stockholms stad eller ock exploateras genom försäljning till enskilda eller för kronans egna behov.

Därest avtalet vinner slutligt godkännande, lära åtgärder snarast möjligt böra vidtagas i syfte att bringa den avsedda exploateringen till verkställighet.

En exploateringsplan lär böra upprättas, och i det sammanhanget avgöras bland annat, i vad mån och i vilken ordning

dels militärens dispositionsrätt över de ifrågavarande områdena bör upphöra, dels djurgårdsförvaltningens vård och inseende över området bör upphöra, samt djurgårdsskassan eventuellt beredas ersättning för mistade inkomster, dels av vilken myndighet exploateringen bör handhavas, dels huru de med exploateringen förenade kostnaderna skola bestridas samt huru de vid exploateringen inflytande medlen skola disponeras.

Med utlåtandet i förevarande del torde kommissionen få anses hava besvarat ovannämnda nådiga remisser rörande dels djurgårdssakkunnigas betänkande, dels ock det av djurgårdskommissionen uppgjorda förslaget till program för skelett-stadsplan rörande Norra Djurgården. De till berörda remisser hörande handlingarna återställas härjämte.

Den av stadens delegerade direktören C. Juhlin Dannfelt vid Ladugårdsgärdesavtalet bifogade reservationen följer härvid.

Stockholm den 17 mars 1928.

Underdånigst

S. H. KVARNZELIUS.

I. GUST. CLASON.

VARNER RYDÉN.

STEN STENDAHL.

Sten Grönvall.

Bilaga 1.

Under förutsättning att dels för kvarteren Vulcanus, Mars och Nemesis med flera i staden mellan broarna, dels för kvarteren Munklägret, Bergamotträdet, Asplunden och Körbärsträdet (Päronträdet), dels ock för del av kvarteret Mälaren (Snöflingan) å Kungsholmen, samtliga här i Stockholm, stadsplan och byggnadsbestämmelser fastställas i huvudsaklig överensstämmelse med de förslag, som finnas närmare angivna, beträffande kvarteren i staden mellan broarna å en stadsplanenämndens skrivelse till fastighetsnämnden den 8 februari 1928 bifogad, med Pl. 498 betecknad stadsplanekarta jämte tillhörande beskrivning, beträffande kvarteren Munklägret, Bergamotträdet, Asplunden och Körbärsträdet (Päronträdet) å Kungsholmen å en stadsplanenämndens skrivelse till fastighetsnämnden den 8 februari 1928 bifogad, med Pl. 496 betecknad stadsplanekarta jämte tillhörande beskrivning samt beträffande del av kvarteret Mälaren (Snöflingan) å Kungsholmen å en stadsplanenämndens skrivelse till fastighetsnämnden den 10 januari 1928 bifogad, med Pl. 475 betecknad stadsplanekarta jämte tillhörande beskrivning, har mellan Kungl. Maj:t och kronan, å ena, samt Stockholms stad, å andra sidan, träffats följande

A v t a l.**1:o.**

Stockholms stad överlåter till Kungl. Maj:t och kronan att av Kungl. Maj:t och kronan med full och oinskränkt äganderätt besittas följande:

a) det å den härvid fogade kartan Pl. A. med röd kantfärg och bokstäverna a, b, c, d, e, f, g, h, i, k, l och a betecknade område, vilket, innehållande i areal omkring 3,000 kvadratmeter, utgöres av de delar av fastigheterna nr 2 och 4 samt nr 3 och 5 i kvarteret Mars samt av Mynttorget, Kanslikajen och Myntgränden, som enligt den i detta avtal förutsatta stadsplan skola ingå i byggnadskvarter,

allt jämte de staden tillhöriga byggnader och plank, som helt eller delvis äro belägna å området;

b) den del av stadens söder om kronans tomt nr 4 i kvarteret Munklägret belägna tomtmark, som å bifogade, med Pl. B. utmärkta karta är betecknad med röd kantfärg och bokstäverna a, b, c och a samt, innehållande i areal omkring 235 kvadratmeter, är avsedd att tilläggas kronans tomt nr 4 i samma kvarter;

c) det område, vilket å bifogade, med Pl. B. utmärkta karta är betecknat med röd kantfärg och bokstäverna d, e, f, g, h, i, k, l, m, n, o, p och d, samt, innehållande i areal omkring 4,340 kvadratmeter, utgör dels den del av Garvaregatan, som enligt den i detta avtal förutsatta stadsplan skall ingå i byggnadskvarter, dels ock all den staden tillhöriga, mellan kronans nuvarande tomter i kvarteren Asplunden och Bergamotträdet samt de i förenämnda stadsplan upptagna delarna av Norr Mälarstrand och Pilgatan belägna mark, som enligt samma stadsplan skall ingå i byggnadskvarter.

2:o.

Kungl. Maj:t och kronan överlåter till Stockholms stad att av staden med full och oinskränkt äganderätt besittas följande:

a) den del av fastigheten nr 1 i kvarteret Vulcanus, vilken å bifogade, med Pl. A utmärkta karta är betecknad med blå kantfärg och bokstäverna f, m, n, i och f, i areal innehållande omkring 127 kvadratmeter;

b) fastigheten nr 1 kvarteret Brandklipparen;

c) den del av fastigheten nr 1 i kvarteret Munklägret, som å bifogade, med Pl. B utmärkta karta är betecknad med blå kantfärg och bokstäverna r, s, t, u och r, i areal innehållande omkring 485 kvadratmeter;

d) de delar av fastigheten nr 4 i kvarteret Munklägret, vilka å sistnämnda karta äro betecknade med blå kantfärg och bokstäverna v, x, y, z, a¹, b¹, a, c¹, d¹, e¹, f¹ och v, i areal innehållande omkring 738 kvadratmeter;

e) de delar av fastigheterna nris 1 och 2 i kvarteret Bergamotträdet, vilka å sistnämnda karta äro betecknade med blå kantfärg och bokstäverna d, g¹, h¹, i¹, e och d, i areal innehållande omkring 596 kvadratmeter;

f) fastigheten nr 2 i kvarteret Pärönträdet jämte den rätt till strand, vatten och utfyllningar i sjön Mälaren, som kan tillkomma fastigheten;

g) fastigheten nr 3 i kvarteret Pärönträdet;

h) fastigheterna nris 5, 6, 7 och 11 i kvarteret Göken samt den i samma kvarter invid Hantverkaregatan och tomten nr 7 belägna tomtdel med en areal av 297.9 kvadratmeter, varå Kungl. Maj:t och kronan den 7 oktober 1867 erhållit fasta, allt jämte den rätt till strand, vatten och utfyllningar i sjön Mälaren, som kan tillkomma dessa fastigheter;

i) den del av fastigheten nr 5 och 17 i kvarteret Mälaren, som å bifogade, med Pl. C utmärkta karta är betecknad med blå kantfärg och bokstäverna a, b, c, d och a, i areal innehållande omkring 12,000 kvadratmeter.

Överlåtelseerna under c), d) och e) avses skola omfatta all den mark, som av där nämnda fastigheter skall utläggas till Hantverkaregatan, Parmmätaregatan och Kungsholms hamnplan enligt den i detta avtal förutsatta stadsplan.

Byggnad, plank och staket å de under a), c), d) och e) överlåtna områdena medfölja icke överlåtelsen. Kungl. Maj:t och kronan skall på sin bekostnad borttaga dels byggnaden å det under a) överlåtna området i samband med kanslihusets förestående ombyggnad, dels ock byggnad och staket å det under c) överlåtna området senast ett år efter tillsägelse, vilken dock ej får ske tidigare än å den för detta område bestämda tillträdesdagen. Byggnad och plank å det under d) överlåtna området skall staden på sin bekostnad i samband med Hantverkaregatans, Parmmätaregatans och Kungsholms hamnplans vidgning å ifrågavarande sträckning förflytta till respektive nya gatulinjer, staden dock obetaget att i stället på sätt och villkor, som kunna av staden med direktionen över sjukhuset Eira, Stockholms stads och läns sjukhus, överenskommas, uppföra ny byggnad och nytt plank. Det vid Kungsholms hamnplan belägna stenhuset å sistnämnda område må kvarstå så länge det användes till sitt nuvarande ändamål, dock må till nybyggnad hänförlig förändring av det samma ej verkställas. Staketet å det under e) överlåtna området skall staden på sin bekostnad i samband med Hantverkaregatans vidgning framför kvarteret Bergamotträdet inflytta till den nya gatulinjen. Däremot skall kronan, i samband med utläggande av den i förenämnda, i avtalet förutsatta stadsplan rörande vissa kvarter å Kungsholmen upptagna nya gatan mellan Garvaregatan och Hantverkaregatan, på sin bekostnad borttaga kronan tillhöriga plank och staket å den mark, som enligt samma stadsplan skall utläggas till Garvaregatan och sagda nya gata.

3:o.

Kungl. Maj:t och kronan medgiver, att det av greve Nicolaus Brahe den 19 maj 1686 utfärdade köpebrevet å nuvarande tomterna nris 3 och 7 i kvarteret Argus innebär överlåtelse å Stockholms stad av full och oinskränkt äganderätt till dessa tomter, varför kronan icke har något att erinra mot att staden på grund av sagda fångeshandling beviljas lagfart å samma tomter.

Kronan avstår till staden all den rätt, kronan kan äga till dessa tomter eller byggnaderna å desamma.

4:o.

Kontrahenterna förbinda sig, var emot annan, till hemul gentemot tredje mans anspråk å de överlåtna fastigheterna.

Kungl Maj:t och kronan förbinder sig att beträffande område eller byggnad, vartill staden genom detta avtal överlåtit sin rätt å kronan, icke mot staden å annan grund än detta avtal göra gällande några anspråk å eller i följd av ägande- eller dispositionsrätt. Därjämte avsäger sig Kungl. Maj:t och kronan till Stockholms stads förmån *dels* all den rätt kronan kan äga till den mark, som enligt den i detta avtal förutsatta stadsplan skall utläggas till Rådhusgränden, *dels* all den rätt kronan kan äga till den del av Kanslikajen, som begränsas i öster av Myntgrändens och i väster av Riddarhusgrändens mot norr utdragna östra gränslinjer, *dels ock* den rätt till strand, vatten och utfyllningar i sjön Mälaren, som kan tillkomma kronans fastigheter nr 4 inom kvarteret Munklägret och nris 2 och 3 i kvarteret Asplunden utanför fastigheternas gränser enligt detta avtal. Den dispositionsrätt, som kronan enligt kontrakt av den 2 maj och den 28 juni 1866 innehar till vissa staden tillhöriga områden inom kvarteret Göken, skall upphöra samma dag, som staden enligt mom. 5:o här nedan tillträder de av kronan genom detta avtal å staden överlåtna delarna av nyssnämnda kvarter.

Stockholms stad förbinder sig å sin sida att beträffande område och byggnad, vartill kronan genom detta avtal överlåtit sin rätt å Stockholms stad, icke mot kronan å annan grund än detta avtal göra gällande några anspråk å eller i följd av ägande- eller dispositionsrätt i annan mån, än som följer av bestämmelserna i mom. 3:o här ovan; och skall staden såsom full ersättning för kronans nyttjande av stadens andel i fastigheterna nris 3 och 7 i kvarteret Argus under såväl redan förfluten tid som tiden intill dess staden skall enligt mom. 5:o nedan tillträda fastigheterna äga uppbära och åtnöja sig med ersättning enligt de grunder, som finnas angivna i nämnda breven den 8 augusti 1924 och den 20 mars 1925. Därjämte avsäger sig Stockholms stad till Kungl. Maj:ts och kronans förmån alla anspråk å *dels* den mark inom kvarteret Munklägret, som, belägen inom de med bokstäverna a—b¹—a¹—z—y—c—a betecknade linjerna, utgöres av all tomtmark, enligt den i detta avtal förutsatta stadsplan, mellan i öster tomterna nris 3 och 5 i samma kvarter, i norr Hantverkaregatan, i väster Parmmätaregatan och Kungsholms hamnplan samt i söder stadens tomtmark i samma kvarter med den gräns mot sistnämnda tomtmark, som framgår av den härvid fogade kartan Pl. B, *dels ock* den mark inom kvarteren Asplunden och Bergamotträdet, som, jämte de av staden till kronan nu överlåtna delarna av dessa kvarter samt av Pilgatan och Garvaregatan, är belägen inom de med bokstäverna d—e—i¹—g—h—k¹—n—o—p—d betecknade linjerna, och som utgöres av all den tomtmark, vilken enligt den i detta avtal förutsatta stadsplan skall ingå i kvarteren Asplunden och Bergamotträdet, med undantag av tomten nr 1 och 4 i kvarteret Asplunden samt tomterna nris 4, 5, 6 och 7, 8, 9, 10 samt 11 i kvarteret Bergamotträdet.

Vid de tomtmätningar, som härefter verkställas, skola parterna såsom gränser för kronans nu nämnda fastigheter inom kvarteren Munklägret, Bergamottträdet och Asplunden godkänna nyss angivna linjer.

5:o.

Tillträdet av de genom detta avtal överlåtna fastigheterna skall ske den 1 oktober 1928, dock med följande undantag:

den enligt mom. 2:o punkt a) till staden överlåtna marken inom kvarteret Vulcanus skall staden tillträda första dagen i andra månaden efter det, att den därå nu befintliga byggnaden blivit av kronan borttagen;

den enligt mom. 2:o punkt b) till staden överlåtna fastigheten nr 1 i kvarteret Brandklipparen skall staden tillträda den 1 oktober 1932; dock skall tillträdesdagen; därest Kungl. Maj:t och kronan senast den 1 oktober 1931 tillsäger staden därom, framflyttas till den 1 oktober 1933;

den enligt mom. 2:o punkt i) till staden överlåtna marken inom kvarteret Mälaren skall staden tillträda den 1 oktober 1933, dock med rätt för staden att tidigare sex månader efter tillsägelse tillträda densamma, med skyldighet för staden att i så fall å denna tidigare tillträdesdag erlägga det belopp om 600 000 kronor, som enligt mom. 6:o här nedan skall av staden erläggas vid tillträdet av marken i kvarteret Mälaren;

de i mom. 3:o omförmälda fastigheterna i kvarteret Argus skall kronan disponera intill samt staden tillträda den 1 oktober 1934, eller, om kronan senast den 1 oktober 1933 tillsäger staden därom, den 1 oktober 1937.

6:o.

I mellangift skall Stockholms stad för de av Kungl. Maj:t och kronan å staden överlåtna områdena m. m. erlägga ett belopp av sex miljoner åttahundra-sextiotvåusen (6 862 000) kronor, att betalas sålunda:

den 1 oktober 1929 erlägges femhundraniotusen (509 000) kronor;

vardera den 1 oktober 1930, den 1 oktober 1931 och den 1 oktober 1932 erlägges åttahundrafyrtiotusen (840 000) kronor;

den dag, då staden tillträder fastigheten nr 1 i kvarteret Brandklipparen, erlägges två miljoner sexhundratusen (2 600 000) kronor;

den dag, då staden tillträder den enligt mom. 2:o punkt a) till staden överlåtna marken inom kvarteret Vulcanus, erlägges etthundraåttatusen (108 000) kronor;

den dag, då staden tillträder den enligt mom. 2:o punkt i) till staden överlåtna marken i kvarteret Mälaren, erlägges sexhundratusen (600 000) kronor; samt

den dag, då staden tillträder de i mom. 3:o omförmälda fastigheterna i kvarteret Argus, erlägges femhundratjugufemtusen (525 000) kronor.

7:o.

Staden förbinder sig att såsom bidrag till kostnaden för avsedd arkadanordning i det nya kanslihuset utmed Myntgatan mellan Mynttorget och Myntgränden, ävensom för underhåll av denna arkadanordning med undantag av golv, till Kungl. Maj:t och kronan utbetala ett belopp av etthundratusen (100 000) kronor, skolandet detta belopp erläggas vid anfordran, så snart arbetet med nämnda arkadanordning blivit igångsatt. Staden bekostar underhåll och renhållning av golv ävensom belysnings anordnande och drift i arkadanordningen.

8:o.

Så snart det nya kanslihuset, i vad det blir beläget å kronans behållna del av kvarteret Vulcanus utmed Myntgatan, blivit färdigt att tagas i bruk och den till staden överlättna delen av nämnda kvarter blivit utlagd till Myntgatan och upplåten för allmänt begagnande, skall Kungl. Maj:t och kronan till staden utgiva tjugusjutusen (27 000) kronor och skall kronan därmed hava fullgjort den skyldighet att utgiva ersättning för nämnda marks utläggande till Myntgatan i och för denna gatas vidgning i enlighet med den i detta avtal förutsatta stadsplan, som enligt gällande lag om fastighetsbildning i stad åligger ägaren av den kronan behållna delen av kvarteret Vulcanus.

Ersättning för mark till vidgning av Myntgatan i övrigt och Hantverkaregatan samt Parmmätaregatan och Kungsholms hamnplan framför kronan nu tillhöriga eller genom detta avtal av kronan förvärvade fastigheter skall utgå i den ordning, som lag bestämmer.

Däremot skall gatumarkersättning icke utgå från de kronan nu tillhöriga eller genom detta avtal av kronan förvärvade områdena för mark, som enligt de i detta avtal förutsatta båda stadsplaner rörande Kungsholmen skall utläggas dels till Norr Mälarstrand, Pilgatan samt den nya gatan mellan Garvaregatan och Hantverkaregatan, dels ock till Lindhagensgatan, Drottningholmsvägen och Mariebergsgatan.

9:o.

Omedelbart efter det att de i detta avtal avsedda stadsplaneförslagen blivit fastställda av Kungl. Maj:t, skola kontrahenterna till vederbörande myndighet ingiva av nödiga handlingar åtföljda ansökningar *dels* om sådana ändringar i tomtindelningen för kvarteren Vulcanus, Mars, Nemesis, Munklägret, Asplunden, Bergamoträdet och Mälaren (Snöflingan), som påkallas av den ändrade stadsplanen och detta avtal, *dels ock* om sådana tomt- och arealavmätningar, som finnas erforderliga för erhållande av lagfart å de överlättna områdena.

De enligt gällande taxa beräknade kostnaderna för dessa ändringar i tomtindelningen, samt tomt- och arealavmätningar skola betalas av kronan och staden till hälften vardera.

10:o.

Vardera kontrahenten skall äga att enbart med stöd av detta avtal och sålunda utan att något särskilt köpebrev eller annan ytterligare handling av medkontrahenten utfärdas söka och erhålla lagfart å den fasta egendom, som kontrahenten genom detta avtal förvärvat, så snart avtalet blivit, i enlighet med vad i mom. 14:o här nedan sägs, godkänt ej mindre för stadens del av stadsfullmäktige genom beslut, som blivit i vederbörlig ordning fastställt, än även för kronans del av Kungl. Maj:t och riksdagen.

Vid samma tidpunkt skall vardera kontrahenten beträffande de av honom överlättna områdena till medkontrahenten avlämna kartor över dessa områden, i den mån sådana icke tidigare kommit medkontrahenten till handa, samt lagfarts- eller äganderättsbevis å dessa områden ävensom brandförsäkringshandlingar rörande byggnad å samma områden, allt i den mån sådana kartor, bevis och handlingar kunna av överlåtaren innehavas.

Vardera kontrahenten vidkännes kostnaderna för lagfart å de av honom förvärvade fastigheterna.

11:o.

Kronan och staden garantera ömsesidigt, att de av dem överlåtna fastigheterna äro gravationsfria.

12:o.

Vardera kontrahenten uppbär den avkastning, däri inräknat utdelning från brandförsäkringsverk, av de utav honom förvärvade fastigheterna, som belöper på tiden från och med respektive tillträdesdag, samt ansvarar för fastigheternas på samma tid belöpande onera och utskylder.

Beträffande de i avtalet avsedda fastigheterna inom kvarteret Argus skola såväl avkastning som skatter och onera, vilka belöpa på tiden före tillträdesdagen, fördelas mellan kronan och staden efter den fördelningsgrund, som angives i förberörda nådiga brev den 8 augusti 1924 och den 20 mars 1925.

13:o.

Detta avtal skall icke anses innebära något medgivande i fråga om kronans eller stadens äganderättsanspråk rörande områden, vilka icke omfattas av detta avtal.

14:o.

Har detta avtal icke blivit godkänt av stadsfullmäktige före den 10 maj 1928 genom beslut, som varder vederbörligen fastställt, och av Kungl. Maj:t och riksdagen före den 1 juli 1928, eller hava förutnämnda stadsplaneförslag icke blivit av stadsfullmäktige antagna före den 10 maj 1928 och före den 1 juni 1928 underställda Kungl. Maj:ts prövning, eller hava dessa förslag icke blivit av Kungl. Maj:t fastställda före den 1 juli 1928, skall detta avtal anses hava till alla delar förfallit.

Härav äro två lika lydande exemplar upprättade och växlade.
Stockholm den 22 februari 1928.

För Kungl. Maj:t och kronan:	För Stockholms stad:
S. H. KVARNZELIUS. I. GUST. CLASON.	YNGVE LARSSON.
VÄRNER RYDÉN. STEN STENDAHL.	HARRY SANDBERG.
	C. JUHLIN DANNFELT.

Bevittnas:

G. Ernst Eggert.

Sten Grönvall.

*Bilaga 2.**Avskrift.***Beskrivning**

till förslag till ändring av stadsplanen för kv. Nemesis, Mars och Vulcanus
m. m. inom stadsdelen Staden mellan Broarna i Stockholm.

Ändringsförslaget, märkt Pl. 498, innebär följande avvikelser från befintliga förhållanden: Myntgatans bredd mellan kvarteret Aglaurus och kvarteret Vulcanus är ökad till 10.6 meter, genom att kvartersgränsen norr om Myntgatan förskjutits cirka 2.5 meter mot norr. Väster om Salvii gränd har Myntgatan breddats till 16 meter.

Kvarteret Vulcanus gräns mot Kanslikajen har parallellförskjutits norrut 2.5 meter.

Myntgränden har igenlagts.

Kvarteret Mars västra gräns har förskjutits så, att Rådhusgrändens bredd ökats till minst 9.25 meter.

Kanslikajen har sänkts med $\frac{1}{2}$ meter.

Då svårighet uppstått att avgöra, huruvida nuvarande byggnadslinjer sammanfalla med fastställda eller av ålder bestående kvarterslinjer, begäres fastställelse å kvarterets samtliga gränser.

I samband med stadsplaneändringen föreslås till fastställelse följande särskilda bestämmelser i avseende å sättet för byggnadskvarterens användande:

Å med *A* betecknat område må endast uppföras byggnad för allmänt ändamål.

Å med *A Z* betecknat område får icke bebyggas med mindre än att där anordnas gångbana tillgänglig för allmän trafik till en fri bredd av 3.5 meter, vilken dock å enstaka ställen må kunna minskas till 3.25 meter.

Å med *korsprickning* betecknat område må endast uppföras trappor och trapplan.

Stockholm den 3 februari 1928.

ALBERT LILIENBERG.

Olof Holmberg.

Rätt avskrivet betyga:

I. Elfving. *G. Söderdahl.*

Avskrift.

Beskrivning

till förslag till ändring av stadsplanen för stadsdelen Kungsholmen
i Stockholm.

Ändringsförslaget, åskådliggjort å karta märkt Pl. 496, avser dels en vidgning av Hantverkaregatan till 16 meters bredd på de sträckor där sådan vidgning ännu ej kunnat företagas, dels en vidgning av Parmmätaregatan till en linje i rak fortsättning av Kungsholms kyrkogårds västra begränsningslinje. Dessutom föreslås en förskjutning västerut av Pilgatan samt gatans minskning till tio (10) meters bredd. En ny gata mellan Hantverkare- och Garvaregatorna öster om Garnisonssjukhusets område föreslås framdragen genom kvarteret Bergamottträdet.

I samband med stadsplaneändringen föreslås till fastställelse följande särskilda bestämmelser i avseende å sättet för kvarterens Munklägret, Bergamottträdet och Asplunden användande.

Område, som icke får bebyggas.

Med prickning betecknat område får icke för något ändamål bebyggas vare sig på eller under markens plan.

Stockholm den 3 februari 1928.

ALBERT LILIENBERG.

Olof Holmberg.

Rätt avskrivet betyga:

I. Elfving. G. Söderdahl.

*Bilaga 4**Avskrift.***Beskrivning**

till förslag till stadsplan för kv. Snöflingan inom stadsdelen Kungsholmen
i Stockholm.

Stadsplaneförslaget, åskådliggjort å karta, märkt Pl. 475 avser intagandet i stadsplanen för Kungsholmen av den del av stadens egendom Konradsberg, som betecknats med kv. Snöflingan samt de därintill belägna delarna av Lindhagens- och Mariebergsgatorna. Dessa områden hade intagits i 1880 års stadsplaneförslag för Kungsholmen, men undantogs från fastställelse i kungl. brevet av den 10 december samma år. I samband med stadsplanen föreslås till fastställelse följande särskilda bestämmelse i avseende å sättet för kvarterets utnyttjande.

Område, som icke får bebyggas.

Med prickning betecknat område får icke för något ändamål bebyggas vare sig på eller under markens plan.

Stockholm den 5 januari 1928.

ALBERT LILIENBERG.

Olof Holmberg.

Rätt avskrivet betyga:

I. Elfving. G. Söderdahl.

Enligt denna dag mellan Kungl. Maj:t och kronan, å ena, samt Stockholms stad, å andra sidan, träffad överenskommelse skola följande allmänna grunder tillämpas vid uppgörelser mellan kronan och staden avseende exploateringen av den del av Norra Djurgården, vilken å härvid fogade karta avgränsats med grön linje.

1. I den mån kronan önskar exploatera ytterligare delar av angivna område, skall kronan, innan fråga om stadsplan av kronan väckes, låta i samråd med stadens myndigheter utarbete förslag till stadsplan för delområde efter delområde.

Delområde bör, där icke särskilda förhållanden annat påkalla, omfatta en areal av omkring sjuttiofem hektar.

Vid stadsplaneförslags utarbetande bör tillses, att gatunätet kommer att, såvitt ske kan, ansluta sig till terrängen.

2. Kronan överlåter till staden utan ersättning för gator, allmänna platser och stadens offentliga byggnader enligt fastställd stadsplan erforderlig mark, motsvarande högst en tredjedel av hela områdets areal.

Skulle enligt fastställd stadsplan för angivna ändamål erfordras ytterligare mark, avstår kronan denna till staden mot ersättning med belopp, som i brist på åsämjande bestämmes i den ordning, som då gällande stadsplanelagstiftning föreskriver i fråga om värdering av gatumark, som till staden skall avstås. Om staden det hellre vill, skall staden äga att helt eller delvis ersätta den avstådda marken,

antingen, efter värdering i den ordning ovan stadgats, med sådan kvartersmark inom det å kartan med brun färg betecknade området, vilken enligt fastställd stadsplan äger anslutning till kronans mark, eller ock med annan sådan fastighet inom stadens planlagda område, vilken skäligen kan såsom vederlag godtagas,

eller, om den avstådda marken är belägen öster om linjen a—b—c, kvadratmeter mot kvadratmeter med så belägen kvartersmark efter kronans val inom det å kartan med brun färg betecknade området, som nyss är sagt;

och skall kronan äga tillträda marken så snart efter fastställandet av stadsplan för delområde den av kronan avstådda markens areal kunnat till sin storlek bestämmas.

Avräkning av det ersättningsbelopp, som staden skall till kronan utgiva, skall äga rum första gången tjugufem år efter den första härefter skeende fastställelsen av stadsplan för delområde och därefter vart tjugufemte år. Den första avräkningen skall omfatta samtliga de stadsplaner, vilka härefter och intill sagda dag komma att fastställas och en var senare avräkning de stadsplaner, vilka blivit fastställda efter tidpunkten för närmast föregående avräkning.

I fråga om de å kartan med röd, blå, gredelin och gul färg betecknade områdena skall gälla följande:

Det å kartan med blå färg betecknade området skall i sin helhet intagas i stadsplan senast vid den tidpunkt, då i stadsplan intagits tillsammans minst sjuttiofem hektar av den mark, vilken är belägen väster om den å kartan med bokstäverna d—e betecknade linjen samt antingen betecknats med gredelin färg eller saknar särskild färgbeteckning. Den avräkning, som sker närmast efter nyssnämnda tidpunkt, skall omfatta, förutom i stadsplan härefter intagna delområden, jämväl de å kartan med röd, blå och gredelin färg betecknade områdena, varvid sistnämnda område skall, i den mån detsamma ej intagits i stadsplan, i sin helhet betraktas som kvartersmark. Den å kartan med gul färg betecknade marken skall inbegripas i avräkning alltefter som avräkning sker beträffande intilliggande mark.

Vid avräkning fastställt ersättningsbelopp skall av staden utgivas inom ett år; verkställes likviden senare, skall för överskjutande tid erläggas ränta efter fem procent om året.

Har vid viss avräkning visat sig, att inom de delområden, avräkningen omfattar, enligt fastställd stadsplan för gator, allmänna platser eller stadens offentliga byggnader icke tagits i anspråk en tredjedel av områdenas areal, skall staden äga att tillgodoräkna sig detta underskott vid senare skeende avräkning. Uppkommer vid sista avräkningen underskott staden till godo, skall detta, i den mån staden vid föregående avräkningar utgivit ersättning till kronan för mark, som här avses, gottgöras staden efter värdering på sätt i andra stycket av denna punkt sägs.

Så snart efter stadsplans fastställande kan ske, överlämnar kronan till staden nödiga handlingar för överförande till staden av äganderätten till den avstädda marken. Därest sådan mark vid stadsplanefrågas väckande disponeras av statlig institution för byggnad, gård eller park, skall kronan äga nyttja marken, så länge den ej erfordras för gatas upplåtande och vidliggande kvartersmark disponeras av statlig institution.

Sedan denna överenskommelse blivit på sätt i punkten 13 sägs godkänd, överlämnar kronan till staden nödiga handlingar för överförande till staden av äganderätten till gatumarken inom de med blå, röd och gul färg betecknade områdena, i den mån dessa redan intagits i stadsplan, varjämte staden från samma tidpunkt helt befrias från vidare erläggande av nu stadgad avgäld för Valhallavägens alléområde.

3. Kostnaderna för iordningställande av gator och allmänna platser inom område, för vilket stadsplan härefter fastställes, skola fördelas mellan kronan och staden i följande ordning:

A. Iordningställande av parker och likartade planteringar (såsom t. ex. i Karlavägen) bekostas av staden.

B. Iordningställande av gator, av andra allmänna platser än parker och likartade planteringar ävensom av alléområde (såsom t. ex. i Valhallavägen), enstaka träd, gräsmatta och dylikt, tillhörande gata, bekostas av kronan, i fråga om beläggning och plantering dock endast i följande omfattning:

Kronan skall bekosta gatans beläggning intill halva gatubreddens, dock högst nio meter, utmed byggnadstomt, som vid stadsplanefrågas väckande är i kronans hand.

Är gata bredare än aderton meter, och får i tomtens byggnadslinje mot gatan uppföras byggnad med flera våningar än som i allmänhet medges vid en aderton meter bred gata, skall kronans nyss angivna skyldighet att bekosta gatans beläggning och plantering utsträckas intill tolv meter utmed tomten.

Skall beläggning av vissa gata enligt här stadgade grunder bekostas både av kronan och av staden, så skall fördelningen mellan parterna ske i förhållande

till deras andelar av gatubreddens samt avse sammanlagda beläggningskostnaden.

Beläggningen skall utföras kvarter efter kvarter samt, där ej tekniska hinder möta, för varje särskild gatudel av ett kvarters längd vara utförd, därest gatudelen å ömse sidor angränsas av tomtmark, senast då tomter med en sammanlagd längd utmed gatudelen av minst två tredjedelar av vid gatudelen befintliga tomtlinjer blivit bebyggda, men då gatudelen angränsas av tomtmark endast å ena sidan, senast då tomter med en sammanlagd längd utmed gatudelen av minst en tredjedel av vid gatudelen befintliga tomtlinjer blivit bebyggda.

Erfordras på grund av genomgående trafik från och till platser utanför kronans områden särskild förstärkning av beläggningen, skall denna förstärkning bekostas av staden.

Kronan är icke skyldig att bekosta eller deltaga i kostnaderna för gatas iordningställande för spårtrafik eller för ordnandet av gatutrafik i annat höjdläge än gatuplanets utmed tomtgränsen eller för utförandet av broar, viadukter och trafiktunnlar.

4. Kostnaderna för kloakledningar skola inom område, för vilket stadsplan härefter fastställs, bestridas av kronan med iakttagande av

att ersättningsskyldighet endast må avse kloakledning, som anlagts efter fastställandet av stadsplan för området i fråga; och

att kronan icke må belastas med större andel av kostnaderna än som kan anses belöpa å avloppet från området, jämfört med avloppet från andra områden, för vilka kloakledningen tilläventyrs jämväl är avsedd.

5. Vad i punkterna 3 och 4 är stadgat skall, i fråga om det å kartan med blå färg betecknade området, gälla dels den del, som redan intagits i stadsplan, dels och halva bredden av den del, som ligger mellan de med bokstäverna f—g och h—i utmärkta linjerna; i övrigt skall kronan icke vidkännas några kostnader för gatas iordningställande inom detta område.

6. Ledningar för gas, vatten och elektricitet inom området skola av staden utan kostnad för kronan utdragas till och inom stadsplanlagt område, allt eftersom bebyggandet där fortskrider och gator skola upplåtas för allmänt begagnande.

7. Påfordrar kronan stadsplan för mark, som ej har anslutning vare sig till redan planlagt område, där ledningar för gas, vatten, elektricitet, avlopp och dylikt redan förefinnas, eller till annat område, där dylika ledningar med erforderlig kapacitet förefinnas, bekostar kronan ensam nödiga gatuförbindelser och ledningar till dylik mark.

8. De arbeten, vilka enligt det ovanstående skola i viss utsträckning bekostas av kronan, må — med nedan angivet undantag i fråga om kloakledning — därest kronan så önskar, utföras genom kronans försorg och under sedvanligt entreprenöransvar. Härvid skall kronan av staden njuta skälig ersättning för arbetet till den del detsamma enligt bestämmelserna härovan ej skall bekostas av kronan. Där arbetet utföres av kronan, skall staden utöva nödig teknisk kontroll över arbetets planläggning och utförande.

I fråga om kloakledning tillhandahållas rör jämte tillbehör samt ombesörjes rörläggning av staden; och skall staden härför av kronan njuta skälig ersättning, till den del anläggningen enligt bestämmelserna i föregående punkter skall bekostas av kronan.

9. Beträffande underhåll samt renhållning av gator och allmänna platser skall gälla enahanda som inom stadens redan planlagda områden.

10. I fråga om område, som, innan stadsplan blivit fastställd, kommit ur kronans hand, äger denna överenskommelse ej tillämpning.

11. Denna överenskommelse avser ej att medföra inskränkning i de rättigheter och skyldigheter i fråga om stadsplaneförslags prövning, vilka i allmän lag eller författning äro eller varda stadgade.

12. Skulle förutsättningarna för denna överenskommelse genom ny lagstiftning angående förhållandet mellan kommun och markexploatör eller på grund av andra nytillkommande omständigheter så väsentligt förändras, att överenskommelsen icke längre kan anses skälig, skola mellan kronan och staden upptagas förhandlingar om jämkning av överenskommelsen med hänsyn härtill.

13. Har denna överenskommelse icke blivit godkänd av Stockholms stadsfullmäktige före den 10 maj 1928 och av Kungl. Maj:t och riksdagen före den 1 juli 1928, anses överenskommelsen hava till alla delar förfallit.

Härav äro två lika lydande exemplar upprättade och växlade.
Stockholm den 17 mars 1928.

För Kungl. Maj:t och kronan:

S. H. KVARNZELIUS. I. GUST. CLASON.

VÄRNER RYDÉN. STEN STENDAHL.

För Stockholms stad:

YNGVE LARSSON.

HARRY SANDBERG.

C. JUHLIN DANNFELT
med åberopande av
bifogad reservation.

Bevittnas:

G. Ernst Eggert. Sten Grönvall.

Reservation.

Från början har jag funnit allvarliga betänkligheter möta mot att Stockholms stad utan samband med stadsplans eller ens generalplans upprättande över Ladugårdsgärde skall utfästa sig till stora ekonomiska uppoffringar i och för gårdets exploatering. Ingående av ett formligt avtal härutinnan, avsett att tillämpas under ett, kanske flera sekler, måste uppenbarligen vara förenat icke blott med svårigheter utan med rena äventyrligheter.

Med hänsyn till den stora betydelsen för staden av den uppgörelse, som tidigare träffats rörande markförvärf från kronan för trafikleder å Kungsholmen m. m., och då fullföljandet från kronans sida av denna uppgörelse oförtydligt ställdes i beroende av stadens medgivanden beträffande Ladugårdsgärdes exploatering, ansåg jag mig i detta tvångsläge dock böra söka medverka till ett avtal om sistnämnda angelägenhet. En oeftergivlig förutsättning för ett dylikt avtal har emellertid synt mig vara att de ekonomiska konsekvenserna av stadens åtaganden kunna tillnärmelsevis överblickas.

En tillfredsställande stadsplan över gårdet måste antagas komma att innefatta betydande parkområden. Hela arealen gatu- och parkmark inom exploateringsområdet torde därför komma att väsentligt överstiga den tredjedel därav, som enligt de föreslagna avtalsgrunderna utan ersättning skall överlämnas till staden. Med hänsyn till tomtpriserna inom de hittills exploaterade delarna av norra Djurgården kan befaras att de ersättningsbelopp, som komma att fastställas för antydda överskjutande parkareal, kunna bli mycket stora. En begränsning av stadens vittutseende risker härutinnan måste därför enligt mitt förmenande på något sätt ske. En acceptabel form härför är den i avtalet införda principen om att staden skall äga tillbyta sig parkmark mot tomtmark av sitt ägande område ute vid Kaknäs på det sätt, att staden lämnar en kvadratmeter mot varje kvadratmeter den nödgas lösa. Det borde från kronans synpunkt icke te sig orimligt att såsom vederlag för mark, som skall utläggas till park och alltså saknar ekonomiskt värde, mottaga samma areal mark, som får bebyggas och kan säljas. Denna markbytesprincip borde därför enligt min mening tillämpas inom de delar av exploateringsområdet, där det är att förvänta att större avsättningar till park bli nödvändiga.

I sistnämnda avseende torde särskilt kunna förutses att krav på bibehållande av Djurgårdsbrunnsvikens karaktär av parksjö komma att framställas, så att den norra stranden måste ordnas såsom park. Den areal, som härför erfordras, måste antagas bli mycket betydande. Redan med nu kända och beräknliga tomtpriser skulle köpeskillingen för denna areal röra sig om ett stort antal miljoner kronor.

Enligt den avfattning, avtalet nu erhållit, är emellertid den stora del av antydda framtida parkområde, som ligger emellan dragonkasernen och diplomatstaden, utesluten från tillämpning av ovan omförmälda markbytesprincip.

Då sålunda i ett, såvitt nu kan förutses, synnerligen betydelsefullt hänseende omfattningen av de ekonomiska förpliktelser, som staden enligt föreliggande överenskommelse skall ikläda sig, icke blivit på något sätt fixerad och följaktligen konsekvenserna av överenskommelsen icke låta sig överskådas, hava de betänkligheter mot hela avtalet, som ovan antytts, för mig så vunnit i styrka, att jag för min del icke kunnat ansluta mig till överenskommelsen.

C. Juhlin Dannfelt.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

	Sid.
Tillsättandet av samt direktiv för kronans fastighetskommission	1
A. Kungsholms-Kanslihusavtalet	6
I. Kanslihusfrågan	6
Kanslihusfrågans behandling intill år 1902 sid. 6. — Kanslihusfrågan vid 1902 års riksdag sid. 7. — Kanslihusfrågan vid 1905 års riksdag sid. 9. — Kanslihusstävlingen sid. 11. — Kanslihusdelegerades tillsättande och arbete sid. 15. — Värdering av bytesobjekten sid. 19. — Yttranden över kanslihusdelegerades förslag sid. 26. — Frågan hänskjutes till fastighetskommissionen sid. 28.	
II. Kungsholmsfrågorna	32
Äldre stadsplaneförslag rörande Norr Mälarstrand sid. 32. — År 1921 väckt förslag sid. 33. — Kungl. Maj:ts beslut 1924 sid. 35. — Mälarstrandsdelegerades handläggning av frågan sid. 36. — Frågan hänskjutes till fastighetskommissionen sid. 42.	
III. Bilagda tvistigheter	48
Rörande kv. Argus sid. 48. — Rörande kv. Göken sid. 54, jfr sid. 44. — Rörande Garnisons- och Eirasjukhusens fastigheter sid. 55. — Rörande kanslihusområdet sid. 56. — Sättet för tvistigheternas biläggande sid. 57.	
IV. Fastigheternas i bytet ingående värden	58
V. Åtgärder i anledning av avtalet	59
B. Ladugårdsgärdesavtalet	61
Tidigare disposition och exploatering av Djurgården	61
1879 och 1888 års avtal om Värtahamnen och Hjorthagsområdet sid. 62. — Exploateringsförslag i samband med 1892 och 1901 års härordningar sid. 62. — Ladugårdsgärdeskommitténs förslag sid. 63. — 1905 och 1906 års riksdags beslut om försäljning av Karlslans m. fl. områden sid. 64.	
Strävanden att bevara vissa delar av Djurgården som naturpark	64
Palmes motion vid 1906 års riksdag sid. 64. — Frågor om Djurgårdens disposition vid 1908 års riksdag sid. 65. — Starbäcks motion vid 1913 års riksdag sid. 65. — Djurgårdssakkunnigas betänkande sid. 67.	

	Sid.
Djurgårdens exploatering för finansiering av 1914 års härordningsförslag	
m. m.	69, 72—73
Beslut rörande armén sid. 70. — Beslut rörande flottan sid. 70. — Tablå över förskott m. m. sid. 72—73.	

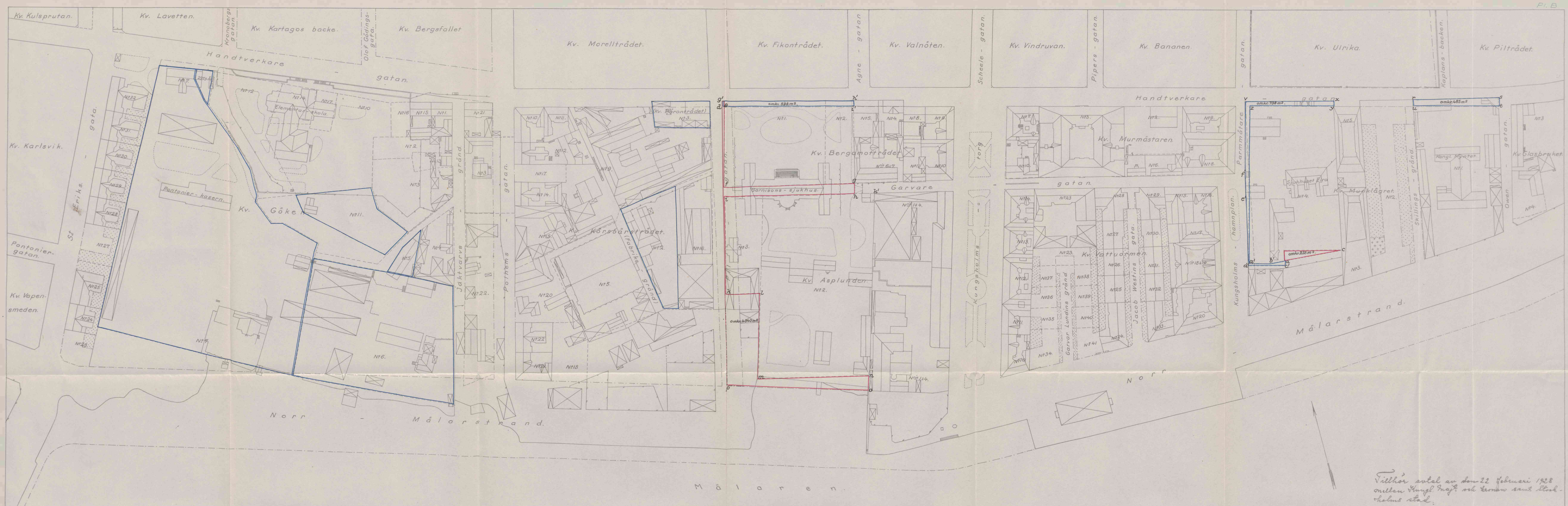
Program för skelettstadsplan uppgöres	71
Statens byggnadssakkunnigas yttrande 1925	71
Kronans fastighetskommissions yttrande	74

Bilagor:

Kanslihus-Kungsholmsavtalet	79
Beskrivningar till nya stadsplaner	
för kanslihuskomplexet	85
för Hantverkaregatan och Norr Mälarstrand m. m.	86
för kv. Mälaren (Snöflingan)	87
Ladugårdsgärdesavtalet	89
Jublin Dannfelts reservation	92

Kartor:

Tillhörande Kanslihus-Mälarstrandsavtalet — Pl. A, Pl. B och Pl. C.
Tillhörande de i sistnämnda avtal förutsatta stadsplanerna — Pl. 498, Pl. 496 och Pl. 475.
Tillhörande Ladugårdsgärdesavtalet — 1 karta.

IGUUS TRYCKERI A B STOKHOLM 1928

Skala
0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 110 120 130 140 150 meter

— Delar av fastigheter, avsedda att överlätas till staten.
— förföras av staten.

Tillhör staten av den 22 februari 1928
mellan Kungl. Maj: och Kungl. Maj: Stok-
holms stad.

[Signatures]

Drottningholms-

vågen.

Snöflingan.
omkr. 12'000 kvm.

Lindhagens

gan.
0 kvm.

Mariebergsgatan.

Konradsberg.

~~Hemmet.~~

Mälaren.
5.17

6040.

Rålambshov.

20

Tillhör avtal av den 22 februari
1928 mellan Kungl. Maj: och kronan
samt Stockholms stad.

Stenaragmus *trinitas*

James Kypen

~~Wm. H. Garrison~~
 Shepley. *Guy R. Harrison*
Very Sincerely

John Dampford

IDUNS TRYCKERI A.B. STHLM 1928

Del av fastighet, avsedd att överlåtas till staden.

Skala

Beleckningar vilka hänföra sig till särskilda bestämmelser i avseende å sättet för byggnadskvarterens användande.
Fästställda höjd- och lutningssiffror.
Föreslagna nya höjd- och lutningssiffror

S. Alland.

FÖRSLAG TILL ÄNDRING AV STADSPLANEN FÖR STADSDELEN KUNGSHOLMEN
SAMT STADSPLANEBESTÄMMELSER FÖR
DELAR AV KV. MUNKLÄGRET, BERGAMOTTRÄDET OCH ASPLUNDEN I
STOCKHOLM

Skala 1:2000

Beteckningar:

- Fastställd stadsplan.
- - - Fastställd stadsplan, varå ändring sökes.
- Föreslagen ny stadsplan.
- Beteckningar, vilka hänföra sig till särskilda bestämmelser i avseende å sättet för byggnadskvarterens användande.
- + 6.50 Fastställda höjdsiffror.
- +13.20 1:38 Föreslagna nya höjd- och lutningssiffror.

Rätt kopierat från originalet betyga:

Stockholm den 22 febr. 1928

Hugo Wallenberg. Martin Alvin.

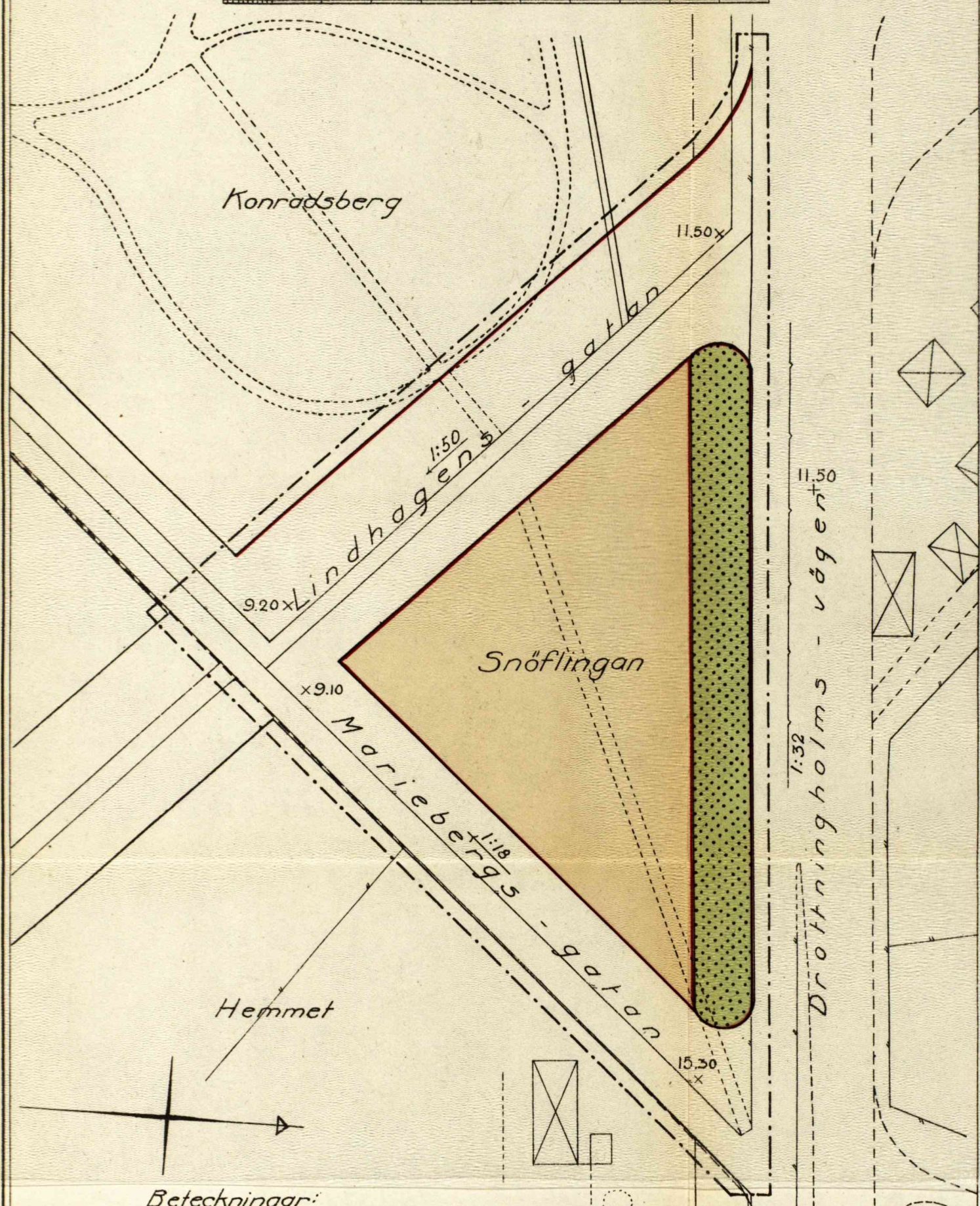
Stockholms stadsplanekontor den 3 februari 1928.

Albert Lilienberg. Alf Holmberg.

FÖRSLAG TILL STADSPLAN FÖR DEL AV STADSDELEN KUNGSHOLMEN (KV. SNÖFLINGAN M.M.) I STOCKHOLM

Skala 1:1000

10 5 0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 M.

Beteckningar:

- Fastställd stadsplan.
- Föreslagen ny stadsplan.
- Linje belägen tre (3) meter utanför gränsen för det område inom vilket fastställelse av stadsplanen sökes.
- Beteckningar vilka hänföra sig till särskilda bestämmelser i avseende på sättet för byggnadskvarterets användande.

Rätt kopierat från originalet betyga:
Stockholm den 22 febr. 1928

Stockholms stadsplanekontor den 5 jan. 1928.

Mart Nilsson / *Olof Holmberg*

Hugo Hallenberg / *Martin Alvin*

Tillhör Stadsplanenämndens skrivelse av den
10 januari 1928 till Fastighetsnämnden.
S. Alland.

